2022

GAGAUZ DİLİ

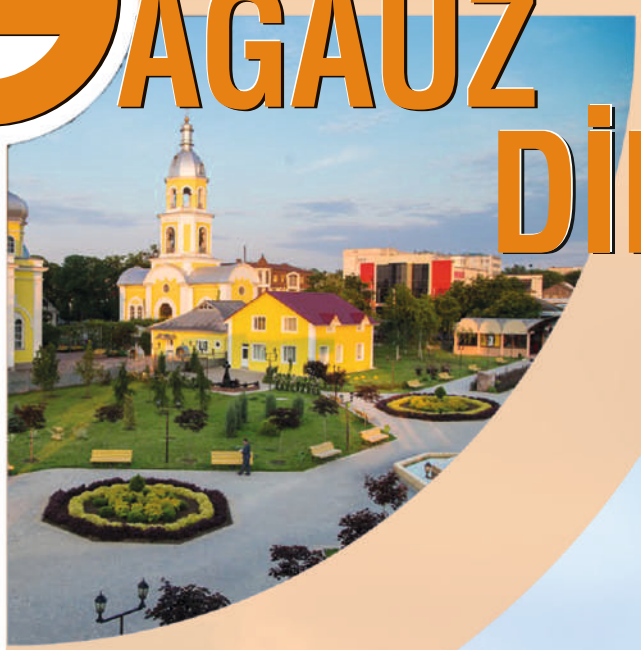

9 GAGAUZ DILI

9

ГАГАУЗЬКА МОВА

Надія Курогло, Людмила Веліксар,
Анатолій Мілков, Іван Кіор

Гагаузька мова

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Nadejda Kuroglo, Lüdmila Veliksar,
Anatoliy Milkov, İvan Kior

Gagauz dili

Üüretmäk kiyadı 9-ci klaslarına deyni
cümnä üüredici kurumnarı için

Чернівці
“Букрек”
2022

§ 1. GAGAUZ DİLİN MAANASI HALKIN YAŞAMASINDA

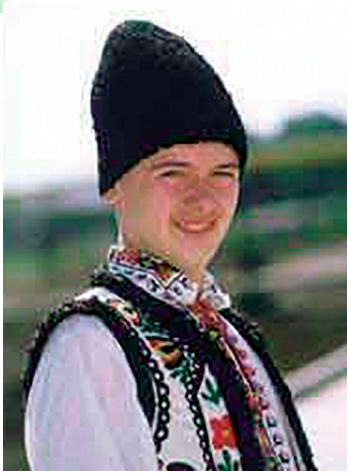

1. Okuyun teksti. Söläyin onun temasını hem öz fikirini.

Bän kısmetliyim

Bän gagauzum. Bän – bir küçük milletin ooluyum. Nekadar yaşayacam, tarafımı, halkımı, dilimi, istoriyamı sevecäm hem ilerletmää çalışacam!

Bän kısmetliyim, ani duudum bu ayozlu erdä, angısının adı Bucak. Bän kısmetliyim, ani bän bu geniş ürekli hem girgin halkın birisiyim! Bän kısmetliyim, ani bän bu uslu hem kızgın, çalışkan hem serbest gagauzların ooluyum!

Gagauzlar dostlara, musaafirlerä, aazından bitki bukayı, çıkarıp, vererlär. Gecä uyumaazlar, yortu, raatlık bilmeerlär taa kendi işini ya da adalıklarını tamannamayınca.

Gagauzlar severlär kendi ana dilini, angısı pak, nicä deredä su, angısı şıralı, sansın koparan aaçtan alma; angısı demekli, nicä anılmış peetçilerin şiirleri. Bizim halk koruyêr kendi dilini. Kim dilini koruyêr, o hiç bir da zaman kaybelmeer, o ilerlener!

Bölä bizim cömert gagauzlar!

Ama... Allaa korusun, birisi özenärsä gagauzlara duşmanca gelmää... – küçüü-büü kalkınacêk duşmana karşı da taa onu ensämeyincä, taa ondan kurtulmayınca, raatlık bulmayacêk, uslanmayacêk... Bölä benim halkım.

Ayozlu, büülü – чарівний, чудовий, тут – святий
Cömert, bol ürekl i – щедрий
Özenmää, hızlanmaa, neetlenmää – поставити перед собою мету

2. Okuyun S. S. Kuroglunun şiirini. Cuvap edin soruşa: neçin avtor sayer kendini kısmetli?

Kısmetliyim

Meyvalık – kırın donaa
doz-dolay gerim.
Kısmetliyim, var anam-
duumakı erim!

Kuş sesi doldu sabaa,
eşerdi daalık.
Kısmetliyim, var bobam –
Vatanım paalı!

Küü üstü- gökün kuşaa,
gerçekli sevim.
Kısmetliyim, var uşaam,
ocaklı evim!

Gündendicik sap- sarı
aulda açar.
Kısmetliyim, var karım,
senseläm da var!

Sevinmeliin yok dibi,
gün canda duuar,
korumaa da var kimi,
koruyan da var.

gerim – вид
gerçekli – правдоподібний
ocaklı – батьківська хата

3. Okuyn söleyişleri. Annadın aazdan, nicä siz annêêrsınız onnarın maanasını. Söläyin rus yada ukrain dilindä onnarın maanasını.

1. Sofra gözellii – tuz ekmek.
   Halkın gözellii – onun kulturası.
2. Halkın gözellii – adetlerdä.
3. Mamuyu acılayan, dili kurusun birdän.
4. Kuşlar belli uçmakta,
   Insannar da dostlukta.
5. Eski dost, nicä kardaş.

6. Bilgi adamın gözlerini açêr.
7. Nekadar üürenecän – okadar da bilecän.
8. Edi kerä ölçecän – birkerä yanılmaycan.
9. Erin gözellii – güneş,
   Adamın da-sade-iş.
10. Isteyän – yapêr, aarayan – bulêr.
11. Herbir arı bal yapmaz.
12. Aalemä kuyu kazma – kendin düşärsin oray.
13. Fena laf adamın üreeni yaralêr,
    Ama sevda- ilaçlêêr.
14. Sevdanın üzü gözäl, sevdaya açêr güllär.
15. Neredä paklık- orada saalık.
16. Karımcadan örnek al-kışa yazdan hazırlan.
17. Sıyırcıklar geldilär – ilkyazı getirdilär.
18. Turnalar gitti kırdan- lüzgär esti poyrazdan.
19. Alatlama dilinnän, taa ii alatla dilinnän.

(K. K. Vasiliogluya görä)

4. Okuyunuz anılmış ukrain adamnarın deycilerini. Bölününüz dört grupaya, ayırarak onnarı temaya: dilin soţial karakteri; 2) dilin kulturası; 3) halk – dilin ustası; 4) artistik lafın rolü insanın yaşamasında.

1. Людям потрібне лише те слово художника, яке чарує, яке бентежить, яке здатне сколихнути і серце, і розум (*О. Гончар*).
2. За допомогою слова ми проникаємо в думки й почуття, які хвилювали людей за тисячоліття до нас (*І. Вихованець*).
3. Уклін чолом народу, що рідну мову нам зберіг. Зберіг в таку страшну негоду, коли він сам стоять не міг (*Олександр Олесь*).
4. Для інтелігентної людини погано говорити повинно вважатися такою ж непристойністю, як не вміти читати й писати... (*А. Чехов*).
5. Важко собі навіть уявити, яким вузьким був би сьогодні наш кругозір, якби людина не залишала відбиток своєї душі в літературі (*Р. Тагор*).
6. Поети – це біографи народу, а в нього біографія тяжка (*Л. Костенко*).
7. Протягом століть, відбираючи по словечку, по зернятку, геній народу витворив і передав нам у спадок, у вічне користування неосяжне, розкішне у своїй красі й блиску розуму лінгвістичне багатство: майте, гордіться, не будьте німі! (*О. Гончар*).
8. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма нашого організування (*І. Огієнко*).
9. Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема (*В. Сосюра*).
10. У мові відбивається інтелігентність людини, її вміння точно і правильно мислити, її повага до інших, її охайність у широко-

му розумінні цього слова (*Д. Лихачов*).

11. Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати усе враження (*А. Міцкевич*).
12. Мова нерозривно пов'язана із суспільством, і суспільство здійснює всебічний і різноманітний вплив на її розвиток (*Л. Масенко*).
13. Слово Шевченкове й Франкове, художні шедеври нашої класики хай стануть для нас взірцем... (*О. Гончар*).

5. **Ayırın yukarkı söleyişlerdän birisini, yazın tefterlerinizä onun maanasını. Bulun sade cümleleri sizin yazılmış sözünüzdän, argumentläyin, neyä görä belli edersiniz bu işi.**

§ 2. TEKRARLAMAK. SADÄ CÜMLÄ. BİR BAŞPAYLI HEM İKİ BAŞPAYLI CÜMLELÄR

6. **Okuyun teksti. Belli edin onun temasını, stilini, öz fikirini, söz tipini. Annadın onun içindeliini doludan. Kurun bu masala ad. Argumentläyin neçin o masal?**

Yapmış Allaa adamı, yapıştırmış onu kildän. Hepsi olmuştu nicä halizdän. Kalmıştı sade bir parça kil.

Sorêr adama:

– Ne sana bundan yapayım?

Bakmış kendi kendinä adam : ellär bacaklar var, kafa da erindä. Ne taa lääzım ?

– Yapıştır bana, – deer, – kısmet. Kalanı, bana geler, bendä var.

– Te sana senin kısmetin, – demiş Gök Padişaayı, da uzaltmış adama bir parça diiyilmemiş kil, – angısından, ne isteersin, onu da yap.

Adam almış kili, çevirmiş ellerindä onu. Sallamış kafasını:

– E-e, sän islää çıkartmışın...

Kil – глина (*укр., рос.*)

➢ ***Düzün bu masala çıkış. Yazın tefterlerinizä 5-inci işi; argumentläyin, nesoy durguçluk nışannarı koyulêr dialog yazarkana?***

7. Aşaadakı teksti, Çalışkan yardımcılar" okuyup, annadın onun içindeliini. Açıklayın tekstin stilini. Bulun sade cümleleri, yazın onnarı tefterlerinizä, yapınız sintaksis analizi. Argumentläyin, neçin onnar sadä cümlä.

Çalışkan yardımcılar

Bucak tarafında güzn çiftçi insannara çok iş yapêr. Onnarın birisi-baa bozumu. Büük insannar çalışêrlar nekadar taa tez, yaamurlu, ayazlı havalar çeketmediynän, üzüm bereketini toplamaa. Bu işleri vakıdınca başarmaa deyni, onnarın çoyuna lääzım olêr yardım da.

Bu tarafta küüyün birisindä, şkolada, uroklar bittiynän, üüredici uşaklara söledi, ani yaarın onnar baa bozumuna yardım etmää gideceklär. Üürenicilär buna pek sevindılär. Ertesi günü onnar hepsi şkolaya toplandılar, angısı kazannan, angısı sepetlän. Görünürdü, ani onnar havezlän gelmişlär bu güneşli havada kendibaşına, serbest işlemää.

Tezdä bir ük maşınası geldi. Üüredici şkolacıları birär-birär maşınaya pindirdi, da taş yoldan, türkü çalarak, küüyün üülen baalarına gittilär.

Burada çotukların dalları tellär üstündä dururdular. Nekadar gözün tutêr hep baadı. Uz sıralar taa gözündän kaybelincä uzaa gidärdilär. Koyu-eşil yapraklar arasında büük, iiri teneli üzüm salkımnarı asım-asım sarkardılar. Çotuklarda üzümnär kara hem biyaz. „Ne üzüm zebillii!" – üüredici, durup-durup, şaşardı.

Baaların saabileri geldilär da gösterdilär, näändan şkolacılar üzüm toplasınnar. Herbir sıraya koydular ikişär kişi, da iş çeketti. Bütün gün baa bozucuların türküleri bitmedi.

Üzüm salkımnarını şkolacılar çakıylan kesärdilär da kazannarına hem sepetlerinä koyardılar.

Üürenicilär ii iş yapmaa savaşırdılar, bakardılar yapraklar arasında üzüm kalmasın, erä düşän teneleri hepsini topladılar. Onnar üzüm topladılar saat beşädän.

Toplanmış erä baayın saabisi kontrol yaptı, işi beendi da yardım için şkolacılara şükür etti.

Bundan sora yardıma gelennär bir ceviz aacın altında oturdular dinnenmää. Üüredici onnara sordu:

– Çocuklar, kızlar, isteersiniz mi baa çotukları için sizä bişey annadayım?

– Isteeriz, – şkolacılar kayıl oldular.

– Ozaman sesläyin! „Baa çotuu çok güneş hem sıcak sever. Te onun için o hererdä büümeer. Bucak tarafında yaz uzun, sıcak hem güneşli. Baa çotuu butakım havayı sever. Te neçin bizdä baa var. Ama kış için baaların kimi çotuklarını gömerlär erä.

Baa çotuu ii büüyer üülen tarafına dooru aanak yamaçlarında, nereyi taa çok güneş urêr. Yamaçlarda büüyän baa çotuu kraadan korkmêêr. Bizdä baalar taa çok üüsek, yamaçlı erlerdä bulunêrlar.

Bizim tarafın üzüm şıraları pek tatlı, onnardan çok ii hem keskin sampan, kagor, kaberne şarapları, konyak hem başka içkileri olêrlar. Onnar-bizim zenginniimiz, insannara büük gelir getirerlär".

Şkolacılar beendilär, ne annattı onnara üüredici, da teklif ettilär şkola erlerinin bir parçasına baa koysunnar.

Tezdä genä o maşina geldi da şkolacıları küüyä götürdü.

(Nikolay Tanasoglu)

Çakı – складний ножик
Zebillik – велика кількість, безліч
Aanak yamaç – розлогий схил
Yamaç – схил, урвище
Baa bozumu – збирання винограду
Saabi – господар, хазяїн
Şükür etmäk – подяка

8. Teksti „Kosti yazı nicä geçirdi" okuyun, sadä plan kurup, annadın onun içindeliini, sıralayın onun nışannarını- nicä baalı cümlelär, var mı tema bütünnüü, nicä strukturası, dili hem başka. Bulun da ayırı yazın birär sadä annatma, soruş hem izin cümlelerini. Bulun da ayırın bir başpaylı hem iki başpaylı cümleleri, yazın onnarı tefterlerinizä.

Kosti yazı nicä geçirdi

Artık iki –üç ay geçti, nezamandan şkola yaz kanikullarına kolverdi. Yaz bütün kuvedinä girdi. Lüzgerlär esmektän durdu. Havalar sak oldu hem sıcak.

Kosti bu geçän kış sekizinci klasa gezdi da, gözäl notalarlan onu bitirip, dokuzuncu klasa geçti. Anası- bobası Kostiyä çok kanaatkerdilär, ani o islää üürenirdi, vakıdı boşuna kaybetmäzdi hem onnarı herzaman seslärdi, haylak vakıtta onnara yardım edärdi. Kostinin üüredicileri Görgi Pavloviç hem başkaları onu pek beenärdilär.

Akıllı çocuun var, Todur, – karşı geldikçä çocuun bobasına Görgi Pavloviç deyärdi. Kostinin bobası hayvan fermasında işleer, evä gün aşırı geler. Anası da fermanın kazlarını bakêr.

Her sabaa o erken kalkêr, evin dolayındakı işleri sıraya koymaa savaşêr: kuşları doyurêr, küçük piliçlerä em verer, pınardan su getirip, yalaklara döker. Sora altı yaşında kızçaazını uşak başçasına götürer. İşlerini bitirdiktän sora bütün kaçarak tarla brigadasına gider, neredä bir ük maşınası insannarı kıra götürmää hazır durêr.

Kosti her gün evdä kalêr, evi bakêr, aulda hem başçada kazêr, küçük piliççikleri duvannardan koruyêr, evin başında oturup, kiyatlarını okuyêr.

Bir gün Kosti, evin başında okuyarkan, bir ses işider:

– Kosti, Kosti, çık burayı!

Kosti, evin köşesindän bakıp, görer, ani iki şkola kafadarı tokatlara abanmış.

– Kosti, şkolaya gel, Görgi Pavloviç çaarêr, geläsin tez, zerä şansora may hepsi toplaştı, salt sän, Anton Kalpakçı hem Zena Kilimci kaldınız. Buradan onnarı da çaarmaa gidecez. Tez gidäsin, işittin mi?

Kosti, giinip, kaçarak şkolaya vardı. Şkolanın aulu şansora uşaklan doluydu. Angıları çelik oynardı, angıları „uzun eşek" oyununu çekettirmişti.

Bir dä üüredici Görgi Pavloviç geldi, şkolacıları dolayanında toplayıp, dedi:

– Aklınızda tutêrsınız mı, ilkyazın, üürenmenin bitki günündä, biz sizä ne dediydim?

Uşaklar, biri-birinä bakıp, düşündülär. Şkolacıların birisi, aklısına getirip, baardı:

– Dediydiniz, ani bu yaz ekskursiya yapacêz!

– Ölä, dediydiniz ekskursiya yapacêz, – başkaları da onun lafını aazından kaptılar.

– Ozaman sesläyiniz, yaarın, iyünün irmisindä „Tabaka erlerinä" ekskursiyaya gidecez. O günü, saat dokuzda, hepsiniz burayı toplanasınız! Yanınıza birär tefter, birär karandaş hem bir günä imäk alınız. Bakın da o günü, bennenmiş saatta, hepsiniz toplanınız! Annadınız mı?

– Annadık, annadık!- hepsi bir sestä baardı.

– Şindi evlerinizä daalışınız!

Sevineräk, şkolacılar maaläycä evlerinä daalıştılar. Kosti da evä geldi. Sevinmeliktän onu er-gök tutmazdı. Anası iştän geldicäännän, Kosti, ona karşı çıkıp, hepsini annattı.

O günü Kosti karannaadan sade hazırlandı. Çantasının kopuk kayışını dikti, tefter, karandaş hem imäk içinä koydu, emenelirini pakladı, su için bir şişä hazırladı da saat onda yattı.

Sabaalän şkolacılar, üüsek seslän lafederäk, bölük-bölük şkolaya toplandılar. Saat sekiz vardı- yoktu Kosti dä şkolaya yollandı. Taman saat dokuzda Görgi Pavloviç tä peydalandı. Kompas elindä uşakları sokaa çıkardı, elinnän gösterdi da dedi:

– Gelin bakalım kompasa, angı tarafa gidecez!

Hepsi uşaklar üüredicinin dolayanına yıvılıştılar. Kosti, kompasa hızlı bakıp, hepsindän ileri dedi:

– Kompasın iinesi poyraz tarafına dooru durêr!

Hepsi, iilip, baktılar kompasa.

– Akına poyraz tarafına, – dedi birkaçı.

Hepsi bölüklän, türkü çalarak „Tabaka erlerinä" çekettilär gitmää. Etişip orayı, bir dik bayırın eteklerindä dinnenmää oturdular. Burada oturarkan, Görgi Pavloviç annattı uşaklara, ani bu bayıra insannar „Dik burnu" deer. Dinnenmeklär sora üüredici onnarı „Dik burnunun" belinä götürdü. Burada toprak set-set dururdu, zerä er burada alan-alan aşaa çökmüştü. Bu erlerä „Tabaka erleri" deerlär. Bu bayırda çok türlü yaban

çiçekleri vardı, çok türlü yaban otları eşerärdi. Butürlü otçaazlarlan bayırın orta eri pek zengin!

Burada bulunur kobaç, buga kuyruu, ayı kulaa, tülü buba, çibriţa, angılarını başka erlerdä bulamazsın. Şkolacılar hepsindän biräräz topladılar da bir kulak içinä indilär.

Bu kulaan yamaçları baalan doluydu, baa çotukları hepsi herektä dururdu. Kulaan içi üüsek gölgeli fidannan doluydu, dibindän dä bir suuk sızıntı selceezi Andrika çayırına akardı. Buralarına „Guguş baaları" deerlär. Görgi Pavloviç küçük ekskursantlarını „Tabaka erlerin" hem „Guguş baaların" herbir kör erlerindä gezdirdi, herbir ufak işleri, angısı üürenmeyä faydalıydır, annattı, uşaklar da bunnarı tefterlerinä yazdılar. Burada pek sefalı erlärdir.

Sora uşakları yalnız braktı, kendisi dä bir üüsek erdä otururdu. Buradan ona taa ii görünürdü, ne yapêr uşaklar. Elbet, ani herbirinin interesi diildir birtürlü, angısı ilaç çiçeklerini toplardı, angısı taşçaaz aarardı, angısı selceezin boyunda gezinärdi, angısı kendini girgin tutardı, angısı da korkak. Burada, naturanın kucaanda, uşaklar, kendilerini taa hoşta duyup, üreklerini biri-birinä hem üürediciyä açardı. Kosti taa çok Görgi Pavloviçin dolayanında dönüşürdü, herbir lafına kulak kasardı. Onun tefteri may bütünnä yazılıydı.

Üülen şansora devirildi, gün ikindiyä döndü. Görgi Pavloviç uşakları bireri topladı da derenin boyundan düzlää onnarı çıkardı. Düz erlerä çıktıynan, ekskursantlara bir geniş gorizont açıldı... Kompasa bakıp, gorizontun o dört tarafını belli ettilär.

Vakıt geldi evä gitmää. Şkolacılar üklü çantalarlan ellerindä Görgi Pavloviçin önünä toplandılar, bu ekskursiyä için biraz lafettilär da ondan sora küüyä çekettilär. Küü içindän, türkü çalarak, geçtilär.

Küüyün ortalık meydanından şkolacılar, Görgi Pavloviçlän hoşlanıp, maaläycä bölük-bölük evlerinä daalıştılar. Kosti şindiyädän bölä ekskursiyä yapmamıştı. O onu pek beendi, da onun için evdekilerinä çok an-

nattı. Kalan vakıdı da boşuna geçirmedi. Küülülerin kırlarından kalmış başaklarını topladı. Evin dolayındakı işlärlän anasına-bobasına küvedinä görä yardım edärdi, bibliotekadan kiyat okuyardı, şkolanın başçasına gidip, ilkyazın koyulmuş fidannarını dolaşardı, köklerinä su dökärdi, tırtılları yapraklarından ayıtlardı.

Kosti yazı şen hem faydalı geçirdi.

(Nikolay Tanasoglu)

"Tabaka eri" – назва бесарабського мікротопоніма, що означає „схил ступінчастої форми"

Alan-alan – місцями

Kulak eri – балка, яр

Sefalı er – улюблене місце

Kobaç, buya kuyruu – різновиди польових трав

Tűűlu buba – кульбаба *(укр.)*, одуванчик *(рос.)*

9. Annadın, yukarkı teksttän „Kosti yazı nicä geçirdi" aşaada verili deyimni lafların maanalarını nicä annêêrsınız, onnarı tefterlerinizä yazın hem da düzün onnarlan sadä bir başpaylı hem iki başpaylı cümlä.

Naturanın kucaanda; üreeni açardı; kulak kasardı; gün ikindiyä döndü; üürediciylän hoşlandılar; tokatlara abanmış.

10. Baalantılı teksti „Zanaat yolunu ayırmaa deyni serbest ol!" yazın, annadın, nicä ilerleer işlem, fikir. Bulun da ayırı yazın izin cümleleri. Angı durguçluk nışanı onnarın sonunda koyulu? Neçin ? Dooruluunuzu inandırın.

Zanaat yolunu ayırmaa deyni serbest ol!

Şkolacı, bakın dolayanına! Hererdä görecän insan işlerin izlerini. Evlär, aullar, tokatlar, kombaynalar, binnärlän ev tertipleri-bunnarı hepsini insan kendi akılınnan hem çalışmasınnan yapmış.

Açan sän işlemää başlayacan, annayabilecän paranın paasını, angısını kazanacan kendi ellerinnän, kendi kuvedinnän. Ama sän mutlak lää-

zım biläsin hem akılında tutasın, kaç para yapêr te o tertiplär, angıları senin dolayanında bulunêr.

Sän lääzım çalışasın diil sade korumaa te onnarı, angıları kalmış sana büük, ihtyar insannardan, ama zeedeledäsin dä onnarı kendi fikirinnän. Hem bunnarı yapmaa deyni, lääzım ayırmaa bir pek kısa yol.

Bu işleri başa çıkarmaa deyni, sade ana tarafını sevmää azdır. Lääzım hazır olasın bütün kuvetlän Vatanına izmet etmää, vermää ona can sıcaklıını. Bunun için taa küçüktän lääzım olmaa üürenik, çalışkan, işçi, sevmää dooruluu, serbestlii.

Sana kimsey engel etmeer zanaat ayırmaa! Zanaat ayırmak yolunda sän serbestsin! Islää düşün da ayır o zanaatı, angısını sevecän, angısınnan hoşlanacan hem angısınnan sän şannı olacan! Zanaat yolunu ayırmaa deyni serbest ol!

Zanaat – робота, заняття, ремесло, спеціальність, професія
Neetlenmää – націлюватися, сподіватися
Siiretmää – розглядати, спостерігати

11. **Aşaadakı sözü tefterlerinizdä yazın. Annadın, neçin bu sözä yok nicä demää, ani o- baalantılı. Baalantılıı sözün angısı nışannarı bu sözdä yok? Bu sözä nicä deniler? Ilerlläyin onu. Çizin sadä cümlelerdä gramatika temellerini, belli edin, angısı bir başpaylı, angısı da-iki başpaylı.**

– Zaman hayır olsun, Koli! Görerim, ani senin çok işin var. Bilsäydim bunu, başka kerä geleceydim!

– Zamannêêrsın, Aleksi! Kahırlanma, ani geldim. Bän artık başarêrım işimi, hazırlandım uroklarımıza! Hadi, şindi gidelim oynamaa!

– Yok, bän isteerim tükendän tefter satın almaa. Gelmeyecän mi sän dä benimnän?

– Gidecäm! Bän dä neetlenirdim tükenä u uramaa. Isteerim bir bloknot alayım.

– Nesoy bloknot?

– Bir kalınca bloknot. Ona bän yazacam kinoların adlarını, angılarını bän Kultura evindä hem televizorda siirederim hem siiredecäm! Bizim klasın öndercisi çok kerä vardır sorduu, angı kinoları televizorda biz baktık. Sän yazmêêrsın mı?

– Yazêêrım, ama diil herkerä!

– Lääzım yazasın herkerä: taa ii tutabilecän aklında onnarın içindekilerini.

– Islää. Ileri dooru yazacam hepsini!

– Annaştık. Ya bak, başladı karannık olmaa! Var nicä yaamur da yaasın!

Tutêrsın mı akılında, açan bir kerä bizi yaamur tuttuydu, da biz çok yıslandıydık. Lääzım alatlamaa. Hadi, gidelim!

– Şindicik, bän te bu kiyatlarımı toplayıvereyim, da çıkêrız içerdän.

! Geleceydim
Zamannêêrsın
Isteerim
Neet
Yazêêrım
Diil

§ 3. TEKRARLAMAK. CÜMLENİN BİRSOY PAYLARI. BİRSOY PAYLARDA BÜTÜNNEŞTİRİCİ LAFLAR

12. Çevirin teksti gagauz dilinä, açıklayarak onun maanasını kısadan. Ne meraklı buldunuz bu tekstin içindekisindä. Bulun birsoy payları.

Транспорт майбутнього

Країни, які розвиваються, усе активніше відмовляються від традиційного палива і прагнуть перейти на більш екологічне – водень. Автомобілі на водневих батареях не викидають в атмосферу шкідливі відходи.

Сьогодні "водневий" транспорт уже рухається вулицями міст Естонії, Британії, Японії...

Зміняться і транспортні засоби. В Америці працюють над створенням альтернативи поїздам метро, автобусам і тролейбусам. Новий вид транспорту одержав назву „горизонтальний ліфт". Це маленькі вузькі вагончики, що їздять спеціально відведеними смугами на дорозі. Рухатимуться вони за допомогою електрики і комп'ютера, який керуватиме вагончиками одночасно.

У Сполучених Штатах Америки тривають роботи над унікальним „літаючим" електропоїздом. Родоначальником цієї ідеї був Костянтин Едуардович Ціолковський. Поїзд рухатиметься не по рейках, а спираючись тільки на бокові опори, що розташовані на відстані одна від одної. Здаватиметься, що такий поїзд літає над шумним містом.

Учені намагаються вирішити ще одну проблему, пов'язану з автомобілями. Адже їх кількість невпинно зростає і стає важко знайти місце для паркування. Тому на повний хід іде створення автомобілів, які можуть частково складатися. Процес їх паркування нагадуватиме зберігання візочків у супермаркетах, коли їх вставляють один в один. Біля офісів зранку збиратимуться такі „грона" машин, а увечері власники розбиратимуть їх.

Автолюбитель
Первісна
Альтернатива
Робот
Електропоїзд
Процес

- ***Ne türlü siz görersiniz ilerki vakıdı?***
- ***Ne isteersiniz olsun sizin vakıdınızda?***

Virgül (,) koyulêr cümlenin birsoy paylarında:

1. Iki ya da taa zeedä birsoy payların arasında, eer onnar baalıysa biri-birinä baalayıcısız:

Settä durêr çölmek, filcan, çarpak , fener. (T. Zanet)

2. Birsoy payların arasında, eer onnar baalıysa biri-birinä tekrarlanan birleştirici ya da ayırdıcı baalayıcılarlan ya da enklitik da\\ dä, ta\\tä baalayıcılarlan:

Dädunun dokuz oolu varmış, dokuz da kızı. (Gagauz folkloru)
Koli, ya Vani, ya Ristu üsteleyecek güreştä: onnardan kuvetli yok. (Aazlardan)
Mamu hem manca yapardı, hem uşaa bakardı, hem sümeeni işläärdi. (Üürenmäk kiyadından)

3. Birsoy payların arasında, eer onnar baalıysa biri-birinä karşıtlayıcı baalayıcıylan ama:

Ne salêr, ne uluyêr, ama evi bekleer. (Bilmeycä)

Iki nokta koyulêr birsoy payların sıralaması önündä bütünneştirici laftan sora:

Ustanın odasında vardı türlü tertiplär: nacak, testerä, burgu, rendä.

Çizgi (–) koyulêr birsoy paylardan sora bütünneştirici lafın önündä hem dä birsoy paylardan sora cümlenin ilerleyän payının önündä:

Örtülär, ard duvarların boyu, hendeklär, çalı aullar, kapu önneri – heresy kaplı kaba kaarlan.(S. Kuroglu)
Takımnar: çinilär, çanaklar, sua çiniciklär, garafa – bir çiiz gibi urardılar gözä. (G. Gaydarcı)

Tutunuz aklınızda:

Birsoy paylarda baalayıcılar: *hem, da, -ne...-ne, ya, yada, osa, ba...ba, ya...ya, ya... yada, sa, sä, ama h.b.*

13. Aşazın cümleleri tefterlerinizä, açıklayarak, neçin koyulêr bu durguçluk nışannari.

1. Bucaan da toprakları pek uydular käämil arpa, booday, çavdar, papşoy bereketlerinä. (M. Kösä).

2. Onnar toplardılar eski patret, adet folkloru hem annatmak evelki yaşamak için. (D. Kara Çoban).
3. Alêr o kiyadı da yırtêr, da yazêr başka kiyat. (Folklor)
4. Birkaç gün o gezdi dolay erlerdä, geceleyeräk ba bir boş ev tavanında, ba bir köprü altında. (D. Kara Çoban).
5. Indim bän çak o pınarın suyuna, doldurdum şişeyi da gücülä çıktım, ama suladım onu... (D. Kara Çoban).
6. Kırcalının elindä herzaman bulunardı bişey: ya kazma, ya tırpan, ya keser. (D. Kara Çoban).
7. Bay Görgi, lääzım düşünelim hepsimiz serbestlik için, toprak için, dooruluklar için – insanın herzamankı düşleri için. (D. Kara Çoban)

14. Koyunuz kaçırılmış durguçluk nışannarı.

1. Tükendä satılırdı biyaz sarı hem maavi gölmeklär.
2. Daa içindä ansızdan bir uzun hem geniş yolcaaz peydalandı.
3. Yırakta işidilärdi bir şen hem gür ses.
4. Küüyün öbür tarafında yaamur geçmişti yaamaazdı.
5. Bän hızlandım gittim gölä dooru.
6. Gölün dolayanda herersi baalardı hem meyvalıktı.
7. Çorbacı giimniydi çarıklan biyaz sargıylan yapaa dimilärlän.
8. O çalardı yılın vakıtları için izmet için sevgi için.
9. Baa çotuklarında üzümnär artık iiri hem kara olmuştular.
10. Olmuş sarı hem kırmızı almalar yıraktan görünürdülär fidannarın dallarında.
11. Şefteli fidannarı çok güneş hem sıcak severlär.
12. Bän girdim bir çamurun orta erinä battım dizädäk çıkaramazdım ayaklarımı.

15. Yazın cümleleri. Birsoy payları bulun, gösterin onnarın baalayıcılarını, düzeräk shemalarını.

1. Ivançu dädu hem onun ikinci agası giderlär ileri.
2. Ya sän gel, ya o gelsin, yada ikiniz dä gelmeyin, açan çekişeceiniz.
3. Su pınardan ne iisiler, ne zeedelener.
4. Ileri git – süser, geeri kal – teper, ama çekmeer. (bilmeycä)
5. O seni dokuz pınara su için götürecek, ama susuz brakacek (masaldan).
6. Babunun sa bordeyi olmuş eşil hem gözäl (masaldan).
7. Elsiz, ayaksız, ama tokatları açêr (bilmeycä). 8. Ne salêr, ne uluyêr, ama aulu bekleer (bilmeycä).

Örnek: Settä durêr çolmek, filcan, çarpak, fener.

( ), ( ), ( ), ( ).

16. Yazın cümleleri tefterlerinizä, bütünneştirici laflarını, bulup, altlarını çizin.

1. Kelcä-Külcä bütün gün herkerä: avşamnen, sabaalen, üülendä – kümbetin üstündä sinek tutarmış (masaldan).
2. Çayırda te nesoy otlar salt büüyärdi: çaylamık, ayırık, negara, susay, sarmısak.
3. Yaamurluk, kalpak, sargılar, çarıklar – hepsi çobanın giimi yaştı.
4. Masanın üstündä te nesoy kap vardı: garafa, filcan, tepsi, çölmek.
5. Kavga, çekiş, baarış – bunnar diildir annaşmanın pek gözäl uuru.
6. Tezek, çırpı, odun, kömür – te ne küülü insanın yakacakları.
7. Işlik, aderlik, adlık – bunnar diişilän hem hallanan söz paylarıydır.
8. Aulun taftaları boyalıydı te nesoy: eşil, biyaz, mor.

17. Bulun aşaadakı bütünneştirici laflara uyar birsoy paylarını, kullanarak verilmiş örnää.

1. Çiçeklär. 2. Derelär. 3. Aaçlar. 4. Imeklär. 5. Hayvannar. 6. Küülär. 7. Meyvalar. 8. Oyunnar. 9. Türkülär. 10. Kuşlar.

Örnek: kuşlar: piliçlär, ördeklär, pipilär, kaazlar.

18. Okuyun teksti demekli, açıklayarak onun temasını, öz fikirini, adını. Tekstin bitki cümlesinä sintaksis analizini yapın.

Ariflik sızıntısı

Insanın ariflii, derin fikiri taa ii görüner folklorda. Bizim gagauz folklorumuzda var çok söleyiş, bilmeycä, fıkra, masal hem legenda.

Bu aazdan yaratmalarda var taşlanmış gibi derin evellerdän kalma dilimizin käämil örnekleri.

Onnarı insan hergünkü lafetmektä unutmuş, kullanmêêr.

Taman bu örneklär, nicä bir aynada, göstererlär insanın derin arifliini hem onun yaratmak talantını.

Fıkrada hem masallarda görüner, nekadar derin düşünärmiş halk. Söleyişlerdä insanın fikir keskinnii gösterili.

Aazdan yaratmaları derin evellerdä düzmüşlär halkın arasında bulunan talantlı insannar.

? ➢ ***Getirdiniz aklınıza bu personajı. Nesoy literatura yaratmasında biz karşı geleriz onunnan dayma. Getirin birkaç örnek.***

➢ ***Yazın tefterlerinizä birkaç söleyiş hem bilmeycä. Açıklayın aazdan onnarın maanasını.***

19. Okuyun cümleleri. Birsoy payları bulun. Koyun kaçırılmış durguçluk nışannarını.

1. Satıcı panayırda satardı aaçtan yapılı türlü saplar kazma sapı nacak sapı kamçı sapı keser sapı kosa sapı.
2. Ihtär dädu pek sevärdi sıcaklıı sıcak suyu sıcak sobayı sıcak çorbayı.
3. Patlacannardan var nicä yapmaa te bunnarı patlacan mancası patlacan suyu patlacan pastası.
4. Sabaa ekmeeni imää deyni masa üstünä koyulmuştu bunnar bir çini iişimik bir çini gözlemä hem bir filcan süt.
5. Mamu dübektä düüyärdi te ne tuz biber hem kolivalık.
6. Panayırdan etiştirdik almaa te bunnarı kaba taazä biyaz ekmek hem on baş laana bir sepet ta mor patlacan.
7. Sandıın üstünä kat-kat dizmiştilär hepsini yorgannarı döşekleri yastıkları.
8. Çiftçi ilkyazın ter döker yaamurlar yaayırsa güzün fıçısına şarap döker ama eer yaamasa – yaş döker (söleyiş).

§ 4. DANIŞMAK. DAR HEM GENİŞ DANIŞMAKLAR

20. Okuyun şiirleri demekli. Açıklayın onnarın ideyalarını, sıralayın artistik stilinin elementlerini. Ne bilersiniz bu şiirlerin avtoru için?

Yaamura

Ne bu hava karardı,
Toz duman kalktı,
Kırlangaç gökü yardı,
Üüsektän baktı?

„Ver, bulutçuk, yaamur,
Tarlaya çamur,
Teknelerä da hamur”
Hambarlar – dolur !

Çiçeklär käämil kokar,
Kuvetlenmiş çimennär.
Gençlerä kısmet bakar –
Dinç yaamur hem uur gözäl.

Yaz yaamuru

Çimçirik, yılan gibi, kıvrılêr göktä,
Topuz taşları yıkıldı ansızdan,
Bulutlar dayanamadı bu üklerä,
Göz yaşlarım döküldü of, aman.
Kırlangaçlar alçaklara seren
Oldu,
Lüzgär üfkelendi, kolaç buruldu,
Içimi gurbetin uzun yolları
Buudu,
Göz yaşlarım döküldü of, aman.

Tozlar verildi gözlerin sellerinä,
Duvalar döküldü yorgun ellerä,
Hey, yolcu aaçlar, seläm verin
Ellerä,
Göz yaşlarım döküldü of, aman.

Tudorayım, gördüm gökteki
Nurumu,
Süündürämeycek üklär ez sadä
Koru,
Gök kuşaa sardı kesilmiş
Buludumu,
Göz yaşlarım durgundu of,
Aman!

(Tudorka Arnaut)

Dar danışmak düzülü sade bir laftan.
Geniş danışmak düzüler lafbirleşmesindän.
Virgül (,) koyulêr danışmaklarda:
1) Eer danışmak bulunarsa cümlenin başlantısında:
Paalı musaafirlär, hoş geldiniz Bolgrada !
2) Açan danışmak bulunêr cümlenin ortasında:
Dur, mari, nereyi gidersin?
3) Açan danışmak bulunêr cümlenin sonunda:
Neçin oturmamışın da biraz dinnenäsin, maliciim?

21. Okazın cümleleri, parantezaları açarak, danışmaklarda durguçluk nışannarını dooru koyarak. Dooruluunuzu inandırın.

(Oglan Oglan) kalk gidelim (türküdän). (Mari karı) (koca karı) sattın bana koca kaazı (türküdän). Şu çotucaan altında (mari kız) gülgülü üzüm var (türküdän). (Ay taylar, dooru taylar) çıkarmış payvant onnar (türküdän). Şu çayırda, şu bayırda (hey gidi canım) bir başça var (türküdän). Yok ne deyim (ihtyar anacıım) yılandan izin ölä! (masaldan). (Anılmış padişahım) te neredä ortası! (masaldan). (Dev adamnarı –ı-ı-ı). Gelin burayı! (masaldan).

22. Yazın cümleleri tefterlerinizä. Danışmakların erini diiştirin, aşaadakı örnää bakarak.

1. Neredän, dädu, aldın horozu?
2. Mariya! Kim bizim portayı açtı?
3. Gel, oolum, sana bir meraklı kiyat vereyim.
4. Gözäl tarafım, bütün ürektän seni severim!
5. Aydınnık sabaa, sefaa geldin!
6. Çalı , çalgıcılar! Urun daulcular! (türküdän)

Örnek: – Sän, Tanas, ne yapêrsın? – Tanas, sän ne yapêrsın? – Ne yapêrsın sän, Tanas?

23. Düzün cümlä danışmaklarlan dialog formasında.

24. Cümleleri yazın, koyarak onnarda lääzımnı durguçluk nışannarını.

25. Cümleleri yazın, koyarak onnarda lääzımnı durguçluk nışannarını.

Mamu ya bak başçada zambaklar açmış! Dur mari kızçaaz bän isteerim seni etişmää. Buyurun oturun svatular svatelär, utanmayın, başlayın imää. Bän komuşular dün başçayı kazdım, te büün artık kaar yaayêêr! Kati Kati ya bak göktä turnalar, turnalar uçuşêrlar. Ne sevindim ayolum, ani kablettim sendän bir habercik. Git, getir çocuum te oradan

almacık bana, susuzluumu geçireyim. Kapa pençereyi mari kız suuk geler! Bucak Bucak duuma erlär, ne gözälsin sän?! Durgut Allahım bu tolulu lüzgerli yaamuru!

§ 5. TEKRARLAMAK. KOYULMA LAFLAR, LAFBİRLEŞMELÄR, CÜMLELÄR

26. Çevirin aazdan teksti gagauz dilinä, açıklayarak onun maanasını kısadan. Ne meraklı buldunuz bu tekstin içindekisindä. Bulun cümleleri koyulma laflarlan.

Телебачення — спосіб пізнання чи розвага?

Роль телебачення в житті людини неоціненна. Воно задовольняє потребу в прекрасному, значно скорочуючи віддаль між мистецтвом і глядачем. Телебачення приносить у кожен дім не тільки концерт улюбленого співака, спектакль відомого театру, кінофільм. Воно розвиває, вчить, виховує, дивує, задовольняє нашу допитливість, прагнення пізнати непізнане, побачити небачене, побувати у найвіддаленіших куточках планети, стати співучасником цікавих подій. Світ, що був колись недосяжним, завдяки екрану став доступним. Телевізор готовий будь-якої миті запросити до тебе в гості увесь світ.

Програми сучасного телебачення пропонують найрізноманітніші передачі, щоб кожна людина вибирала з них цікаві й корисні відповідно до своїх інтересів. Необхідно лише визначитися, що і як дивитися.

Насамперед слід з'ясувати, скільки часу ви маєте у своєму розпорядженні на перегляд телепередач. Очевидно, це буде вечірній час після занять і приготування уроків, а також вихідні й святкові дні. Але не всі вечори і не всі дні відпочинку можна присвячувати телебаченню.

Це може навіть перешкоджати нормальному перебігу життя людини, оскільки позбавляє її багатьох інших радощів, цікавих захоплень, як-от, занять спортом.

Візьміть за правило ніколи не вмикати телевізор просто так. Заздалегідь уважно прочитайте програму телепередач на тиждень, визначте з-поміж них найцікавіші і найпотрібніші, пізнавальні й розважальні. Зіставте вибране зі своїм вільним часом, уподобаннями, потребами. І тільки після цього остаточно визначте, що дивитися.

Тепер виділіть, підкресливши, наприклад, червоним, найпотрібніші передачі, а зеленим або синім ті, які бажано подивитися, якщо залишиться час після інших справ.

Сучасне телебачення володіє можливістю активного спілкування з глядачем, діалогу з ним. Проте спілкування з телесспіврозмовником не повинно перетворюватися на бездумний перегляд.

Треба прагнути до того, щоб час, проведений перед телевізором, сприяв культурному й духовному вивищенню особистості, вчив цінувати людей, любити природу, землю.

(За В. Пекелісом)

Iş sözlükläп
Неоцінена
Непізнане
Небачене
Співучасник

- ***Angı peredaçayı en çok beenersiniz bakmaa? Neçin?***
- ***Ne türlü soy kinolar var?***
- ***Angılarını en çok beenersiniz bakmaa?***

Virgül (,) kullanılêr koyulma lafları hem koyulma cümleleri belli etmää deyni:

1) Bu adam, en ilkin, kendi lafına çorbacı. („Bucak Dan erleri")
2) Bir parça vakıttan sora, bakmışın, aalemin uşakları büümüşlär da tırtıl gibi işleerlär.
3) Geçtii yıl, nicä bilersin, kuraktı... (*D. Kara Çoban*)
4) Bana görä, bu işi var nicä tamannamaa pazara kadar.

Dilinizdä taa sık kullanılerlar hem sıralanerlar te bu koyulma laflar hem kimi koyulma cümlelar:

Akma, başka türlü deyeräk, belli, belliki, kısmetimizä, kısmetinä ilkin, birinci, ikinci, tersina. elbet, elbetki aslıya baksan. halizdan, olsun olmalı, olur gibi, şüpesiz, mutlak, mutlaka niçä görüner, nicä biliner niçä var bir laf, söz gelişi, laf sırası, ani var bir laf, ban esaplêêrım, ban sayêrım, şakasız, sanêrım ki, esaplêêrım ki, esabıma görä, ne olursa olsun,	beki, bir lafta, tanıyêrım, buyur (da), deerlar ki (ani), demäk, demeli, demäk ki, haliz, aslı, doorudan, dooru eri gelmiskän, bana geler, bana kalsa, allele (allelem), alle benim fikirimcä bezbelli deyecez. deyelim örnek için olabilir ki. aramızda kalsın, aramızda lafederäk, acınacaana, acınacêk ki, kovalım ki, sayalım ki, bitkisinä, son-sonuna, sıkı desäk, doorudan demää, vallaa, yazık, nicä söledim

27. Okuyun cümleleri. Annadın onnarın durguçluk nışannarı için.

1. Belli bişey, gün şılêêr – gözäl ilkyazım geldi (D. Tanasoglu).
2. Nina, belliki, lääzım dinnenmää gitsin.
3. Lena, allele, musaafirlää gidecek.
4. Soni, onun bobasının dediinä görä, yaza dinnenmäk lagerinä gidecek.
5. Bän, acınacek iş, Bolgratta yortuya etiştirämedim.
6. Sän, akına, ona yardım ettin.
7. Hava, bana geler, açılacêk.
8. Beki dä, o gelmedi.
9. Bana kalsa, bu almalar artık lääzım toplansın.
10. Bölä demäk, biz var nasıl burada geceleylim.
11. Kısmetimizä, Todur dostumuzu televiziya yardımınnan bulduk.
12. Söz gelişi, anacam Ay Boba Mihail Çakirin dediini, ki gagauzlar kiyatlardan kulturaya etişeceklär.

28. Cümleleri tefterlerinizdä yazın, koyarak koyulma lafların hem koyulma cümlelerin yannarına lääzımnı durguçluk nışannarını.

1. Bana kalsa lääzım işi enidän çekettirelim.
2. Lafettik, senincä çıktı, ani annaşamadık.
3. Dünkü ii vakıdı allele kullanamadık, nicä lääzım.

4. Elbetki bu en ii şkolacı, davayı tezicik esaplayacek.
5. Bu sıralar bezbelli bana düştülär.
6. Bu otluk benim esabıma görä başka türlü lääzım düzülsün.
7. Gelän yıla ne olursa olsun payımda savaşacam baa dikmää.
8. Hastayım bän çocuum olmalı ölecäm(masaldan).
9. Kısmetinä Nastradin pek çok kiyat okuyarmış.
10. Doorudan demää o pek gözäldi.
11. Var deer onun kocası, uşakları yaşêêrlar deer islää.

29. Yukarkı tabliţadan ayırın 5-är koyulma laf, onnarlan düzün sadä cümlä, cümleleri tefterlerinizdä yazın.

30. **Yazın aşaadakı cümleleri, koyulma laflarını bulun. Annadın durguçluk nışannarın kullanmasını.**

Komuşu, şakasız, üfkelener da sopaylan urêr keçiyä. Ya, kafadar, say sän enidän parayı, allele, beni hiç istämedään aldattın. Bezbelli, yok kimsey evdä, onuştan bizä karşı çıkmadılar, tokatçıı açmadılar. – Ba çocuum, bana geler, bu gölmek sana yaraşmêêr. – Bana kalsa, siz utanêrsınız, buyurun, musaafirlär, geçin içeri utanmayınız! Yırakta yaayan büük yaamur, mutlak, bizä dä gelecek! Gürüldeer bulutlar arasında, olmalı, büük yaamur kopacek. – Sän, kızçaazım, anana-bobana karşı sölämä, vallaa, aalem da sana maana bulacek. Şindi, nicä görüner, şkolacılar lääzım gün-gündän taa çok çalışkan üürensinnär. Büün, hakına, oldu çok islää hava.

§ 6. CÜMLENİN AYIRILI İKİNCİLİ PAYLARI

31. Çevirin teksti gagauz dilinä, açıklayarak onun maanasını kısadan. Ne meraklı buldunuz bu tekstin içindekisindä. Bulun birsoy payları

Вік роботів

Зараз у світі налічується близько семи мільйонів різних роботів. І колись роботи переберуть на себе левову частку домашньої роботи, так що життя людей докорінно зміниться.

Роботи полегшать працю людини не тільки вдома, а й на роботі. Вони знайдуть широке застосування у будівництві, у галузі медицини. Машини робитимуть операції, полегшивши працю хірургів. Це можливо завдяки створенню „механічних рук” (маніпуляторів). У військовій галузі роботів використовуватимуть для надійного зберігання й утилізації вибухових речовин, так що вони гарантувати-

муть безпеку людей. Робот може навіть знешкодити бомбу. Роботи здійснюватимуть цілодобовий контроль за станом нафто- і газопроводів. Вони знайдуть ефективне застосування у пошукових і рятувальних операціях.

Американці вже виготовляють роботів для НАСА, так що вони успішно використовуються і для освоєння космосу. Роботи-археологи допомагають науковцям вивчати минуле.

Японські фахівці стверджують, що деякі роботи братимуть активну участь у шоу-бізнесі – як кіноактори! Більше того, кожна людина зможе одержати робота-партнера для танців чи для гри в теніс. Є навіть робот, який грає на скрипці, маючи 17 рухомих суглобів.

Незабаром з'являться роботи-робітники, роботи-поштарі, роботи-двірники, роботи-продавці. У найближчому майбутньому деякі роботи ще матимуть антропоморфний вигляд. Проте з часом переважна більшість цих пристроїв повністю втратить схожість із людиною, так що ці фантастичні механізми вже не можна буде називати роботами.

Уже створено робот-автомобіль, що рухається без водія. Кілька таких машин успішно пройшли випробування в пустелі, проїхавши дистанцію понад 10 км зі швидкістю близько 30 км за годину.

До найважливіших напрямів сучасної роботизації слід віднести створення машин, здатних до самонавчання.

Нас чекає ще й така, оптимістична, на думку вчених, і спірна, на наш погляд, перспектива. Замість справжніх домашніх улюбленців будуть створені електронні кішки й собаки, так що людям не доведеться доглядати за ними. На часі створення роботів для дітей у вигляді динозаврів та інших тварин і живих істот.

Мине небагато часу. Роботи органічно увійдуть в наше життя, так що стануть його невід'ємною частиною.

Заміна працівників роботами спричинить якісні зрушення в житті людей, звільнивши їх від тяжкої праці. Проте невідомо, як це відіб'ється на житті суспільства в цілому. Революція у сфері роботизації матиме, на жаль, і негативні наслідки. Мільйони людей можуть залишитися без роботи.

Тому важливо, щоб науково-технічний прогрес не тільки покращував життя людей, а й не створював їм проблем.

(За М. Фроловим, Г. Гордєєвим)

Virgül (,) koyulêr ayırılı cümlä paylarını belli etmää deyni:

1. Ayırılı bellilikleri belli etmää deyni, açan onnar:

1) Belliedilän laflan sora duran nışannıklardır:

Açan o girdi kapu önünä, çıktı anası, kefsiz hem kahırlı. (D. Kara Çoban)

2) Belli edilän laftan sora duran bellilikçi çevirtmädir (nışannık hem ona baalı laflar).

Bacalıın aazında yukarda geriliydi bir büründcük peşkir, aşaasında dikili tanteli. (D. Kara Çoban)

3) Belli edici koyulma cümlädir:

Sokakta taman bir bölük kız, çocuk, kazmalar sırtlarında, brigadaya gidärdilär. (N. Tanasoglu)

2. Adlaa ya da üz aderliinä baalı olan ayırılı eklembellilikleri belli etmää deyni:

Vasi, edi yaşında bir çocukak, pek sever oynamaa şaşki. (D. Kara Çoban)
Biz, altı kişi, oturarak beklärdik, gelsin maşına betonnan. (S. Bulgar)

3. Ayırılı hallı belli etmää deyni, eer o haliştennik laf laf çevirtmesiysä:

Kırboba durardı köprünün başında, bayılmayadak kısmetli hem düşünceli. (D. Kara Çoban)

4. Cümledä ayırılı yaraştırmak çevirtmesini belli etmäk için:

Türkü ona hep ölä lääzımdı, nicä soluk. (D. Kara Çoban)

32. Yazın cümleleri. Argumentläyin, neçin koyulêr bu durguçluk nışannar.

1. Açıldı dışar kapusunun ilk katı, sora ikincisi, da girdi Mejgeldään karısı, islää üzlü, taazä, yalpak. (D. Kara Çoban).
2. O, giiyimni bir incecik, ucuz materiyadan fistancaa, bitkisiz ayoldu. (D. Kara Çoban).
3. Doka çıktı da gördü topal poştarı, bir parça kiyat elindä. (D. Kara Çoban).
4. Cüneşä karşı çok vakıt durup, ekinnerin başakları çabuk tuyan tenelärlän doldu. (Gazetadan).
5. Fışka gidärdi iiri adımnarlan, sesli soluyarak.
6. O çalardı türkü, gidärkenä yolda da, oturarkana çotuun altında da, işlärkenä dä.
7. Karaspandit, çıktıynan kuhnedän, üz-be-üz karşı geldi zabun kara köpeklän.
8. Pazarlarda hem yortularda da, giiyip özlenilmiş tutmalık rubaları, onnar çıkardılar insan arasına...
9. Yamaç üstündän küü görünürdü, nicä aucunda. (Üürenmäk kiyadından).
10. O taa tez sevärdi evdä kiyat okumaa, nekadar horuya gitmää. (N. Tanasoglu).

33. Kurun beşär cümlä ayırılı ikincili paylarlan. Açıklayın nışannarı, angıları göstererlär, ani bu ikincili paylar ayırılı. Inandırın dooruluunuzu.

34. Okuyun cümleleri. Intonaţiyaylan hem maanayca gösterin ayırıcı ikincili payları. Inandırın dooruluunuzu. Etişmäz durguçluk nışannarını koyun.

Mani hepsindän ii üürenän kızçaaz gitti olimpiadaya. Üüredici büük klaslarda işleyän girdi klasa. Uşak sokakta oynayarkan kaybetmiş evin anatarını. Sofi türkü çalarak yıslayardı başçada çiçekleri.

35. Okuyun cümleleri. Bulun onnarda ayırılı ikincili payları da inandırın kendi dooruluunuzu.

Sän, küsülü hem kahırlı, girdin içeri. Tilki, sarı tüülü hem uzun kuyruklu, kaçtı daaya. Yaamur durdu, neçinki bulutlar kaydılar bir tarafa. Sokakça gideräk, Nasti kendisinä eldiven örärdi. Petri sölemiş mamusuna, ani büün şkolada iki onnuk kabletmiş.

36. Kurun beşär cümlä ayırılı ikincili belliliklärlän. Inandırın kendi dooruluunuzu.

37. Okuyun. Bulun ayırılı hallıkları da koyun lääzımnı nışannarı. Açıklayın, neçin koydunuz hem inandırın koyulmuş nışannarın dooruluunu.

Bana iki alma verip bekçi uzaklaştı tokatçıktan. Vasicik aalayarak girdi aula. Miti iki tarafa bakınarak atladı aulun üstündän.

Bostandan dönärkän bän berttim sol ayaamı. Klasa girdiynän benim aklıma geldi ani tefter kaldı masa üstündä. Bana dedilär ki döneyim geeri taa karannık olmadaan. Iki tarafa kaça-kaça kär ayaklarım koptu. Doni bitirip yılı sade onnuklarlan bir aftaya gitti Adesä.

38. Kurun 4-5-är cümlä, angılarında olsun ayırılı hallıklar, angıları gösterili hal iştenniinnän yada hal iştenniin laf çevirtmesinnän.

39. Kurun 4-5 cümlä, angılarında olsun ayırılı tamannıklar.

40. Düzün yaratma-miniatüra „Güz vakıdı gagauzlarda", kullanarak orada cümleleri, angılarında var ayırılı bellilikläг, hallıklar, tamannıklar.

§ 7. KATLI CÜMLÄ

41. Okuyun teksti. Düzün ona plan süjet oluşlarına görä.

Dedal hem Ikar

Evelki Greţiyanın anılmış resimcisi Dedal çok yıl yaşarmış bir Krit adasında, angısı bulunurmuş yırak onun Vatanından. Yabancı bir padişah Minos bu adamın saabisiymiş. Dedal yaparmış mermer taşından Allahın hem insannarın figuralarını. O figuraları ölä gözäl yaparmış, ani onnar benzärmiş diri, cannı olannara. Onuştan Dedal anılmış nasıl bir käämil hem şannı resimci.

Dedalın canı sıkılmış, o özlemiş kendi Vatanını da pek istärmiş dönmää geeri, gitmää kendi ana kasabasına Afinaya. Ama padişah Minos kolvermäzmiş bu lääzımnı ustayı. O istäärmiş, ki Dedal işlesin sade onun yanında hem sade ona yapsın bu çok ii monumentleri. Padişah koymuş bekçi, angılarına sımarlamış, gözletsinnär, Dedal kaçmasın deyni. Bunu denediynän, Dedal kararlamış saklı kaçmaa Vatanına Krit adasından. O çok düşünmüş, nasıl kaçmaa bu Minos padişahından.

– Yolca başlayalım kaçmaa-bekleycilär, etişip-tutarlar! – düşünärmiş Dedal.

– Denizçä yollanıp-gitmää-padişahın gemileri, ardımızdan etişip-tutabilecek.

Bakmış Dedal göktä uçan kuşlara da annamış: „Gök var nicä bizi kurtarsın!" Da o başlamış kendi oolunnan Ikarlan barabar kuş tüülerini toplamaa. Tezdä onnar pek çok tüü toplamışlar. Dedal erleştirmiş tüüleri te nicä: ilkin biri-birinä yannaşık koymuş küçük tüüleri, sora büüceklerini, taa sora en büüklerini. Bu tüüleri o sıkı baalamış kalın

ipliklärlän, sora onnarı yapıştırmış bal mumunnan. Dedallan yannaşık işlärmiş oolu Ikar da.

Dedal işini başarmış, o yapmış ikişär kanat kendisinä hem ooluna.

Baalamış kanatları omuzlarına, çeketmiş hızlı sallamaa onnarı, kalkınmış yukarı da başlamış uçmaa.

Büük sevinmeliklän Ikar bakarmış bobasına, angısı göktä uçarmış, nicä bir büük kuş.

Dedal kondu erä da Ikara dedi: „Te şindi biz uçacêz bu yabancı erlerdän, Krit adasından. Ama ol dikkatlı uçmakta. Inmä pek aşaa suya dooru- kanatlar yıslanacêk da olaceklar aar, salaayabilämeycän! Pek yukarı, günä dooru da diil lääzım uçmaa-eriyecek bal mumu, da tüülär var nicä daalsınnar!"

Erdä, onnar bakarak, şaşarmışlar orada bulunan te bu insannar: çoban, angısı otladarmış koyunnarı, çiftçi, angısı puluklan tarlasını sürärmiş, balıkçı, angısı denizin boyunda balık tutarmış. Bakarmışlar da annamazmışlar, kim göktä uçêr! Da kararlamışlar, ani bu uçan insannar-Allahın ayozları!

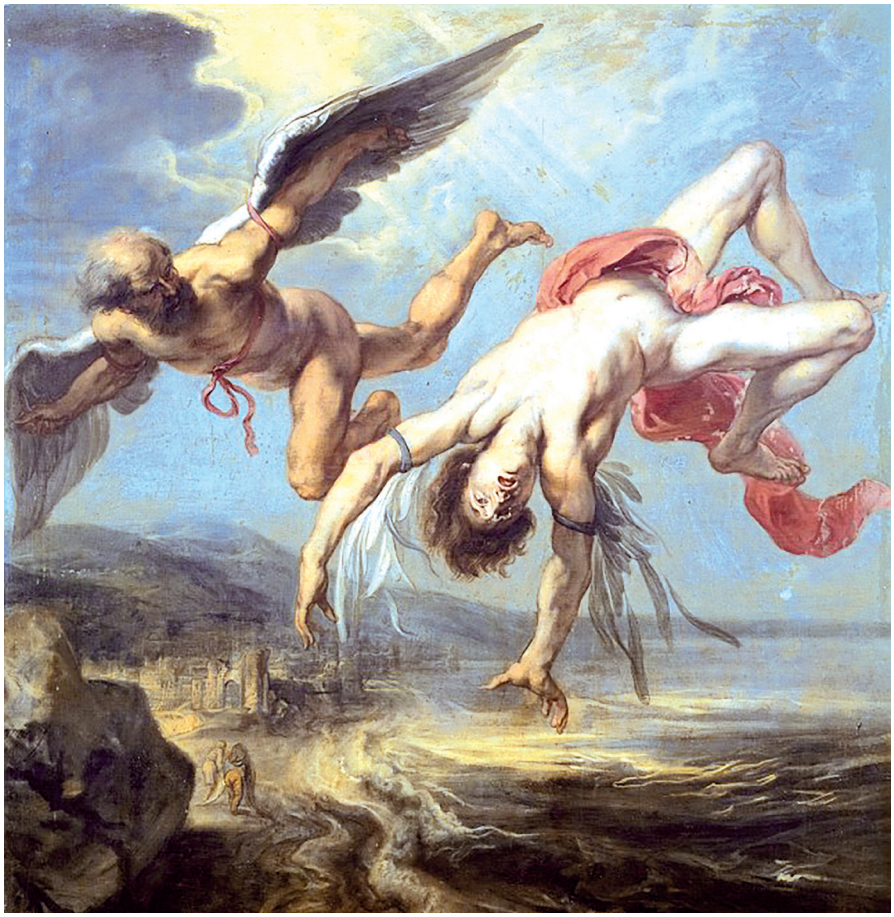

Dedal hem Ikar, göktä uçarak, Minos padişahlını geerdä brakmışlar. Te artık Krit adası dübüdüz görünmäz olmuş. Onnarın altısında yayılı görünärmiş salt denizin duruk, maavi suyu.

Dedal bakêr ooluna-çocuk ii uçer.

– Yavaş uç, ol kuşkulu! – baarêr ona Dedal.

Ama çocaa bu uçmak şennik verer. O kalkêr günä dooru pek yukarı, da burada onun başına büük bela geler- bal mumu erimiş, kanatların tüüleri daalmış.

Ikar sallêêr çıplak kollarınnan oyanı-buyanı, ama uçamêêr, da başlêêr hızlı düşmää aşaa denizin dalgalarına.

Dedal bakêr geeri-yok oolu!

– Nändaysın sän, Ikar?! Ikar! – baarêr o.

Cuvap yok.

Bakıp aşaa, Dedal görmüş su üstündä tüüleri da annamış, ani oolu artık düşmüş denizin içinä. Pek pişman olmuş, ani o kararlamamış butürlü kurtulmaa zındandan. Ikarın sa ölüsünü taa çok vakıt çalkalamış denizin dalgaları, onuştan bu denizin adını koymuşlar- Ikarın denizi.

Dedal sa kurtulmuş, uçmuş kendi Vatanına, Siţiliya adasına.

Mif (urum lafı) – evelki halk annatması – міф
Ada – deniz yada göl suların ortasında bir büük er – острів
Mermer – pek cetin, düz, yalabık taş – мармур
Zından – kapan – в'язниця

Katlı cümlä deniler o cümleyä, angısı kurulu iki ya birkaç sadä cümlelerdän hem gösterer bir katli fikir ya düşünmäk.

Katlı cümlelär var nicä olsunnar üç türlü:

1. Dalsız katlı cümlä
2. Dallı katlı cümlä
3. Baalayıcısız katlı cümlä

Ilkyaz geldi, ama salkımnar taa açmadılar.
Hepsi halklar isteer, ki dunnedä usluluk olsun.
Gecelär taa serin olêrlar, aaçların yaprakları sararêrlar.

42. Yukarkı teksttän „Dedal hem Ikar" ayırın katlı cümleleri da yazın onnarı tefterlerinizä. Argumentläyin, neçin onnar katlı?

43. Bulun katlı cümleleri. Yazın tefterlerinizä. Çizin katlı cümlelerin gramatika temellerini; belli edin, neylän baalanêrlar.

Bir gün bän kablettim bir yabancıdan kiyat. O yazardı bir erif için, angısı pek talantlıymış da varmış nicä olsun kompozitor, ama pek sakı-

narmış. Yabancı yalvarırdı, bän uurayım bu erifä da kızıştırayım onu, yazsın muzika.

Buldum bän bir ara da gittim o muzülanta. O yaşardı kasabanın bir dar sokaanda, bir derin aul içindä, nereyi geçmää lääzımdı bir dar buaz erdän, kira evceezlerin arasından. Buldum bän evin nomerini da durdum kapunun uurunda. Içerdän işidilärdi kemençä sesi... bir talantlı adam çalardı. Çalmak manerası genişti, boldu. Birkaç minuttan sora çalmak kesildi, bän urdum kapuya. Çıktı bir incä, orta boylu erif. Bän kapu aşırı tanıttım kendimi.

(D. Kara Çoban)

44. **Cümleleri yazın, baalayıcısız katlı cümlelerä sintaksis analizi yapın, annadın, kaç sadä cümledän onnar kurulu; sadä cümleleri ayırı okuyun.**

1. Hava hep taa sıcaktı hem şendi, hiç bir erdä kıpırdamazdı bir da dalcaaz.
2. Adamnar toplanêr ayırı, karılar da oturêrlar ayırı.
3. Içerdä sırasızlıktı, erdä palalar sivişiktilär hem toplanıktılar, herersi trofaydı.
4. Taa yaamur dinmediydi, sokaktan selcääz akardı, güneş çıktıydı.
5. Hayli su aktı Tunada, hayli yıldız düştü göklerdän.
6. Avşam üstü gök karardı, çıktı çirkin bir boran, kalktı toz.
7. Ayın çeketmesindä urdular yaamurlar, sora birlaç sabaa kraa düştü.
8. Doorulduk biz, gideriz Motkurun evinä, ne olursa, olsun.
9. Tez gelecek ilkyaz, ozaman olacek sıcak.
10. Şindi bendä var hepsicii, bän kısmetliyim.
11. Şindän sora duşman bizdän yırak, burada yaşayacez.
12. Can tatlı, ölmää kimsey istämeer, hepsi isteer yaşamaa.
13. Patret vardı çok, kimisi yapıştırdıydı, kimisi boştaydı.
14. Sokaan ucunda bayır sapêr günduusuna, bayırlan bilä sapêr küüyä dä.
15. Sän islää adamsın, seninnän islää lafetmää.
16. Biz aaramêêrız iş, bizim işimiz var.
17. Bekläsänä taa birkaç yıl, ko çocuk büüsün biraz, akıllansın, – ozaman ever onu.

§ 8. ANNAYIŞ DALSIZ KATLI CÜMLÄ İÇİN

45. **Aşaadakı teksti „Gagauzların aylelerindä uşakların adetçä terbiedilmesi" okuyup, annadın onun içindekisini. Bulun tekstin stilini, sora onu ilerläyin.**

Eklentisini yazın. Bulun katlı cümleleri, çizin gramatika temellerini, söläyip baalayıcıları, angılarınnan baalanêrlar sadä cümlelär.

Gagauzların aylelerindä uşakların adetçä terbiedilmesi

Gagauzların aylesi patriarhat aylesiydir. Bu gösterer, ani gagauzlarda aylenin başı bobaydır. Gagauzların aylelerini var nicä iki grupaya bölmää:

1. Var aylelär, angılarında hepsi üç evlad boyları-dädu-babu, ana-boba hem uşaklar yaşêêrlar. O büük aylelär sayılêr.

2. Sadä aylelär, angılarında analar- bobalar hem uşaklar yaşêêrlar. Bölä aylelerdä aylä başı-boba. O küçüräk aylä sayılêr.

Büünkü günnerdä büük aylelär azalêr, sadä aylelär sä zeedelener.

Gagauzların aylelerindä uşaklar halkın adetlerinä görä terbiediler. Uşakları üürederlär hatır gütsünnär analara-bobalara, evdekilerinä hem aylesinä savaşsınnar iilik yapmaa, olmaa cana yakın, sormaa büüklerä, komuşulara, onnarın saalıı var mı, yortularda unutmamaa kutlamaa biri-birini, aylenin avtoritetini bozmamaa, verilmiş lafında durmaa, sormadaan bişey almamaa, inannı insan olmaa.

Benim aylemdä ...

Avtoritet – авторитет
Evlad, uşak – дитина

➢ ***Nicä düşünersiniz, neçin büünkü gündä büük aylelär azalêr?***

46. **Aşaadakı teksti okuyup, annadın onun içindekisini. Belli edin onun stilini, sora yapın ona eklenti, ilerlederäk onun temasını.**

Neçin lääzım anaları – bobaları hatırlamaa?

Analar – bobalar küçük uşaklara yaşamayı vermişlär, onnarı büütmüşlär. Analar küçük uşaklarını büüdüncä, beki, doyunca uyku uyumamışlar, beki, çok kerä kendileri imemişlär, ama doyurmuşlar, giidirmişlär kendi evladlarını. Onnar korumuşlar uşaklarını ateştän, yangından, sudan, buulmaktan, türlü hastalıklardan. Onuştan gagauzların aylelerindä analara- bobalara büük hatır yapılêr. Uşaklar ayledä hepsindän çok kendi analarını severlär. Açan uşak çirkin hastalanêr yada onun başına bir başka bela geler, ananın yaşları candan – ürektän düşer. Sade ana var nicä halizdän annasın uşaan kahırını! Onun yardımı ölçüsüzdür!

Bu üzerä gagauzlarda var bir gözäl adet-öpmää anaların ellerini. Uşaklar anaların ellerini öperlär te nezaman: açan onnar yıraktan evä gelerlär; açan analar hastalanêrlar; açan analar kliseyä gitmää çekederlär; açan büük yortular çekeder. Gagauzların adetlerinä görä analarıbobaları hiç diil lääzım gücendirmää. Herkerä onnarın saalını lääzım sormaa, kuvedinä görä herbir iştä lääzım yardım etmää.

Açan da analar – bobalar hastalanêr, uşakların borcu-ilaç satın almaa, doyurmaa onnarı, vermää onnara kendi can sıcaklını.

Dalsız katlı cümlä deniler ölä cümlelerä, angılarında sadä cümlelär birtakım, biri-birinä kasılmêêrlar hem herbiri öbürüsüz var nasıl kendibaşına olsun.
Otlar eşerdi, gün da hep şılêêr hem yısıdêr.
Bän bilmeerim kimin ooluyum, ama insannar annadardılar bana tä ne.

47. **Teksttän „Neçin lääzım anaları- bobaları hatırlamaa?" ayırın dalsız katlı cümleleri da argumentläyin, neylän bu çıkışı yaptınız?**

48. **Yazın bu cümleleri tefterlerinizä. Nesoy onnar? Argumentläyin. Koyun durguçluk nışannarı.**

Benzin bitti da maşına durdu. Lüzgär başladı hızlı esmää hem aaçlardan sarı yapraklar çeketti düşmää. Geldi ilkyaz ama havalar taa yısınmadı. Ba kaarlar başladı erimää ba enidän kaar yaayaardı. Radiodan işidildi kemençä hem düdük muzıkası da biz başladık seslemää. Tez gelecek ilkyaz da olacek sıcak.

§ 9. BAALAYICILAR DALSIZ KATLI CÜMLELERDÄ. DURGUÇLUK NIŞANNARI DALSIZ KATLI CÜMLELERDÄ

49. **Aşaadakı teksti okuyun, ona bir plan kurun, plana görä annadın tekstin içindeliini. Annadın, ne bilersiniz katlı cümlelär için, ayırıp teksttän birkaçını.**

Üleştirmeklär, adamaklar, çiizlär

Gagauzların eski dedelerindän geler bir söleyiş **„Var mı bir parça ekmään, saklanıp ta imä onu- tatlı gelmäz, ama paylaş onu kardaşınnan, soylarınnan, ozaman taa islää dadı olur!"** Butürlü söleyişlärdän, butürlü annamaklardan geler gagauzların üleştirmäk adetleri: büük yortularda, Paskelledä, Koladada, Panayıyada, Hederlezdä hem açan oruçlar açılêr. Koladayadan var dört haftalık oruç, Paskellenin dä önündä- altı haftalık, Panayıya orucu da iki haftalık. Oruçlar açıldıynan, kurban kesiler, hazırlanêr türlü imeklär...

Adetä görä komuşular biri-birinä hem hısımnara üleştirerlär kendi sofralarından bişey. Üleştirmäk çinisinä mutlak koyulêr kolaç ya bir dilim ekmek, sora kurbandan bir parça et ya tauk eti-ne varsa. Paskelledä üleştiriler paska hem kırmızı boyalı yımırta. Panayıya orucu açıldıynan (avgustun 15-dä), meyvalar başlêêrlar olmaa-ozaman kolaçlan barabar üleştiriler alma, erik, zerdeli hem başka. Üleştirilän kolacın ya ekmään üstündä var saplı bir mum, üleştirmää gider taa çok karılar, uşaklar. Üleştirmeyi kabuledän lääzım yapsın stavrozunu, öpsün ekmää da desin: „Allaa kabul etsin!"

Kimdä yok ne üleştirmää, onnarı kimsey zorlatmêêr, yoksuzluk gagauzlarda hiç diil ayıp. Ayıp ona, kim varlıkta yaşêêr, da eski üleştirmäk

adetlerindän atılêr, ama öleleri gagauz küülerindä pek az çıkêr. Büünkü günnerdä kimi gagauz ayleleri kasabalara etiştilär, neredä komuşular biri-birini tanımêêrlar, bilmeerlär, bu üzerä üleştirmäk adetlerini unudêrlar. Küülerdä sä gagauzların adetleri çok köklü, büün dä üleştirmeklär var. Bu adetlär çok yardım ederlär terbietmää acızgannı, çömertlii. Küçüklerä, analar koyarsa çantalara bir gözlemä ya piinirli ekmek, sımarlêêrlar imeyi yalnız imesinnär, ama paylaşsınnar kafadarınnan.

Gagauzların yortuları baalı hristian kalendarına, onuştan üleştirmäk adetinin var taa birkaç maanası. Ilkin var inanmak, ki ne bu dunnedä üleştirecän, o öbür dunnedä senin önündä bulunacêk, ama eer verdiysän ölmüşleri anmaa deyni, onnarı ölmüşlär kabul edeceklär. Bu inanmaklan baalı, yortulardan kaarä, var ölülerin anmasına üleştirmeklär: ölmüşün dokuzuncu günündä, kırkında sora kimi cumertelerindä, paskellenin önündä „büük cumaada" hem başka. Butürlü üleştirmeklär, ani ölüleri anmaa deyni, verilerlär yabancılara, yoksullara, neçinki var gagauzlarda ölä dä söleyiş: „Istärsän üleştirmesini Allaa Kabul etsin, ver onu yabancıya da unut!" Sade ozaman olur etişsin ölülerin önünä.

Lääzım bilinsin, ani gagauz karıları üleştirmäk günnerinä ilerdän hazırlanêrlar, çalışêrlar kolaçları nekadar taa islää, taa gözäl pişirsinnär. Hepsindän çok hazırlanmaklar olêr Paskellä için, paska pişirmäk için, çok ilerdän hazırlanêr paska unu, türlü kokular hamura deyni. Üleştirmektä adetin, baş özündän kaarä, var karıların da kendilerini göstermäk, demäk kimin paskası, kolacı, iyintisi taa becerikli, datlı yapılı.

Sovet sistemasında da gagauzların üleştirmäk adetleri kaybelmedilär. Insannar kırlarda, topluca çalışarkan, üülen ekmeeni dä birerdä yapardılar, paylaşırdılar katıklarını, ekmeklerini kardaşça. Kırda imeklär olurdu bir büük üleştirmäk sofrası.

Üleştirmäk adetinä yakın gagauz halkında var taa adetlär. Onnardan birkaçı- adamaklar hem baaşışlar. Adamaklar olêr düünnerdä gençlerä, eni aylä düzennerä. Düün gecesindä, paradan başka, adêêrlar terekä, kuş, mal, toprak... Adêêr saadıçlar, analar-bobalar, yakın hısımnar. Düündän sora adanmışları toplêêrlar da vererlär gelinnän güveeyä.

Düündä var nasıl saadıçlar adasınnar eni evä inään buzaasını. Gençlerin kısmetinä buzaa olursa dişi, da büüyärsä islää, kumilär edinerlär kendinä inek, taa başka işlär dä olur adamaa. Ama en büük günää sayılêr adamaa da vermemää. Butürlü adettän atılmaklar olarsa, o kişileri hepsi kötüleer, onnarı kimsey insan saymêêr.

Taa olur burayı eklemää çiiz vermäk adetlerini, onnar da düünnerdä hem ölüdä olêrlar. Düündä gelin çiiz verer kaynanaya-kaynataya, saadıçlara. Saadıçlar da verer kumilerä; kaynana-kaynata da verer gençlerä. Çiizlerin çoyu koyulêrlar çiizlenmişlerin omuzlarına, ama kimisini baalêrlar düüncülerä, ki hepsi onnarı görsünnär. Çiiz kabuledän lääzım türkü çalsın, oyun oynasın, şennik yapsın.

Ölüdä çiizlär veriler onnara, kim mezar kazdı, kim bayrakları taşıdı, kim sandıı taşıdı. Eer geçindiysä bir delikannı kız, onun çiizlerini asêrlar klisedän bayraklara da vererlär onnara, kim bayrakları taşıdı.

Böläydi gagauzların adetleri!

üleştirmäk-oruç – піст
iinti – пригощання (у свята чи за упокій померлих)
tirmäk – gagauzlarin bir adeti – kurban – жертвоприношення
Adamak – обіцянка
Hısımnar – родичі
Ediner – набуває, купує
Atılmak – той, кому відмовили
Kabuledän – отримання
Kaynana – свекруха, теща
Kaynata – свекор, тесть
Saadiç – хресний, хресна

Baalayıcılar, ani katlı cümledä baaladêrlar sadä cümleleri, var nicä olsunnar üç türlü:

1. **Birleştirän baalayıcılar.**
2. **Karşıtlayan baalayıcılar.**
3. **Ayırdan baalayıcılar.**

1. Birleştirän baalayıcılar: *hem, da, ne...ne.*
Dalsız katlı cümlelerin payları taa sık birleşerlär ***da*** baalayıcının yardımınnan. Bölä cümlelerdä ***da*** baalayıcının önündä herkerä virgül koyulêr.

Örnek: *Geldi avgust, **da** Kırboba gitti instituta ekzamen vermää. Bir haftadan sora ekzamennär bitillär, **da** Kırboba gitti evä.*
*Çıktım biraz soluklanmaa, **hem** büün üç düün buradan geçecek, **da** lääzım siiredeyim onnarı. (D. Kara Çoban)*

2. **Karşıtlayan baalayıcılara: *ama, sa, sä.*** Bu baalayıcıların da önündä virgül koyulêr.

Örnek: *Şafk süündü, **ama** büük yazılar ayın-açık görünärdi. Biz ileri gittik, onnar **sa** geeri dönmüşlär.*

3. Ayırdan baalayıcılar: *ya, yada, eki (yaki), ba, osa, ya...yada, ba...ba.*
Katlı cümlelerdä, açan onnarın sadä cümleleri bu arasında baalayıcılar kullanılêr ***ya, yada, osa, eki*** baalayıcıların önündä virgüllär koyulêr. Açan ***ya***, ***ba***, baalayıcılar tekrarlanêr cümledä 2–3 kerä, ozaman onnarın önündä virgül koyulêr, ama onun koyulması 2-nci tekrarlamasından çekeder.

Örnek: *Ya kalkın hepsimiz gidelim, **ya** gidecek sade birimiz. **Ba** can erim düülürdü, ba kafam başlardı acımaa, **ba** ensäm sancılardı. Baada avşam üstü işidilirdi garganın yıraktan baarması, **yada** lüzgär getirirdi yakından başka bir fışırtı.*

Dalsız katlı cümlelerdä **baalayıcılar**		
birleştirän	**karşıtlayan**	**ayırdan**
hem, da, ne...ne	**ama, sa sä**	**ya, yada, eki, (yaki), ba, osa, ya...., yada, ba..., ba...**

50. **Aşaadakı cümleleri yazın, birleştirän, karşıtlayan hem ayırdan baalayıcıları bulup, altlarını çizin, annadın onnarın önündä kullanılmış virgüllär için.**

1. Lüzgär halizdän dindi, ama aaçlar hep, sarfoş gibi, sallanırdılar.
2. Çocuklar yıkanardılar, kızlar da su boyunda çiçek toplardılar.
3. Panti bütün gün hastaydı, ama doctor hep taa gelmäzdi.
4. Ba tolu atardı, ba yaamur çevirirdi.
5. Aullar boyunda outran insannar bakêrlar ona, o sa kimseycää bakmêêr.

6. Geldi üülen, geçti saat bir, geçti iki, oldu saat dört, o sa hep gelmäzdi.
7. O başladı darsımaa, sora sa onu çeketti sıkletä atmaa.
8. Pasajirlär pindilär avtobusa, şoför baktı biletleri, geçti kabinasına, da avtobus yollandı erindän.
9. Nastradinin oolu evlenmiş, ama razgelmiş kayet haylaz karıya, o evdä hiç izmet etmäzmiş.
10. Onun hiç vakıdı yok dinnenmää, hem o kendisi dä istämeer bunu.
11. Bän hep savaşırdım onu doyurmaa, piliççik sä artık ölmüştü.
12. Ne sıcak kesilirdi, ne toz çökärdi.
13. Bän savaşêrım annatmaa, o sa hiç kulak kasmêêr bana.
14. Traktor aarlıkları taşıyêr, maşina da işleri hızlı yapêr.
15. Bän var nicä gideyim evä, da Kemençecilerin Angili gelsin benim erimä.

51. Aşaadakı dalsız katlı cümleleri yazın, onnarda baalayıcıları bulup, çizin altlarını, neredä lääzım, virgülleri koyun, açıklayın baalayıcıların çeşitlerini.

1. Günün keskin sıcaa şansora kesildi da küüdä karılar hem adamnar başlêêrlar toplaşmaa derneklerä lafa.
2. Ilkyazdı, toprak islää kurumuştu da hepsi insannar çıkmıştılar aullara, sokaklara.
3. Saalıcaklan kullanasın bu sofrayı da hiç ömürün bitmesin hem herkerä o dolu olsun!
4. Doka aaz kiyat bilärdi ama Todur bitirmişti dört klas da küüdä sayılardı kiyatçı adam.
5. O aldı masadan eşil kaplı kiyadı, çeketti okumaa ama onun fikiri hep sapardı kiyadın tekstindän.
6. Bu evelki söleyişi var nicä annamaa çok türlü ama Ilişu dädunun örneendä o çıkêr pek aarif hem derin.
7. O diil gözäl ama kimsä almış onu da o şindi bulunêr mamusunda.
8. Geçeriz biz dermenin yanından dermen da döner.
9. Hepsi bu dunned geçer gider bişey dä geeri dönmeer.
10. Fidana dalları aar gelmeerlär bän dä sizä aar gelmeerim.
11. Uşaklan şennik tä var, zaamet tä var.
12. Kendi becerärdi pek sarp çalmaa kemençä da dökärdi şaşılacek, gözäl, pak ses.

(D. Kara Çoban)

52. Yazın cümleleri da koyun durguçluk nışannarını, angıları etişmeer.

1. Sän mamu evdä kal bän dä işä gidecäm.
2. Motor çeker ama tekerleklär aşınık.
3. Ne Tanas annadı motordan ne dä Lambu bişey söleyäbildi.
4. Üräääm istärdi türkü çalmaa ama sesim hiç çıkmazdı.

5. Todi kuşku bakınırdı bän sä hiç ürkmäzdim.
6. Ba kızaamız yannardı ba kürtünä beygirlär batardı hepsimiz artık bıktıydık ama sıkıp kendimizi dayanırdık.
7. Bän annadacam masala ama sän seslä iki tarafa toy gibi bakınma.

53. Aşaadakı sadä cümlelerdän kurun birär dalsız katlı cümlä.

1.Maazada bir sepet alma vardı.
2. Kombayna biçer.
3. Duman kara eri örttü.
4. Bir engeç gegama ilişmişti.
5. Yol yalabırdı.
6. Koyunnar tolokada otlardılar.

54. Kurun birkaç dalsız katlı çümlä. Subyektlerin erinä alın aşaada verili lafları, kullanın verilmiş örnää.

1. Bulutlar – yaamur...
2. Kaazlar – ördeklär.
3. Lüzgär – toz.
4. Taşlar – topaçlar.
5. Beygirlär – taliga.
6. Deniz – dalgalar.
7. Kuşlar – guguşlar.

Örnek: Tütün-ateş. Başladı tütün çıkmaa, da ateş tutuştu.

Dalsız katlı cümlenin sintaksis analizi
1. Sölemäk neetinä görä (annatma, soruş, izin)
2. Intonaţiyaya görä (duygulu\duygusuz)
3. Gramatika temellerinä görä (katlı)
4. Kaç sadä cümlenin yardımınnan düzülü.
5. Nesoy baalayıcıylan baalı sadä cümlelär (birleştirän\karşıtlayan\ayırdan).
6. Dalsız katlı cümlenin sheması.

Dolu sintaksis analizi:

(adl.) (işl.) (aderl.) (adl.) (baal.) (aderl.) (işl.) (adl.)
Erif baktı kendi kafadarlarına, da onnar girdilär tükenä.
_._._._._._.

(Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr birleştirän baalayıcıylan da, onuştan bu cümlä dalsız katlı).

1) sadä, iki başpaylı, geniş, dolu;
2) sadä, iki başpaylı, geniş, dolu.

[– =] da [– =].

§ 10. ANNAYIŞ DALLI KATLI CÜMLÄ İÇİN

55. **Okuyun teksti, annadın onun içindeliini.**

Uşakların kurtulması

(Halizdän oluş)

Bu oluş II-nci Dünnä cenk vakıdında Almaniyada olmuş. Potsdam kasabasında rus ofiţeri Uzbekov kendi asker işini yaparmış. Kış vakıdıymış. O hem onun yardımcıları-askercilär Mihaylov hem Födorov geçärmişlär bir uzun sokaktan, angısı kıvırılarmış bir gölün boyunda.

Ansızdan onnar işitmişlär bir üüsek hem aalayış baarması:

– Hilfe, hilfe! Buulêrız!

– Kimsä yardıma çaarêr... Gelin ardıma! – izin vermiş ofiţer yardımcılarına, kendisi dä kaçarak hızlanmış gölä dooru. Yaklaştıynan gölä, Uzbekov görmüş, ani içindä, yırakta, ölä bir metra kadar onun kenarından, bir oyukta, iki uşak buulêr. Uzbekov çabuk soyunmuş, rubalarını hem tüüfääni yardımcılarına vermiş, kendisi dä buzun üstündän o bulan uşaklara dooru kaçmaa başlamış. Tezdä o görmüş, ani gölün orta erindä buz kırılmış, uşaklar, bezbelli, buzda kayarak, onun kırık erinä düşmüşlär, da sade kafacıkları su üstündä görünärmiş hem işidilärmiş onnarın aalayış baarışmaları..

“Kaçmaa buz üstündän olmaz, buz kırılır! – düşünärmiş Uzbekov, – lääzım, yatıp ta, yavaş sürüneräk, bu uşaklara yaklaşmaa”.

Birdän o görmüş, ani uşakların kafacıklarını da su örtmüş, artık buz deliindä onnar kaybelmişlär.

„Ne yapmaa? Uşaklar, allele, daldılar su içinä! – düşünärmiş Uzbekov da taa hızlı sürüneräk, başlamış yaklaşmaa buzun kırılmış erinä. Ama orayı etiştiynän, buzun taa bir kenarı kırılmış, da Uzbekov su içinä düşmüş. Buzlu su sansın yakmış onun tenini, üreeni, sırtını, suuktan onun soluması da sansın kesilmiş. Ama Uzbekov çabuk kendisinä gelmiş, çekip soluk içinä, çabuk dalmış suya. Su içindä o bulmuş kızçaazı, tutup onun rubalarından, üzeräk, çıkarmış onu suya, sora hızlı itirmiş onu buz üstünä, kendisi dä genä dalmış buz deliin içinä. Kızçaaz bir-iki soluklanıp, buz üstündän başlamış meklemää gölün kenarına dooru. Uzbekov ikinci uşaa buz deliindä bulmamış. Bu üzerä Uzbekov düşünmüş çocucaa aaramaa buz deliin bir tarafında. Çıkıp su üstünä, o çekmiş güüdesinä çok soluk da genä dalmış su içinä... Bu sefer bu ofiţer çok vakıt görünmemiş su üstündä.

– Buuldu, buuldu! – baararmışlar gölün kenarından insannar, angıları artık toplanmıştılar orada bu bela üzerinä.

Ama te buz deliinin kara suların üstündä peydalanmış bir el, angısı sıkı tutunmuş buzun kenarından. Sora buz üstündä Uzbekov peydalanmış. Bir elinnän o tutarmış çocucaa, angısının kafası bir tarafa yannamıştı, o, bezbelli, kaybetmişti kendisini.

Uzbekov savaşarmış koymaa çocucaa buz üstünä, ama buz hep kırılarmış. Onuştan ofiţer kararlamış buzu taa kenaradan kendisi kırsın, da, buzlu, suda üzeräk, çıkarsın çocuu kenara. Bölä, buzu kırarak, o üzmüş bir on metra kadar.

Ama tezdä onun kuvedi başlamış bitmää, elleri olmuş kaskatı, koçan gibi, da annamış, ani lääzım olacêk brakmaa çocucaa, zerä varmış nicä ikisi da buulsunnar. Ama bu fikiri Uzbekov osaat koolamış kenndisindän, da başlamış kaskatı, kannı parmaklarınnan buzları kırmaa. Zarzor o taa iki metra ileri üzmüş. Ansızdan onun ayakları gölün dibindä bir cetin tepä erinä ilişmiş.

Oracıkta gölün dibi, bezbelli, üüsekmiş. Uzbekov orada ayakça kalkmış, da almış içinä soluk.

Bir da Uzbekov görmüş, ani askerci Födorov buz üstündän ona dooru, sürüneräk, yaklaşêr. Uzbekov, onu görüp, izin vermiş:

– Çabuk geeri dön! Kenardan bana bir çatı sıbıt!

Födorov ölä da yapmış. Çatının bir ucu düşmüş Uzbekovun yanına. Ama Uzbekov bir elinnän tutunamazmış çatının uçunda, neçinki onun parmakları suuktan pek kaskatı olmuş. Da o tutunmuş dişlerinnän çatının ucundan. Bölä onu hem çocucaa yardımcılar çekmişlär gölün kenarına.

(A. Nikolskiy)

nilfe! – kurtarın! Yardım edin! – допоможіть, врятуйте
Tezdä – невдовзі, швидко
Bezbelli – чітко, напевне

Dallı katlı cümlä deniler ölä cümleyä, angısında var **baş cümlä** hem bir yada birkaç **dal cümlä**. Dal cümlelär baalı, iliştirili baş cümleyä, onu annadêrlar, onnarsız baş cümlenin taman maanası yoktur.

Örnek: *Petrinin anası sevirdi, ani onun oolu ii üürener. Bän severim güz zamanını, angısı geler bizä herkerä ansızdan.*

Dallı katlı cümlelerin shemaları

1. [, ( ),];
2. [ ], ( );
3. ( ), [ ].
[ ] – baş cümlelär
( ) – dal cümlelär

56. Aşaadakı katlı cümleleri yazın. Bulun da çizin gramatika temelini. Okuyun onnarın baş hem dal cümlelerini. Söläyin, onnarın angısı baalayıcılı, angıları da baalayıcısız.

1. Önümüzdä görünürdü kasaba, angısı için buncak okuduk hem işittik.
2. Açan birlik yok dostlarda, işlär gitmäz hiç orada. *(I. Krılov).*
3. Çekeder ozaman Pirku yalvarmaababusuna, ani o yardım etsin ona, ani dädu alsn onu taligaya. *(masaldan).*
4. Bana lääzımdı, ki dostum Pazar günü gelsin bizä.
5. Netakım çoban, otakım sürüsü. *(söleyiş).*
6. Netürlü saabi, otürlü dä çırak. *(söleyiş).*
7. O deer, ki bensiz büün yokmuş nicä şkolaya gitsin.
8. Kimin var kendi aklısı, o bakmêêr herkerä aalemin laflarına.

57. Aşaadakı katlı cümleleri yazın, söläyin, nicä dal cümlelär baalanêrlar baş cümlelärlän. Annadın cümlelerdä durguçluk nışannarın koyulması için.

1. Derenin, angısında bän yıkandım, pek suuk suyu vardı.
2. Düşündüm gideyim bir sıcaan altına, näända taa kuytucaydı.
3. Bilirdim islää bän, ani dostum bu kiyadı beenecek.
4. Açan gün kauştuydu, biz girdik kasaba içinä.
5. Söledik sana tıka-basa, ki sän dä aanayasın bu kuralın maanasını.
6. Çıkma dışarı kel kafannan başkabak, zerä dışarda poyrazdan lüzgär eser.
7. Annattık sizä daavayı ektän-ekä, ki siz dä biläsiniz onu kolay hesaplamaa.
8. Sän çekin bir tarafa, neçinki bän isteerim görmää senin üzünü.
9. Verelim bu çiçekleri üüredicimizä, çünkü onun büün duma günü.
10. Panti çalıştı, ki onu da asınnar resim sergisinä.

Tıka – basa sölemää – pek açık sölemää – говорити зрозуміло

58. Aşaadakı katlı cümleleri yazın, onnarın baş hem dal cümlelerini bulun, baalayıcıların hem baalayıcı laflafın altlarını çizin. Cümlelerin shemalarını yapın.

1. Benim yanımda papşoy sırası, angısını kardaşım kazardı, pek otluydu.
2. Bu yol, allele, götürecek bizi orayı, neredä can-cun yoktur.
3. Dostum, sän läázım käämil biläsin kendi zanaatını, neçinki onu bilmemää ayıptır!
4. Siz duydunuz mu, ani bu gecä er tepredi.
5. Kalacez gecelemää burada, neçinki yaamur çeketti yaamaa.
6. Kim tanıyêr aalemin kahırını, onu insan meteder.
7. Açan Aaç-Kıran topuzu alêr, Cendem-Babusu çabuk yok olêr.
8. Şoför maşinasını haydardı oradan, neredä taa az çamur vardı.
9. Açan bän yaklaştım evä, beni bir saklı sevinmelik kavradı.
10. Anası sımarladı kızına, ki şkolaya gideceykän piliçleri unutmasın doyurmaa.

59. Aşaadakı katlı cümleleri tefterlerinizdä yazın. Baş hem dal cümlelerini bulup, onnarı skobalarlan gösterin. Baş cümlelerdän dal cümlelerä soruş koyun.

1. komuşumuzu maaledä hepsi ii adam sayardı, neçinki o bişey isteyän insannarın kimseyciini geeri çevirmäzdi.
2. Fukaara adam hep savaşardı, ki olsun imää, giimää, ki gitmemää aalemin sofrasına elini uzatmaa. *(D. Kara Çoban).*
3. Türkünün sesindän belli, ki çalınêr şennik için. *(S. Kuroglu)*.
4. Kemençeci üfkedän, basıp şeytanın şkembesinä, ölä sıkmış çatıyı, ki Topal Şeytanın dili fırlamış aazından *(masaldan)*.
5. Zaatlı herbir fenalıın ardına kakarmış kazaa birär enser, ki bilsin, nekadar fenalık yapacek. *(D. Kara Çoban)*.
6. Bän tütün içmeyi çoktan braktım, neçinki o bozardı saalımı.
7. Yaz vakıdı, açan şkola kolverer, herbir şkolacı aullarında çalışêr yapsın bir faydalı iş.
8. Yaamurlardan deredä su artık çekettiydi taşmaa, zerä dar köprü altından etiştirämäzdi akmaa.
9. Açan yabanı yaklaşêr buzaalara, Pirku genä hızlı baarêr *(masaldan)*.
10. Bu iş olduydu taman bıldır, açan sıcaklar başladıydı, da yaban ördekleri sıcak memleketlerdän çekettiydilär yavaş-yavaş bizä gelmää.

60. Verilmiş aşaada katlı cümleleri yazın, baş hem dal cümleleri bulun. Annadın dal cümlelerin erleri için hem cümlelerin durguçluk nışannarı için. Cümlelerin shemalarını yapın.

1. Yaamurdan ileri, açan aaçlardan küçük eşil almacıklar taa uoktu, biz onnara ilaç suyu serptik.
2. Eer yoksa amazçı, kavga da yok.
3. Açan etiştilär sandın dibinä, Mani çıkardı bir maavi adam gölmää.
4. Şeytannar, görüp, annamışlar, ani bu adamı kimsä çaarmış su aşırı bir düündä kemençä çalmaa *(masaldan)*.
5. Gürgen – Kıvradan hem gidärmiş, hem gürgen aaçlarını, toplayıp-toplayıp, kıvradarmış onnarı, nicä iplii kıvradarsın. *(masaldan)*.
6. Uyku mu tutar ihtyar bobayı, açan onun büük kahırı varmış *(masaldan)*.
7. Eer dönärsän bayırcıktan sol tarafa, o köşedä görecän bir eni şkola.
8. Altının kırmızı gölmää, saurulup, titirärdi, nicä al bayrak lüzgerdä *(S.Kuroglu)*.
9. Nicä içeri girdim da kendi uşaklarımı gördüm, bän biraz şennendim!

§ 11. DALLI KATLI CÜMLENİN SOYLARI

61. Okuyun teksti, onun içindeliini, annadın, söläyin temasını, öz fikirini, srilini, söz tipini.

Eni Yıl adetleri

Eni Yılı diil sade gagauzlarda, ama başka milletlerdä dä, taa çok bekleerlär uşaklar. Onnar severlär kaarlı havalarda çıkmaa dışarı da işitmää çannarı, trakaları. Gagauzlarda Koladaya karşı hem kär Kolada günnerindä dä var survaki gezmäk, kamçıları patlatmak. Survaki gezerlär altı-edi yaşında uşaklar, taa büükleri „trakaylan” hem „Hêy-hêy-

lan" insannarı kutlêêrlar, ama delikannılar gezerlär „Kolada". Onnar, olup birär çetä 5-10 kişi, üürenerlär Kolada türkülerini da sora, giiyip işlemeli anterileri, süt-biyaz sargıları, başlarına kırma kalpakları, angılarına baalı yalabık telli garuzdan gözäl fenetlär, gezerlär küüdä. Koladacılar genç, onnar çalışêrlar gitsinnär taa çok o evlerä, neredä var delikannı kızlar. Koladacılara adetçä veriler kolaç, para hem onnara ikram ediler içki, imäk.

Gagauzlarda çok meraklı Koladaya hazırlanmaklar. Bu yortunun önündä tutulêr dört haftalık oruç. Orucu tutmaa toplaşêr komuşular, hısımnar. Oruçta olmaz imää et, inek, koyun suttan maasulu, yımırta, olur imää kartofi, laana, fasülä, kabaklı. Imekleri oruçta hazırlêêrlar sade gündöndü hem zeytin oloyunnan.

Oruçta olmaz günää yapmaa. Kimisi, çetin inanıcı adamnar, oruçta tütün içmektän dä vazgeçerlär, kliseyä giderlär. Kolada orucunda gençlär horu uapmêêrlar. Sade kızlar uzun gecelerdä, toplaşıp bir sıcak içeri, dernek oturêrlar: yapaa işleerlär, dikerlär, örerlär. Burayı olur uurasın delikannı çocuklar da, buluşup, lafetsinnär yavklularınnan. Kolada orucunda düün yapmaa olmaz. Böläydir adetlär!

Kolada orucun vakıdına razgeler gagauzların Canavar yortuları onnar var sade gagauzlarda hem bulgarlarda. Onnar olêrlar Ay Andrey, Sava, Varvara nem Nikola günnerindä, kışın ortasında, dekabri ayında. Canavar yortularında olmaz dikmää, örmää, dokumaa, taa pek adamnarın, çocukların üstünä, zerä onnara, kimär kerä kırda bulunarkan, olur canavarlar, üüşüp, zarar yapsınnar. Bu günnerdä dä gençlär derneklerä toplaşêrlar, ama iş yapmaa olmaz, onnar sade lafederlär, şaka söleerlär. Bölä oturmaya deerlär „sarmısak beklemesi". Gagauzlarda, açan birisi haylak durêr, deerlär: „O sarmısak bekleer". O Canavar yortuların gecelerinä dä deerlär „sarmısak geceleri".

Oruç açıldıynan, var adet-kısmet denemäk: yapılêr imeklär hem maasuz bir tepsi kıırma, kıırmaya koyulêr evcimannarın kısmeti. Fırından çıkardıynan, keserlär herkezinä birär dilim o kıırmadan, da onu iyirkän, çıkêr kısmetlär: ya para (bank), ya birär kiyatçık, neredä yazılı „saalık" „kısmet", ya nışannı çıbıcaklar-„koyunnar", „piliçlär" hem başka. Kimä ne düşer-o yılın kismeti dä ölä olêr-bölä inanmak var. Koladada, kim ilkin musaafirlää gelirsä, o sayılêr evin „poleznii". O insanın uuru islääysä, gelän yazın mallar saa kalacêklar, kloçkalar uslu yatacêklar, koyunnar, keçilär ikişär kuzulayacêklar. Ama eer „polezniin" uuru kötüysä, işlär dä gidecek, ona yaza sıkça betva edeceklär.

Kolada yada kış yortuları uzanêrlar Kırım ayın 25-indän büükayın 20-sinä kadar, o zamanadan, açan Yordan deresindä Ay Yuvan vaatiz eder Hristosu. Bu gündä popazlar stavrozu suya atêrlar, Ayazma okunêr, da o Ayazmadan alêrlar türlü yılaç için, serperlär onu içerlerä, hasta insannara... Kolada günnerindä konuşkalar olêr: eni evlilär giderlär kaynana-kaynatasına, kumilär kolaçlan dolaşêrlar saadıçlarını...

Adetlerä görä bölä geçer gagauzların kış yortuları.

poleznik – корисний
inek süt maasulu – молочні продукти
zeytin oloyu – оливкова олія (
stavroz – хрест

Gramatika strukturasına hem maanalarına görä dal cümlelär var birkaç türlü:
a) bellilikçi dal cümlelär;
ä) annadıcı (tamannıkçı) dal cümlelär;
b) hallıkçı dal cümlelär;

Hallıkçı dal cümlelerin var bu bölümneri:
a) erlik dal cümlelär;
ä) zaman dal cümlelär;
b) neetlik dal cümlelär;
c) sebeplik dal cümlelär;
ç) nicelik hem nekadarlık dal cümlelär.

Bunnardan başka, dal cümlelerin bu soyları da var:
a) sankilik dal cümlelär;
ä) brakım dal cümlelär;
b) yaraştırma dal cümlelär

Dal cümlelerin soyları					
Bellilikçi dal cümlelär	Annadıcı (tamannıkçı) dal cümlelär	Hallıkçı dal cümlelär	Sankilik dal cümlelär	Brakım dal cümlelär	Yaraştırma dal cümlelär
		Erlik, zaman, neetlik, sebeplik, nicelick, hemnekadarlik			

62. Okuyun teksti. Neçin ona koymuşlar bu adı ? Neyi o açıklêêr: temasını mı osaydı öz fikirini mi?

Büücüyka büüsüz

Himiyä biliminä çok kerä „büücüyka" deerlär. Biz hepsimiz annêêrız, ani bu laf kullanılmış diişili, kıynaş maanasında, süret olsun deyni. Hiç büülemäk yoktur ozaman, açan lakmus kiyatçı asit içindä kırmızı olêr, ama sçoloç içindä genä bu kiyatçık maavi olêr. Açan vodorod hem kislorod karışêrlar hem baalanêrlar biri-birinä, da onnar suya dönerlär- burada da büü işleri yoktur.

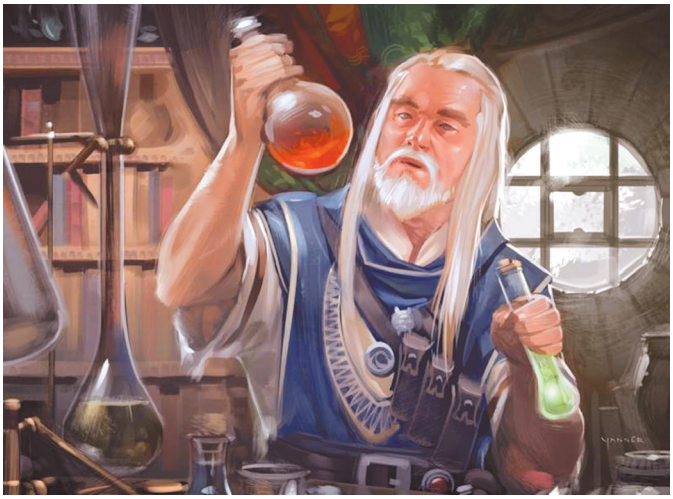

Ama evel vardı ölä insannar, angıları büüyü inanardılar da onun yardımınnan savaşardılar bir obyekti çevirmää öbür obyektä. Bölä insannara, angıları büülän çalışardılar altın hazırlamaa „alhimik" deyärdilär. Onnar karıştırardılar kurşumu, diri şufayı (gümüşü) kükürtlän da savaşardılar sarı altın yapmaa. Ama onnar yalabık altın ölä dä çikaramadılar. Alhimiklär sayardılar, ani onnarın bu işinä büücülük köstek koymuş. Bilim ilerlemäk yolunda alhimiklerin faydası da oldu. Onnar bilim teneciklerini, bulup, topladılar da temel koydular himiya bilim duumasına. Da te onu, ani alhimiklär yapabilämedilär, yaptı himiya bilimi hiç büüsüz.

Büünkü himiya bilim çok ilerledi. Şindi biliner, nicä bir himiya elementlerini geçirmää öbür elementlerä.

Himiya kuvedinnän insannar fabrikalarda, zavodlarda yapêrlar o malları, angıları pek lääzım hepsinä. Mineral beslimneri, yapma yapaa iplikleri, sintetika kauçukları, plastmasa çinileri, filcannarı, kaşıkları, çanakları; rubaları, bezbelli, peşkirleri yıkamaa deyni soda tozları-bunnar hem taa çok başka işlär dä büünkü günnerdä himiyä bilimin yardımınnan yapılêr.

Kurşum – метал, свинець
diri şufa, diri gümüş – ртуть
kükürt – сірка
mineral beslimi – добриво

63. **Bulun tekstä „Eni yılın adetleri” dallı katlı cümleleri. Ayırın da yazın tefterleriniză, pay ederäk grupalara soylarına görä.**

64. **Okuyun legendayı demekli. Bulun dallı katlı cümleleri, ayırıp soylarına görä.**

Kimä nacak sapı deerlär?

(Legenda)

Bilersiniz mi „nacak sapı” gagauzlar adetçä kimä hem neçin deerlär? Bu deyim için gagauz legendası bölä söleer:

„Bir vakıtlar bir büük hem eşil daa büüyärmiş. Onun gibi dünnedä başka yokmuş. Aaçları, mum gibi, uzmuş hem ölä üüsekmişlär, ani tepeleri görünmäzmiş.

Hem nekadar eşil hem gözälmiş, okadar da büük, geniş hem zenginmiş. Onun içindä çok yaban hayvannarı hem kuşları yaşarmış, çok türlü dä çiçek hem ot büüyärmiş. Herbir yolcu, buradan geçärkän, durgunup, mayıl olarmış: „Ne gözäl!”. Deerlär, ani halk türküsü „Ay, daayım, eşil daayım” hep bu daa için yaradılmış.

Ama te bir gün daaya, sapsız nacak elindä, bir adam gelmiş. O geldicään, taa aaçtan bir dal nacak sapı için kırmaa hızlanmış. Aaçların üfkeleri çıkmış, da dallarınnan onu çeketmişlär kamçılamaa. Görüp, ani yok ne yapmaa, adam evä boş ellän dönmüş.

Ikinci günü genä daaya gelmiş da genä bölä bir ikram kabletmiş.

Üçüncü günü dä işlär hep bölä olmuşlar. Adam, üfkeli, genä boş ellän evä yollanmış. Bir dä daayın kenarında bir dal görmüş. Aaçtan o gücülä tutunarmış. Adam durgunmuş da demiş:

„Bu halda sän ne fayda getirersin? Sendän kimsey korkmêêr! Kimseyä diilsin lääzım! Daayın gözelliini bozêrsın. Ama taa ii nacak sapı seni yapayım, da ozaman hepsi sendän korkacêk”.

Dal kayıl olmuş...

Tezdä adam nacaanı en büük aaca battırmış. O günü bir aaç kesmiş, ikinci günü taa bir hep ölä, taa bütün daayı erä urunca.

Ölä bir kuru dalın beterinä gözäl daa kaybelmiş. O zamandan beeri hayırsız, haylaz hem hayın insannara gagauzlar adetçä deerlär „nacak sapı”

Hayırsız – негідник
Hayın – ледар
Haylaz – нероба, ледар

65. **Okuyun, söleyin tekstin söz tipini hem stilini. Yazın tefterlerinizä sadä dallı katlı cümleleri, yapın onnara sintaksis analizi kısadan.**

Kiminnän dostlaşmaa?

Olinin anası-bobası satın aldılar eni, çok odalı ev bir başka yırak maaledä. O maaledä dä vardı şkola, angısı pek yakındı Olinin eni, büük evinä. Oli o maalenin şkolasına geçti üürenmää. O pek kahırlandı, ani ayırıldı eski şkolasından hem kendi hanideki druşkasından Anidän. Eni şkolada o bilmääzdi kimseyi: ne şkolacıları, ne üüredicileri, ne klası.

Bir gün şkolada, büük aralıkta, onnarın klasında üürenän Soni Oliyä yaklaştı da sordu:

– Sän, Oli, taa dostlaşmadın mı birkimseylän?

– Yok, dostlaşmadım, – cuvap etti Oli.

Soni kahırlı ofladı:

– Bän dä kimseylän dostluk yapmêêrım. Bizim klasta pek prost, kötü kızlar üürenerlär. Lena-pek üüner kendisini, Vera- pek şiret, Nadi- aldadıcı, yalancı, Kati-kavgacı. Soni kalan kızlar için dä pek prost laflar söledi.

Sade kendisi için Soni bişey sölämedi. Duruklandı, düşündü, unutmadı mı o taa birkimseyi, angısı için lääzım kötü laf sölemää, sora, genä oflayıp, ekledi: „Hiç bilmeerim, kiminnän sän bizim klasta var nicä dostlaşasın".

– Hiç kahırlanma, Soni, – dedi Oli, – kiminnän dostlaşmaa bän taa bilmeerim, ama ii bilerim, ani kiminnän diil lääzım dostlaşmaa!

Druşka-kuma – подружка
Kötü – нехороший, негодящий, злий

§ 12. BELLILIKÇI DAL CÜMLELÄR

66. Okuyun şiiri. Nesoy temayı açıklêêr K.Vasilioglo bu şiirdä? Nicä annêêrsınız şiirin adını? Argumentläyin.

Danışım erlilerä

Şindiki vakıtlarda
Pek zor oldu yaşamak,
Hem insan pek fena oldu
Dünnä hayırsız doldu.
Kär korkunç sokaa çıkmaa,
Yalnız uşaanı brakmaa...
Sölemää taman eri:
Çoyun kannı elleri.
Yalınnı yanêr cenklär,
Kaybeler bizim gençlär.
Kardaş kardaşa karşı...
Uçsuzluk – hiç yok başı.
Sınırlar, gür daa gibi,
Kalktılar aramızda
Ne demää buna, dostum?
Yok akıl kafamızda.
Bir teklif erlilerä:
Olunuz INSAN! Zerä
DÜNNÄ bizdä biricik –
Yaşamaa lääzım GERCIK.

Ya uzat ellerini
Çeh, kırgız hem ermeni,
Grek, ukrain, belorus,
Moldovan, bulgar hem rus,
Fin, çuvaş hem da franţuz,
Italyan hem gagauz,
Nemţä, türk, karakalpak...
Insannar – kim diil ahmak.
Yapalım bir büük alay,–
Işimiz gidär kolay.
Hepsimiz dostlaşalım,
Nicä kardaş olalım.
Düzelim eni aylä,
Olsun çiçekli maalä,
Arada musaafirlik,
Tatlı dil hem dä birlik.
Dünneyi, nicä uşaa,
Biz lääzım koruyalım.
Duşmana karşı çetin,
Nicä kalä duralım!

Korkunç (korkulu) – той, що лякає, викликає відчуття страху, небезпеки
Uçsuzluk – хаос, безладдя
Kalä – фортеця

➢ ***Demekli okuyun şiiri, açıklayarak içindeliini.***
➢ ***Avtor ne teklif eder halklara? Neçin? Inandırın.***
➢ ***Açıklayın bitki dörtsıralın maanasını.***

Bellilikçi dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan adlıktan, yada aderliktän baş cümledä koyulêr soruşlar: **angı? nesoy? nasıl? nicä? netürlü?** dal cümleyä. Bellilikçi dal cümlelär baş cümläylän baalanêrlar **ki, ani** baalayıcılarlan hem angısı, neredä (näända) baalayıcı lafların yardımınnan. Onnar taa sık kullanılêrlar baş cümledän sora. Bellilikçi dal cümlelär var nicä bulunsunnar baş cümlenin önündä dä, içindä dä. Bu razgelişlerdä durguçluk nışannarı dallı katlı cümledä koyulêr ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

1. [ ], ( )
2. [,( ),]
3. ( ), [ ]
[ ] – baş cümlä
( ) – dal cümlä
[ ], (ki...; ani...)

Örnek:

Bitkidä o baktı komuşusuna, ani oturardı saa tarafta, duvar boyunda.
*Kolay annaşmaa o adamnan, **angısı** işini beener.*
*Kafadarım, **angısı** avtobustan indi, bana yaklaştı.*
*Çok şımarmak için kablettik ölä bir azar, **ani** bilmedik ne yapalım.*
*Oturdular dinnenmää o alpinistlär, **angıları** neetlenirdilär bu bayırın tepesinä pinmää.*
*Ilk ev, **nereyi** bän girerim, örtülü bir incecik kat sazlan.*
Bellilikçi dal cümlelär baalanêêrlar baş cümleyä bu baalayıcılarlan.

67. Yazın katlı cümleleri, onnarda bellilikçi dal cümleleri bulun, soruş koyarak. Baalayıcıları hem baalayıcı laflarını cevreyä alın. Annadın cümlelerin durguçluk nışannarı için.

1. Bu bir fidannı, dar sokacıklı, neredä şamata hiç yoktu.
2. Bir vakıttan sora istemesiz onun gözünä genä ilişti o iki kişi, ani oturardılar dördüncü hem beşinci sırada.
3. Küüyün kenarında karşıladık biz bir karıyı, angısı kuuardı inää sıra.
4. Artistlär ölä gözäl türkü çaldılar, ani onnarı yoktu nasıl seslämeyäsin.
5. Evä karşı durêr bir küçük ateşlik, angısının bacası ateşliktän bir üç kerä taa büük.
6. Olsa kolay saklayım te o gözümü, angısı yannışlıklarımı görmeer.
7. Oyanda-buyanda, çat-pat görüner birär karı yada adam, ani etiştirämemiş toplasın boşçasını, hazırlasın yola panayırcılık göçünü.
8. Insannar, ani tribunalarda siiredärdilär, çabuk geldilär portaların yanına.

9. Yalpu yamaçlarında, neredä sade genger hem sütlen büüyärdi, büün gözäl baalarlar etişti.
10. Çölmään dibi başladıynan unmää, maazanın eşiindä pe ydalandı mamu, angısı annadı benim zararımı.
11. Başça, neredä bän beenerim dinnenmää, pek gözäl yazın.
12. Tokatlar, ı angılarini biz eşil boyadıydık, lääzım olacêk enidän boyamaa.
13. Kiyadı, angısını verdiydi bana dostum, okudum iki gündä.

68. Okuyun demekli teksti. Belli edin öz fikirini hem temasını. Ayırın teksttän bellilikçi dal cümleleri da yazın tefterlerinizä. Yapınız onnarın shemalarını.

Çölmekçilär

Herbir gagauzun evindä var maaza, neredä durêrlar küplär, angıları dolu piinirlän. Var sızırma küpü, domuz yaayı küpü. Kim sever tatlı, o hazırlamış uşaklara bal küpü, pekmez küpü. Küçük küpçeezdä tutêrlar koyun südündän hem inek südündän yuurt.

Toprak küp, toprak çölmek, toprak çanak, toprak tuzluk- bu kapları gagauzlar kullanardılar üzlän yıl. Çiftçi bir ayledä yoktu nicä insanca yaşamaa, yoksa sendä küçük çölmeklär, neredä yapêrlar yuurt, toprak küp, nereyi koyêrlar kış için piinir, başka bir küpçeezä koyêrlar sızırma, domuz yaayı, bal, üzüm pekmezi hem taa başka lääzımnı işlär.

Hepsi bu kapları yapêrlar topraktan, angısını var nicä yuurmaa hamur gibi. Bu iş için lääzım bir maasuz toprak, kırmızı toprak. Bu toprakta var plastika, o üzerä ustalar yapêr türlü gözäl kaplar.

O küüdä, neredä yaşêêrlar Sandi hem Girgina, vardı bir çölmekçi. Onun adıydı Altınparmak Simu. Kimsey bilmärdi, neredän hem kim vermiş ona bu adı. Ama sölärdilär, ani ona deerlär Altınparmak onun

için, ani o pek fentli bir kişi, elleri altın keser. Ama onun talantı çıkmıştı çölmekçiliktä. Simu Altınparmaan çölmeklerini gelärdilär almaa dolay küülerdän.

Sandi hem Girgina giderlär bakmaa, nicä usta yapêr çölmek.

(Stepan Bulgar)

➢ ***Söläyiniz, kaldı mı büünkü günnerdä bölä bir zanaat, nicä çölmekçi?***

69. **Bakarak bu resimä, düzün birkaç bellilikçi dal cümlä.**

70. **Düzün bu shemalara görä üç bellilikçi dal cümlä, açıklayarak temayı „Çölmekçilär".**

[ ], ( )
[,( ),]
( ) , [ ].

Kentli – спритний, моторний
altın parmak – золоті пальці

§ 13. ANNADICI (TAMANNIKLI) DAL CÜMLELÄR

71. **Okuyun teksti. Adı gösterer dooru osaydı kıynaş maanasını. Belli edin tekstin öz fikirini hem stilini.**

Deräylän sözleşmäk

Zavalı Bucak tütündän bunalardı. Herbir can bir yudum suya hasret olmuştu. Doz-dolayı esir almıştı zavodların bacalarından çıkan tütün. O tütün soluu toz-duman yapmıştı. Su birerdä yoktu. Bu toz-duman içindä gidärkän, gözümnän bir pınar aarardım, kulaamnan da bir şıpırtısı kollardım. Boşuna...

Birazdana peydalandı çayır. Belli oldu, ani orada su var. Umut ettim susuzluumu geçireyim. Ama, etiştiynän derecää, gördüm, ani o, zavalı, artık tıkanêr. Diz çöktüm onun kenarında da seläm verdim:

– Seläm, dereciim! Nicä yaşêêrsın?

– Kötü, pek kötü. Zihirliktän tıkanêrım.

– Netürlü zihirlär tıkêr seni?

– Ya, bak dolaya da kendin görecän.

– Görerim, canım, görerim. E, tütündän ne zarar var?

– Dolay yanımda yaşayan cannarı o buuêr, açan titsi kurum erä sepeleer.

– Suyun etişer mi?

– Sucaazım oldu kıt. Yaamuru, nicä göktän nuuru, bekleerim. Yaamur sa hep yok, yok, yok...

– Nesoy imdat sana vereyim?

– Paklayın suyu. Paklayın soluu. Paklayın topraa. Paklayın ruhu. Umut var, ki salt ozaman yaşayabilecez dünnedä...

– Olur mu içeyim suyundan?

– Yok, olmaz! Zihirlenirsin! Dayan! Bul bir pak pınar. Oradan iç. Beni sä kurtar.

Sesleyip bu dereciin sözlerini, ölä dä datmadım onun suyundan. Yollandım yola. Ama kulaklarımda derenin sesinnän soruşlar ötärdi:

– Nezaman durgunarız da düşünäriz, ne bekleer bizi yaarına? Evladboylarımızı ne bekleer: zihirli sular mı, kısır toprak mı, otalı soluk mu? Aman, Allahım, uyanacêk mı bir kerä halkım, açacêk mi gözlerini da başlayacêk mı diriltmää bu zavalı topracıı?..

(Todur Zanet)

➢ ***Bulunuz yukarkı teksttä bellilikçi, annadıcı dal cümleleri.***

➢ ***Bu oluşa kendi bakışınızı kısadan gösterin. Ne beterä olêr bölä işlär?***

Annadıcı (tamannıklı) dal cümlä – o ölä bir katlı cümlä, açan işliktän bu cümledä koyulêr dal cümleyä bölä soruşlar: **ne? neyi? neyä? kimä? nedän? kimdän?**

Baş cümlelärlän annadıcı dal cümlelär baalı olêrlar taa sık te bu baalayıcıların yardımınnan: **ani, ki, nicä, nasıl, sansın.** Bu baalayıcıların erinä var nicä kullanılsın te bu baalayıcılı laflar da(aderliklär hem işhallıkları): **ne, kim, nesoy, naşey, nasıl, neçin, nezaman** hem başkaları.

Örnek: *Petri aralıkta hiç görmedi, **kim** ona ilişti.*
*Üüredici dedi bana, **ani** urokta bän boşuna elimi kaldırmayım.*
*Sora işidildi, **ani** o almış başını da nään sa gitmiş.*
*Varaklı söledi küüyün adını hem annatı, **ne** iş ona yapmaa orada.*
*Biz çıktık kalaba garadan dışarı da çekettik düşünmää, **nesoy** geçirelim bu üç saadı.*

1. [, ( ),]
2. [ ], ( )
3. ( ), [ ]
[ ] – baş cümlä
( ) – dal cümlä], (ani...; ki...; nicä...; nasıl... ; sansın... ; ne... ;kim... ; nesoy...; naşey...; neçin... nezaman...

72. Katlı cümleleri yazın, baş cümlelerdän dal cümlelerä soruş koyun, dal cümleleri okuyup, söläyin onnarın adlarını, annadın, angı baalayıcılarlan baalanêrlar dal cümlelär baş cümleyä.

1. Uşaan anası içerdä dedi ona, ani büün o pek yalpak.
2. Annayacêk o, ani diilsin ona dost, da brakacêk seni raada.
3. Görmeersin mi, ani o seninnän lafetmää istämeer.
4. Belliydi, ani çotuklarda üzümnär artık olmuşlar.
5. O deer, ki küçük uşaklar diil lääzım geç vakıdadan sokaklarda oynasınnar.
6. Benim dädum hem babum tutardılar aklılarında, nicä onnar gelmişlär Bulgariya tarafından bu erlerä.
7. Onnar dostçasına lafedärdilär da duymadılar, nasıl derä boyuna indilär.
8. Lafedärkän, onnar denämedilär, nicä avtobus etişti Bolgrada.
9. Hısımımız annattı, neçin o gelmiş bizä.
10. Bän düşünürdüm, nasıl kurtulacam bu kafa acımasından.

73. Katlı cümleleri yazın. Neredä lääzım, virgül koyun, baalayıcıları hem baalayıcı laflarını çevreyä alın. Bulun da okuyun baalayıcısız annadıcı dal cümleleri.

1. Avcı denedi ani göktä uçardılar yaban kazları turnalar hem yaban ördeklär.
2. Biz annadık neçin çocuklar mecidä okadar pek çalışkandılar.
3. Papşoy kazmakta biz gördük ani yavaş işlemäklän var nicä geeri kalmaa.
4. Kızlar bakın tezicik neçin bu küçük uşaklar oynamakta unuttular evi.
5. Kırboba zorlan savaşardı sokmaa delikannıların kafalarına ki dokuz kerä edişär olêr altmış üç.
6. Ha şindi getir iyelim o ballı pitayı da bakalım nesoy onun dadı.
7. Sofi birdän-birä ürktü da bilmedi ne cuvap etsin.
8. Tutunuz aklınızda ani gagauzlar pek cana yakın hem musaafirci insannar.
9. Sordum satıcıya kaça almaların kilası.
10. Panayırda satılan malların arasında anamnan baktık onu ne bän beendim.

§ 14. HALLIKLI, ERLİK HEM ZAMAN DAL CÜMLELÄR

74. Okuyun teksti. Düzün ona plan süjetinä görä. Annadın teksti plana görä.

Kurtarılmış bereket

Ilkyazdı. Yılın o zamanı, açan fidannar çiçek açmaa başlêêrlar da ortalık dolêr burcu kokuylan, açan kuvannar çiçeklerdän, üklenip, taşıyêrlar balcaazı hotullara... Açan insan çıkêr kırı sürmää, eni bereketi koymaa, açan onnar hepsinä işlerä tutunêrlar.

Aaçlar sa üklü çiçeklän, büük meyva bereketi var kolay olsun!

– Kafadarlar, – danıştı agronom, – herbir aacın altında yapın birär güzlük, fişkı tepecii, olmasın dondurmaklar, ne biliriz.

– Mari-i-I, ya bakın, günün kulakları var, – esapladı Matrona bulü. – Alle, bu gecä ayaz olacêk!

Hem haliz dä: rayondan haber geldi, ani gecä uracêk ayaz, çannar çekilsin, hepsi meyvalaa çıksın, salt ateş kurtaracêk bereketi!

Kuşku oldu bütün küü, uşaklar da. Haliz kibritleri almaa onnar ileri hızlandılar. Ama olmaz ateşlän oynamaa: kurtaracêykan, var nasıl yandırmaa, ne düşmeer. Sade aaçlar altında tepecikleri tutuşturacêz! Olsun esabınız! Izinsiz yapmayın bişey!

Çannar klisedä düüldü. Insan çıktı meyvalaa bölük-bölük. Biri-biri ardısora tutuşan o tepeciklär da taa çok kalın tütün kaldırardılar fidannarın dallarına. Ölä dä lääzımdı.

Ayaz urdu sabaa karşı, nicä bir zararcı, çaarılmadık musaafir. Ama onun hakından gelmää insan hazırdı. Dannar başlayınca bozarmaa, iş-

lär bittiydi. Herbir aacın altından direk gibi kalkardı koyu tütün da sıcaannan koruyardı çiçekleri dondurmaktan.

– Kurtardık! – dedi, soluunu çekeräk, predsedatel. – Olacêk meyva bereketi!

(Gavril Gaydarcı)

➢ ***Şindiki vakıtlarda bereket kurtarmak için, ne işlär yapılêr?***

Ayaz – мороз
Dannar – ранкова зоря, схід

Hallıklı dal cümlä – o ölä bir katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **nicä? neredä? nezaman? neçin?**

1. [,( ),]
2. [ ],( )
3. ( ), [ ]
[ ] – baş cümlä
( ) – dal cümlä

Gagauz dilindä hallıklı dal cümlelär var birkaç türlü:
a) erlik dal cümlelär;
ä) zaman dal cümlelär;
b) neetlik dal cümlelär;
c) sebeplik dal cümlelär;
ç) nicelik hem nekadarlık dal cümlelär.

Erlik dal cümlä – o ölä bir katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **neredä? näänı? nereyi? näända? näändan?**
Baş cümleylän erlik dal cümleleri baalanêrlar bu baalayıcı lafların yardımınnan – er işhallıklarlan **neredä, näända, neryi, näänı, neredän, näändan**.
Alın esaba, ani bölä cümlelerin baş cümlesindä var nicä olsun te bu gösterici laflar: orada, oyanı, oyandan, orası, orayı, oradan. Kimi cümlelerdä bu gösterici laflar var nicä olmasın.
Erlik dal cümlelär kullanılêr baş cümlenin önündä, sonunda yada onun içindä. Erlik dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar virgüllärlän olä, nicä gösterili shemalarda.

Örnek: *Neredä uşak çok, **orada** şamata da büük.*
*Fabrikayı kurdular **orada**, **neredä** su bolluu vardı.*
*Kazahstanda, näända kelemä topraklar ileri hiç kazılmazdılar, **oradan** şindi çiftçilär büük bereket kabul ederlär.*
*O oturardı en geerideki sırada, **nereyi** kimsey istemääzdi yaklaşmaa.*
[ ], (neredä...; näända...; nereyi...; näänı... ; neredän...; näändan...; orada...)

75. Katlı cümleleri yazın, baş cümlelerdän soruş koyarak, bulun erlik dal cümlelerini. Baalayıcı hem gösterici lafların altlarını çizin. Annadın cümlelerin durguçluk nışannarı için.

1. Üürenmäk kiyadımı bän buldum orada, neredä avşam benim kızkardaşım brakmıştı.
2. Yolda, neredän geçärdi ük maşinaları, toz kalkmaazdı.
3. Nastradin çeketmiş gitmää o küüyä, neredä büük panayır varmış.
4. Neredä şindi bu geniş derenin suları aker, oradan evellär sınır geçärmiş.
5. Bostanda bekçi, bakına-bakına, girdi bordeyinä, neredä yaamur yoktu.
6. Nereyi derenin suları akêr, orada tıynak ta var nicä bulmaa.
7. Orada, neredä koyunnar otlaardı, bir ateşçik yanardı.
8. Kazlar durgundular tıynaan boyunda, neredän çabuk çıkardı bir ördek sürüsü.
9. Yol boyunda, neredä biz biraz oturduk, bän ot yoldum.
10. O taligaylan çıktı bir uzun panayır aulundan, neredän biri-biri ardı sora başka adamnar da çıktı.
11. Günün güneşleri düşärdi gölün o erinä, neredä onun suları pek duruktu.
12. Kırlangaç kondu saçaan üstünü, neredän şindi hemen bir guguş uçtu.
13. Gemi durgundu denizin o kenarında, neredän kasaba çekedärdi.

76. Baş cümlelerä yazın dal cümlelerini, kullanarak baalayıcı laflarını. Söläyin, angı dal cümlelerini kurdunuz.

1. Beygirlär durgundular orada...
2. Kızkardaşım girdi büük evin içerinä...
3. Çadır kasabası bulunêr orada...
4. Dostum çıktı sokaa...
5. Artistik kiyadımı aaradım orada...
6. Ördekleri aydadım orayı...
7. Oturdum dinnenmää orada...
8. Hayvannar otlaardı orada...
9. Büük kardaşım gitti baaya...

Zaman dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **nezaman? kaç vakıt? nezamandan? nezamanadan?**
Onnar baalanêrlar baş cümleyä baalayıcıların **açan, nicä, nasıl yardımınnan**.
Baş cümlelerdä var nicä olsun gösterici laflar **ozaman, ozamandan, o vakıt, o gün, şindi, henez, herkerä, buyıl.**

Örnek: *O vakıt, **açan** Dimitrovkada açıldı anmak taşı Födor Kurogluya, orayı toplandılar çok erlerdän musaafirlär.*

*Bobam yattı dinnenmää geç, **açan** horozlar ikinciyä öttü.*
*Paşi henez klasa girdi, **açan** çan urdu.*
*Üç gün geçti, **nicä** evin saabisi çıkmış auldan.*
*Onnar uyanmıştılar ozaman, **açan** dışarda dübüdüz aydınnık olmuştu.*

Zaman dal cümlelär kullanılêrlar baş cümlenin önündä, bitkisindä yada baş cümlenin içindä. Zaman dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

1. [, ( ),]
2. [ ], ( )
3. ( ), [ ]
[ ] – baş cümlä
( ) – dal cümlä
[ ], (açan... ; nicä...; nasıl...)

77. Bulun zaman dal cümlelerini da yazın onnarı. Koyunuz lääzımnı soruşları zaman dal cümlelerinä. Yapınız shemalarını.

1. Açan kaar kaplêêr meraları, gençlär taa sıkça toplanêr Kultura evlerinä.
2. Kosti geldi kendi küüyünä işlemää, açan universitettä üürenmesini bitirdi.
3. Adamı ozaman üürenecän, açan onunnan barabar bir torba tuz iyecän.
4. Üç yıl geçti, nicä bän dostlaştım eni komuşularımızm çocuunnan.
5. Açan havalar heptän sıcak olacêklar, ozaman bizim klas ekskursiyaya gidecek.
6. Dört yıl geçti, nicä aulda biz eni baayı diktik.
7. Açan dostlarım evimizdän ötää irmi-otuz adım gittilär, bän ozaman onnarın ardına baktım.
8. Bitkidä sä, açan o üürendi yaşamayı hem oldu halizdän arif, onun kalmadı vakıdı yaşamaa da yazmaa îslää kiyatlar. (D. Kara Çoban).
9. Saat dokuza gidärdi, açan üürenicilär şkola önündä toplandılar.
10. Şansora üç saat oler, nicä maalenin karıları sokakta oturcr.
11. O gitti top oynamaa ozaman, açan yaarmkı uroklarına başardı hazırlanmaa.
12. Dostum sevinärdi o vakit, açan bän annadardım okunmuş eni artistik kiyadm içindeliini.

78. Cümleleri yazın, bulun baş hem zaman dal cümlelerini. Annadın dal cümlelerin erleri için. Zaman dal cümlelerinä soruş koyun.

1. Açan avşam yaklaştı, hava hep taa serindi.
2. Açan uşaklar kalktılar, orada dev adamnarı başladılar çabuk çıkmaa.
3. Açan gün duudu, evimizin içersi aydınnık oldu.

4. Bir kerä, açan bän geçärdim hısımnarın evinin yanından, akranım Petri tuttu da çekti beni başçaya.

79. **Cümleleri tefterlerinizä yazınız, koyunuz kaçırılmış virgülleri zaman dal cümlelerdä.**

1. Açan fabrikanın öndercisi çaarardı1 beni kendi çalışma odasına bän başlaardım sevinmää.
2. Biz çıktık evin içersindän dışarı ozaman açan yaamur dindi.
3. Açan başladı işidilmää beygirin kişnemesi bobam kalktı da gitti dama.
4. Geçän pazar günü bän uykudan kalktıydım ozaman açan gün gökün yukarsına artık çıkmıştı.
5. Ertesi günü açan sade biraz aydınnadı ekskursiya yapan uşaklar erindän kalktılar.
6. Dostum durgundu ozaman açan onun önündä bir kelebek peydalandı.
7. Açan girdik aula, Lena kapu önündü ördeklerä su dökärdi.
8. Yazın açan günnär pek sıcak olêr biz gideriz dereyä yıkanmaa.
9. Gerili tellerdän rubaları anam topladı açan yaamur başladı çisemää.
10. Pazar günü bän oturardım içerdä yalnız açan kimsä urdu kapuya.
11. O sevinärdi, açan yolcu annadardı kendi uur gitmiş işleri için.
12. Anam gücenärdi, açan bän annadardım kendi zor geçirdiklerimi.

Önderci – керівник
Uur – успіх, удача

§ 15. NEET, SEBEP DAL CÜMLELÄR

80. **Okuyun teksti. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini. Nesoy söz tipindä yazılı tekst. Argumentläyin.**

Okumaklan dostlaşmak – ilerdä iyi yaşamak

Neredä kaldılar tä o yıllar, açan kiyat sayılardı en büük baaşiş, en zengin iş, en inannı dost? Savaş şindi o zamannarı geeri çevirmää- yok, olmayecek. Sansın geçti şansora okadar çok vakıt, ani büünkü günnerdä bu temayı korkêrsın üzä çıkarmaa, neçinki var nicä çoyu annamasın seni.

Uşacık uyuyamêêr, nazlanêr, inneer. Anası söleer ona türlü yalpak lafları, incä seslän isteer yavrucuunu raatlamaa, gülümseer, „nani" türkücüünü yavaş-yavaş çeker. Uşak gözçeezlerini yumêr, ama uyku gelme-

er. Anası bir kıpıma gitti yannaşık içerä da osaat geldi krivatçıın yanına. Oturdu bir alçacık skemnecää, yavaş yalpak seslän başladı okumaa: „Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş... yaşaarmış biyaz dünnädä çocuk. Yap-yalnızmış, kimsey dozdolay yokmuş... Yollanmış o uzak uzun yola...” Uşacık sesleer, kıpırdamêêr, sadä soluu işidiler. Mamusu suvazlêêr uşacıın kafacıını, o duyêr anasının yımışak elini da tatlı uyuklêêr.

Geler vakıt şkolaya hazırlanmaa. Hepsini bekleer meraklı işlär: eni bilimnär, havezlän üürenmäk, dostlaşmak. Ama en çok sevinerlär, açan başlêêrlar okumaa. „Bän kendim okuyêrım!” Kısmetli suradı benzeer güneşçää, sesçeezi incecik, nicä bülbülün türkücüü!

Okumak – nicä hastalık. Ama ölä hastalık, angısına diil lääzım aaramaa ilaç. Kiyat, şen kef, meraklı yaratma – tä ne yapêr insanı haliz kısmetli, doldurêr üreeni raatlıklan.

(Ivan Kior)

- ***Ne okudunuz bitki vakıtlar siz?***
- ***Ne var nicä annadaysınız okunmuş kiyat için?***

Neet dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümlelär cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **angı neetlän? neyä deyni? ne için? ne zordan?**
Neet dal cümlelär baalanêrlar baalayıcıların yardımınnan: **ani, ki**, hem ard laf **deyni** var nicä olsun neet maanasında da baalasın dal hem baş cümleleri.

Örnek:
Evel kırda kimi çiftçilär mancayı gömärmişlär erä, **ki** sıcaktan imeklär iişimesin deyni.
Bu yapılêr onun için, **ani** tauklar yımırtlamasınnar yabancıda, diiştirmesinnär yuvalarını.
Hepsi birdän sustular, **ki** islää işidilsin üüredicinin sesi.
1.[,( ),]
2.[ ], ( )
3( ), [ ]
[ ], (ani... ; ki....; deyni...)

81. Katlı cümleleri yazın, bulun baş hem neet dal cümlelerini, dal cümlelerä koyun lääzımnı soruşları, baalayıcıları çevreyä alın.

1. Ondan başka, ani kızçaaz aldansın deyni, yola ekeler çok gözäl boncuklar.
2. Bu almalar koyulmuş masa üstünä, ki iyilsin deyni.
3. Ki bakmamaa aalemin işinä deyni, o baalamış kendi gözlerini bir boşçaylan.
4. Onu yaamur yıslamasın deyni, Pirku girer bir laana yapraan altına.
5. Yolca gidän Vani alatlaarmış, avşam karannı tutmasın onu deyni.
6. Büün salvererim seni iştän, ki sabaakı yola hazırlansın deyni.
7. Netürlü kolaylık sade biz aaramadık, aniki kurtulmaa bu tekliftän, karşılaşmamaa bu hayırsız adamnan!
8. Uzun saçlar düşmesin gözlerinä deyni, kızçaaz örüdü onnardan pelik.
9. Çuvalları taşıdılar hayada, yaamur yıslamasın onnarı deyni.
10. Işçi sokuldu, aar çuvalı onun arkasına erleştirsinnär deyni.

82. Yazın cümleleri. Koyunuz durguçluk nışannarı. Argumentläyin, nesoy dal cümlelär.

1. Paşi pek erken kalktı da kızkardaşı uyanmasın deyni dışarı çıktı.
2. Çocuk şafkı yaktı anası kolay iinenin kulaana iplii geçirsin deyni.
3. Bän pindim küüyün kenarında bulunan bayırcıın tepesinä ki oradan ii görünärdi maalemizin sokaa.
4. Sapêrım bän dar sokacıktan aşaa ki çabuk çıkayım stadiona.
5. Onnar lafedärdilär pek yavaş ki engel etmemää okuyan üürenicilerä.
6. Göldä leleklär dalıp-çıkardılar su içindän ki tozdan paklansın onnarın biyaz tüüceezleri.
7. Su üstündä hızlı üzän sportçu kafasını yukarda tutardı ki olsun nicä solumaa deyni.
8. Yırakta bulunan gölün yanına etişmää deyni biz çok vakıt kaybettik.

83. Okuyun teksti, onun içindeliini annadın. Söläyin , angı stildä yazılı bu tekst. Tekstin planını kurun.

Kuan balını sevän kuşçaaz

Kuan balını sevän kuşçaaz – bu ölä bir küçüräk kuşçaaz, benzeer, bizim saçak kuşuna, ama o taa büüceräk hem onun tüüceezleri da taa biyaza benzeer. O yaşêêr Afrikada.

Afrikanın insannarı hepsi bilerlär hem beenerlär kuan balını sevän kuşçaazı. Bu küçük kuşçaaz çok kerä insannara gösterer yolu, neredä kuannar yapınmış, neçinki kendisi da pek sever kuan balını imää.

Afrikada yaban kuannar dayma daalarda, kalın aaçların deliklerindä, erleşerlär da bal orada yapêrlar. Bu kuşçaaz, bulup kuannarın hotullarını, başlêêr incä sesçäazlän baarınmaa, bölä o kaldırêr şamata da üçer o tarafa, neredä insannar yaşêr.

Oradaki insannar pek ii bilerlär bu kuşçaazın tabeetini, onnar annêêrlar, ani kuşçaaz, uçup-geldi burayı, insannarı daaya çaarmaa deyni. İnsannarın kimisi yollanêrlar orayı, neredän işidiler kuşçaazın sesi. Kuşçaaz da, baarınarak, uçêr daaya dooru, göstereräk insannara o aacı, neredä kuannar yuva yapmışlar.

Bulduynan o aacı, kuşçaaz, uçarak, dolaylêêr birkaç kerä onun tepesini, sora aacın bir dalına konêr da susêr. İnsannar sa, ürküdüp kuannarı, alêrlar onnarın tatlı ballarını. Hem herkerä insannar unutmêêrlar bu kuşçaazı da, brakêrlar ona birazçık kuan balı. Ko o da isin kendi payını çalışması için!

Hotul – вулик
Tabeet – норов, характер, звичка
Bal sevän kuşçaaz – медососи, колібрі

Sebep dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **neçin? nedän? ne sebeptän?**
Sebep dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyä bu baalayıcılarlan: **zerä, neçinki, çünkü, ani**.

Baş cümledä var nicä olsun te bu gösterici laflar: **onun için, onuştan, ondan**. Sebep dal cümlelär kullanılêrlar baş cümlenin önündä, onun bitkisindä yada baş cümlenin içindä. Sebep dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

Örnek:

*Bän üürenämedim, **zerä** bobam pek fukaaraydı.*
*Şindi bu eski adetlär batêr, kaybeler, **zerä** uymêêrlar büünkü insanın yaşamasına.*
*Dev adamnarı sarmışlar aacı da çeketmişlär dut imää, **neçinki** pek aaçmışlar.*

1. [ ], ( )
2. (, [ ] ,)
3. ( ), [ ]

[ ] – baş cümlä
( ) – dal cümlä
[ ], (zerä... ; neçinki... ; çünkü...; ani...)

84. Katlı cümleleri yazın, baş hem sebep dal cümleleri bulun, sebep dal cümlelerinä soruş koyun, onnarda baalayıcıları çevreyä alın. Annadın cümlelerdä koyulu virgüllär için.

1. Dädu, erinä kanaat ol, zerä onu da kaybedecän(masaldan).
2. Bu adamın adı Kömürbey, onu bän tanıdım, neçinki Kara denizin boyunda onunnan düüştüm (masaldan).
3. Bän büün karıklardan otları yolmayacam, neçinki onnar diil taa büük.
4. Biz alatlardık işimizi başarmaa, neçinki karannık başladıydı çökmää.
5. Kara Kotoy kaliplemiş braksın çorbacısını, neçinki bu lobut pek aar gelmiş (masaldan).
6. Vasi giidi eski rubalarını, neçinki dışarda lüzgerli yaamur yaayardı.
7. Işä beygirleri biz hızlı aydardık, zerä sıcak başladıydı çıkmaa.
8. Evin pençereleri günä karşı yalabıyardı, çünkü onnarın sırçalarını paklamıştılar.

85. Ikişär sadä cümlelerdän kurun birär katlı sebep dal cümlä . Kullanın lääzımnı baalayıcıları, gösterici lafları hem aşaada verili örnää.

1. Küüyün musaafirlik evindä er yoktu. 2. Biz geceledik bir çadır içindä.

1. Ilkyazın aul boylarında yolcaazlar çabuk kuruyardılar. 2. Havalar başladıydılar olmaa sıcak hem güneşli.

1. Yok ne şaşmaa onun baarınmasına. 2. Onun harakterini bän bilerim.

1. Biblioteka kapalıydı avgustun onbeşinädän. 2. Remont gidärdi.

1. Bir gün bän çıplak çıktım içerdän sokaa. 2. Tezdä yangınım kalktı.

Örnek: Biz geceledik bir çadır içindä, **neçinki** küüyün musaafirlik evindä er yoktu.

§ 16. NİCELİK HEM NEKADARLIK DAL CÜMLELÄR

86. **Okuyun teksti. Belliediniz onun temasını, öz fikirini, söz tipini.**

Aylemiz iştä

Baayımızda üzümnär artık olduydular. Bileräk, nelär lääzım, biz hazırladıydık hepsini. Sabaalen kalkıp, biz ilkin ekmek idik, nicä lääzım olsun hergün. Dädu, herbirinin kuvedinä görä, işleri payetti. Sora, alıp kazannarı, çekettik baayı bozmaa. Baka, kazannar dolduynan, taşıyardı maazanın önünä da birär-birär dökärdi sepedä. Dädu kıyardı üzümneri şarapananın içinä. Şıra akardı bakır içinä. Bakırlar açan dolardılar, dädu onnarı taşıyardı maazaya da dökärdi finiylän fıçıların içinä. Doldurup fıçıyı şıraylan, dädu koyardı vranaların erinä birär kartofi, ki fıçıların içinä gübür bişey düşmesin. Baayımız saydı uzanmış, nekadar gözün tutêr. Bitkiyä dooru yorulmaa başladık.

Avşamnen, işimizi bitirip, yıkadık ellerimizi da oturduk ekmek imää. Bitkidä içtik birär çölmek taazä şıra.

Bakınız da yapınız şarabınızı, nicä büüklär üüretti.

- ***Siz tä hep bölä mi yapêrsınız şarap?***
- ***Ne kullanêrsınız siz, yapmaa şarap deyni?***

Fını – воронка, лійка
Vrana – отвір у бочці, широка дерев'яна пробка для бочки

Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär – o ölä cümlelär, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: nicä? nasıl? netürlü? kaç kerä?
Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyä bu baalayıcılarlan: ki, ani, nicä, nasıl, nekadar.
Baş cümlelerdä var nasıl olsun bu gösterici laflar: ölä, bölä, okadar, çok kerä, otürlü.

Örnek:

Anam küçük kızkardaşıma ilaç Verdi ***ölä, nicä*** *doktor dedi.*
Biz düzelttik yolu ***ölä, ki*** *geçän maşınalar sarsmasınnar.*
Çüven içindä kaşık ***ölä*** *kızmıştı,* ***ani*** *elinä alamaazdın.*
Orada erlär düz, ***nekadar*** *gözün tutêr.*

1. [,( ),]
2. [ ], ( )
3. ( ), [ ]
[ ] – baş cümlä
( ) – dal cümlä
[ ], (ki... ; ani... ; nicä... ; nasıl... ; nekadar...)

87. Yazın katlı cümleleri, nicelik hem nekadarlık dal cümlelerinin altlarını çizin. Bulun baalayıcıları hem gösterici lafları.

1. Çimçirik ölä şafklı çaktı, ani doz-dolay aydınnandı. 2. Şımarmayınız, yapmayınız ölä, ki gücendiräsiniz analarınızı hem bobalarınızı. 3. Hepsini götürecäm ölä, nicä eveldän dedelerimizdän kalmış. 4. Ilkyazın, nekadar taa derin kazacan, okadar taa çok yaşlık erdä kalacêk. 5. Orada erlär örtülü düz, ki çok yıraktan var nicä küüyümüzü görmää. 6. İki kız ölä kıvrak geçärdi sokaktan, ani onnarı görän insannar, durup ta, bakardılar.

88. Düzün yaratma-miniatüra bu temaya görä: „Neçin insana lääzım üürenmää?" Kullanın nicelik hem nekadarlık dal cümlä kendi yazılı sözünüzdä. Argumentläyin , nesoy söz tipinä ilgi olêr sizin tekst?

89. Baş cümlelerdän dal cümlelerä soruş koyun, annadın, nicelik hem nekadarlık dal cümlelerin erleri için hem durguçluk nışannarı için.

1. Sade ahmaklar yapêrlar ölä, nicä ona deerlär (P. Çebotar).
2. Yabanıyı nekadar da beslä, o hep daaya bakêr(söleyiş).
3. Çocuk ölä çok kiyat okuyardı, ani hiç kalmaazdı vakıt başka iş yapmaa.
4. Kızçaaz battıydı kaar içinä ölä derin, ani gücülä onu çıkardılar.
5. Başçada güllär ölä gözäl açtılar, ani hepsi onnara, sevinip-şaşardılar.
6. Güzün, yaamurlardan sora, bizim sokak ölä çok çamurlu olêr, ani geçän taligalar batêrlar.

7. O kendisi okadar çemrekti, ani pırıldaa benzäärdi.
8. O taa çok sevärdi sportlan iilenmää, nekadar sokakta vakıdı kaybetmää.

§ 17. YARAŞTIRMA DAL CÜMLELÄR

90. Okuyun teksti. Nesoy cümlä onun adı? Açıklayın temasını , öz fikirini hem söz tipini. Argumentläyin, neyä görä bunu belliettiniz?

Ev, angısında dostun yaşayacêk

Açan kış biter da ilkyaz geler, derelerdä şamata kalkêr suların şırıldamasından, kimi sokakların boyunda da işidiler testerä ötmesi hem nacak traklatması. Orada eni ev yapılêr.

Bir eni evi düzerlär ölä geniş hem üüsek, ki onun herbir odasına güneş girsin hem sıcak olsun. Bir aydınnık oda yapılêr maasuz uşaklara deynı, onda var nicä yaşasın-büüsün 4–5 küçük uşak. Bu evi düzmää deyni, yardıma geler komuşuların çocucaa, neçinki orada onun dostu yaşayacêk. Açan evin odaları ii yapılêr, orada yaşamak ta olêr raat, nicä kuşçaazların yaşaması yuvada.

Kuşçaazların yaşaması serbesttir, raattır, ama onnarın yaşaması pek çabuk geçer. Adamın can eri 70–80 kerä bir minutta düüler, genä bu vakıdın içindä saçak kuşun var 460 кerä can düülmesi. Kuşçaazların kanı taa sıcaktır, nekadar insanın. Bir adamın, açan temperaturası kalkêr 37,5 gradusadan, o artık lääzım döşeklerdä yatsın, neçinki onun yangını var nicä taa yukarı kalksın da adam dübüdüz hastalansın.

Ama bülbül kuşçaazı, eer varsa onda temperatura 42 gradus, o hiç hastalanmêêr, şen türkülerini çalêr. Ardıç kuşçaazın temperaturası olur olsun 45 gradusadan, bu halda o da hastalanmêêr, o düzer kendi yuvasını, trakladarak gagasınnan.

Kuşçaazların teni dä taa haşlaktır, onuştan onnarın imeesi çabuk geçer karnısından – birkaç minudun içindä. İnsanın sa imeesi 3–4 saadın içindä karnısından aykırleer. Bu üzerä kuşçaazlar lääzım sık-sık isinnär. Ama insannar sevinerlär kuşçaazlann hamelliinä. Nekadar çok onnar kelebek kurtçaazlarını, başka bela getirän tırtılları iyeceklär, okadar ii korunacêk insannarın başçaları, onnarın ekinneri.

İlkyaz vakıdı pek paalıydır. Ko taa çabuk bu ev düzülsün! Ko taa yıraa işidilsin testerenin ötmesi, nacaan da traklatması!

Yardımcı çocucak, hızlı hem çemrek işlä, sän düzersin o evi, angısında dostun yaşayacêk!

(N. Nadejdinaya görü)

Serbest – вільний, воля
Bülbül – соловей
Ardıç kuşu – дрізд
Hamel – скупий, ненажерливий

Yaraştırma dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bu soruşlar: **nicä? nesoy?**
Yaraştırma dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyä bu baalayıcıların yardımınnan: **sansın, nicä, nasıl.**
Bu dal cümlelerdä, baalayıcıların sansın, nicä, nasıl önündä herkerä virgül koyulêr.
Yaraştırma dal cümlelär kullanılêrlar baş cümlelerin önündä, onnarın bitkisindä yada cümlelerin içindä. Yaraştırmada cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

Örnek:

Onun emenileri paktılar, vaksalıydılar, sansın saabi şindi içerdän çıkmış.
Pazar günü şkola yortusuna biz ölä alatlardık, sansın kimsä geeridän bizi koolardı.

1. [, ( ) ,]
2. [ ], ( )
3. ( ), [ ]

[ ], (sansın... ; nicä... ; nasıl...)

Bir ömür geçti ozamandan, nicä bän seninnän bitki kerä buluştuydum.
Nicä çekeder büük yaamur, derä suylan dolêr.
Soni bulü klubta ölä gözäl türkü çalêr, nasıl artist şenada.

91. Siirederäk resimi, annadın ne görersiniz orada, kullanarak yaraştırma dal cümleleri.

92. Okuyun demekli şiiri „Güllär". Açıklayın şiirin öz fikirini. Nicä peet annêêr lafın maanasını „sevda"?

Güllär

Güllär sokakta açêr
Canım güleräk gezer
Ne gözäl gülün biri,
Ani içimä artık girdi!
Neetimä onu koydum
Saklıdan tez kopardım
Donaklı kıvrak gülün
Gözelliinä sevinmää.
Elimi koydum ona,
Sansın ateş sarıldı bana.

Aucum çalı doldu
Canıma sancı kondu.
Yannaşık gülü birdän
Kopardım bän acıdan.

(Oli Radova)

➢ ***Bulun şiirdä yaraştırma dal cümlä.***

93. **Düzün bu shemalara cümlä**

1. [ ], (sansın...)
2. [ ], (nicä...)
3. [ ], (nasıl...)

§ 18. SANKİLİK DAL CÜMLELÄR

94. **Okuyun teksti demekli. Nesoy stildä o yazılı, neyä görä siz bunu belli-ettiniz.**

Trendä

Kızımnan Ninaylan gelirdik Tumarvadan Çadıra. Pindik trenä saat ondokuz buçukta avşamnän. Taman erleştik, işidildi titsi uzun bir sıklık. Benim kızım dapturu geldi, bakardı benim **gözüma**.

– Ne, korktun mu? – sordum bän Ninaya, – korkma, o tren çekedecicykän, ölä bir baarmak verer. Te artık darttı, gideriz...

Vagonnar başladılar „tangır-tungur" ilerlemää. **Geeridä kalırdı evlär, aaçlar, yol boyunda taş hem kömür tepeleri**. Bir nedän sora, biz artık çıktıydık kasabadan. Trenimiz hep taa hızlanırdı, alatlaardı kavrasın yolu. Onunnan da barabar sol tarafımızda gün dä alatlaardı kauşmaa.

Biz kızımnan otururduk pençerä boyunda karşı-karşıya, kasabada gezmeklerdän yorulmuştuk, ama istemäazdik uyumaa, mayıl olurduk pençerä aşırı oynayan uzaklara... Yaz avşamı git-gidä koyulaşırdı, olurdu gecä. Karannık yavaş-yavaş çalışırdı kaplasın dünneyi. O, nicä bir insan, sin-sin sokulurdu kırlara, ilkin erleşirdi alçaklara, sora kaplaardı başka erleri dä. Bakmadaan avşamın karannıına, tarafımız islää seçilirdi. Yolumuz gidärdi Yalpu çayırların ortasından. Demir yolun boyunda yalabırdı derenin duruk suyu. Sıcak gecedä ţırţırların seslerinnän karışırdı kurbaaların yakırtıları. Bir eski sazdan yapılı tırlanın yanında yatırdı koyun sürüsü, çoban da kırligasında dayalı neyäsä düşünürdü... Saa tarafımızda, göktä, peydalandı, harman kadar, dolu ay. O uzadırdı çobanın gölgesini taa papşoyluk boyuna kadar. Tırladan geldi trenin kömür tütününnän karışık taazä piinir kokusu. Kızım sordu:

– Bu küü, ani görüner, diil mi Kazayak küüsü?

– Tanıdın, – cuvap ettim bän, – şindi, taa yarım saattan sora, etişecez evä, te önümüzdä görüner Çadır kasabamız da.

(Nikolay Baboglu)

Тумарва (історична назва) – сучасне місто Рені Одеської обл.
Tren – потяг, поїзд
Seçi – вибір, відбір
Ţırţır – цвіркун
Çoban kırligası – пастухова палиця (зі залізним наконечником у вигляді гачка)

Sankilik dal cümlelär annadêrlar o işlemi, angısı olduynan, var nicä başa çıksın baş cümlenin işlemi dä. Sankilik dal cümleleri baalanêrlar baş cümleyä **-sa (ä), saydı (säydi)** afikslerin hem **eer, açan** baalayıcıların yardımınnan.

Örnek:
Hava islää olursa, *yaarın sabaa baayı bozmaa gidecez.*
Sokakta şafk şılarsa, *bän büük kızkardaşıma haber verecäm.*
Eer kafadarım bizä gelirsä, *biz ikimiz barabar yaarınkı uroklara hazırlanacez.*
Eer dostum yaarın urokta dooru cuvap verärsäydi, *o ii nota kabul edecek.*

Sankilik dal cümlelär kullanılêrlar baş cümlenin önündä, onun bitkisindä yada baş cümlenin içindä. Sankilik dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

1. [, ( ),]
2. [ ], ( )
3. ( ), [ ]

95. Yazın cümleleri, belli ederäk dal cümleleri.

1. Sor sän Todiyä dä, eer annamadıysan beni.
2. Ekmeklär seninsä, isänä, ba ahmak.

3. Açan yok paran, yola çeketmä.
4. Birkaç maani sölesäm, cebindä taşıyamayacan.
5. Bu kız gibi şeremet hepsi olsa, çiftçilerin işi çok ileri gidär.
6. Eer pek istärsän, gel güreşelim.
7. Nasıl yazayım kıvrak, açan benim gözlerim islää görmeerlär.
8. Bän pek çok sevinirim, eer sän bana bu kiyadı baaşlarsan.
9. Eer komuşu kayıl olarsa, biz pazara bilä sarmısak satmaa gidecez.
10. Eer yaayarsaydı yaamurlar, biz bu karıklardan çok patlacan hem biber alacez.

96. **Düzünüz verilmiş shemalara görä cümleleri.**

[ ] , (eer...).
[ ], (açan...) .
(Eer...), [ ].
(Açan...), [ ].
[, (eer...) ,].
[, (açan),].

97. **Düzün bir yaratma-miniatüra „Er bän olaydım büücü...” Kullanın tekstinizdä sankilik dal cümleleri.**

Büücü – чарівник, чаклун
Usluluk – мир
Birlik – єдність
Düşgütmäk – мріяти
Dünnä – світ, Всесвіт
Ömür – життя

…Er bän olaydım büücü

98. **Yardımcı laflar:**

er, büücü, yapacêydım, isteerim, neetlenerim, olsun, dostluk, usluluk, birlik, düşgüderim, sayêrım, açan, dünnä, yaşamak, ömür…

§ 19. BRAKIM DAL CÜMLELÄR

99. Okuyun teksti demekli. Nesoy stildä o yazılı. Belliedin onun janrasını

Armut aacı

Acan bän artık edi buçuk yaşındaydım, genä bäıı baalarda bulunardım yalnız. Güz. Bordey, nicä da başka yılın, armut aacın yanında. Hava bulutluydu. Göktä bulutlar kaçınardılar, oynaşardılar. Ban yatardım armut aacın altında bir demet kuru otun üstündä. Güneş ba çıkardı bulutların ardından, görünärdi, sora genä bulutların ardına saklanardı... Sora genä ba saklanêr, ba dooru benim gözlerima bakêr, sade „zä" demeer. Bölä küçük uşacıklar buüklärlän oynêêrlar. Çok vakit biz bölä oynadık...

Bir da... bän, güneş saklandıyıaıı, attım gözümü aacın tepesinä da gördüm bir gözäl sarı armut. Ozamanadan o yaz taa yoktu olmuş armut idiim. Bän, çok duşünmeyip, istedim sopaylan onu erä düşürmää, ama bendä bişey çıkmadı. Sora topaçlan istedim düşürtmää, ama ölä da kezleyämediydim. Doorusunu söleliynän, benim topaçlarım ölü üüsek hiç kalkmazdılar. Bezbelli, o vakıtlar taa az mamaliga idiydim, nicä büüklär deerlär. Naşey yapmaa? Ban diildim hem şindi da diilim onnardan, angıları brakılêrlar, atılêrlar kendi neetlerindän.

Ozaman bän, kedi gibi, hiç bilmeerim nasıl, tırmaştım o armut aacına kendim. Daldan – dala, daldan – dala... Pindikçä gorizont önümdä yayılardı... Bän seftä yaşamamda pindiydim ölä üüsek. İrmi metra er içinä, pınara, vardır indiim, ama yukarı „açık kosmosa" – seftä çıktıydım.

Yukarı tırmaşarkaı, bän başka armut ta bulduydum. Onnarı, koparıp, idim... Ama üüsekliktän ayaklarım titireyärdilär. Uzandıyıan koparmaa taa bir armutçuk, ayaamın altında dalcaaz kırıldı da bän, kelebek gibi, aşaa uçtum.

Bilmeerım, neylän biteceydi benim armut imäm, eer olmayaydım fistancıklan, angısının elää ilişmişti armut aacın bir budaana. Tütêrim aklımda, nicä çirkin baarardım. Ama unuttum sölemää, ani bizim baayımız sırada kenardakıydı, var nicä demää, bolnițaya yannaşık, bir koraylık aşırı.

Bän asılı durardım başaşaa mor fistancıımnan, nicä bir çürük armut. Yaralarımdan kan akardı suratıma, gözlerimä... Günahım da sansın taa yoktu, ama hazırdım artık dünnäylän prost olmaa...

Çıvdıra-çıvdıra, beni işitmişti bolnițanın baş doktoru, angısı operaţiyadan sora çıkmıştı kapunun önünä tütün içmää. İşitmiş o benim sesimi da birdän duymuş, ani kimsä belaya düştü. Toparlanêr sesä, ama yaklaştıkça, benim keskin sesim dönmüştü hırıltıya.

Gücülä o beni bulmuş. Geeridän etiştirmiş onu başka bir doktor, onun yardımcısı. İkisi indirerlär beni, nicä bir soyulmuş hayvan güüdesini, budaktan, dayêrlar beni oturukça armut aacına, kan kafadan aşaa kaysın deyni da erindä taa ilk yardımı yapêrlar. Benim soyuk, tırmıklı erlerimi eşil ilaçlan yaalayarkan, peydalanêr tätü.

Doktor annadêr olduunu da teklif eder beni birkaç günä bolniţaya almaa. Genä, geçip o aul taftaların arasından, beni götürerlär bolniţaya.

(Konstantin Vasilioglu)

Attım gözümü – обвів поглядом, звернув увагу
Soluk topu – надувний м'яч
Bölgä merkezi – обласний центр
Ilk yardım – перша допомога
Eşil ilaç – зеленка
Tätü – тато

Brakım dal cümlelär göstererlär, neyi braktıynan yada neyi brakmadıynan, var nicä olsun(ya olmasın) baş cümlenin işlemi. Bölä cümlelär baalanêrlar baş cümleyä te butürlü: **-sa, -sä** afikslerin, **makar, makar ki, makar ani** baalayıcıların hem **kär** baalayıcı lafın yardımnarınnan. Baş cümledä var nicä kullanılsın baalayıcı **ama**.

Örnek:

1. ***Makar ileri bana baarardılar „ahmak"*** *, ama ozaman bana ilindi yaşamaa. (D. Kara Çoban).*

Makar – brakım dal cümlenin baalayıcısı; baş cümledä kullanılmış baalayıcı ama.

2. Nekadar *da yaasa*, bu yaamur pek kuru topraa kandıramayacek.

3. O uyukladı, *makar ki* dışarda aydınnıktı (S. Bulgar).

4. Kär düşsä dä erä, plastmasa çini kırılmaz.

Kär – brakım dal cümlenin baalayıcı lafı; *dä* – paycık, *şä* – afiks. Bunnarın yardımınnan brakım dal cümlä baş cümleyä baalanêr.

Kimi brakım dal cümleleri var nicä baalansınnar baş cümleyä hiç bir dä baalayıcısız, bu razgeliştä kullanılêr baalayıcı laflar ne, naşey hem paycıklar da, dä.

Örnek:

Küçüklüündä ne da desä Hocaya bobası, Hoca yaparmış hepsini kendiycesinä. (P. Çebotar). Brakım dal cümlä – baalayıcısız.

Ne – brakım dal cümlenin baalayıcı lafı; dä – paycık, -sä- afiks.

Brakım dal cümlelär kullanılêrlar baş cümlenin önündä, onun bitkisindä yada baş cümlenin içindä. Brakım dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

1. [, ( ),];
2. [ ], ( );
3. ( ), [ ].

➢ ***Brakım dal cümlelär neyi göstererlär?***

➢ ***Angı baalayıcılar brakım dal cümlelerini baalêêrlar baş cümlelärlän?***

➢ ***Angı afikslär yardım ederlär baalamaa brakım dal cümleleri baş cümlelärlän?***

➢ ***Angı baalayıcı laf kullanılêr brakım dal cümleleri baş cümlelerä baalaştırmaa deyni?***

➢ ***Bölä katlı cümlelerin baş cümlesindä angı baalayıcı var nicä kullanılsın?***

➢ ***Annadın brakım dal cümlelerin eri için. Onnar katlı cümlenin angı erindä var nicä kullanılsınnar?***

➢ ***Nicä brakım dal cümleleri ayırılêrlar yazmakta baş cümlelerdän?***

100. **Düzün yaratma-annatma, getirip aklınıza kendi küçüklüünü, bu temaya görä: „Oluş benim yaşamamdan".**

101. **Katlı cümleleri yazın, bulun brakım dal cümlelerini, onnarın altlarını çizin. Bulun o baalayıcıları, afiksleri, baalayıcı lafları hem paycıkları, angıların yardımınnan dal cümlelär baalanêr baş olannara.**

1. Makarki bu yazın havalar kurak gitti, insannara etecek nekadar bereketçik toplandı. 2. Sän bizä gelsän dä, biz büün bu aar işä tutunamayacêz. 3. Bän seni, kafadarım, tanıdım, makar ki pek zabunnamışın. 4. Makarki çok keret küsüşärdik, bän dostuma hatır güdärdim hem onu inanırdım. 5. Mejgeldek makar içmäazdi, o gitti maazaya, çıkardı bir kila şarap, doldurdu filcanı, içti da baktı saada. 6. Naşey dä bän yapsam, o görecek sade yarısını! 7. Adam kalktı döşektän, makarki dışarda karannıktı. 8. Makarki iştä onun vardı kendi biyaz haladı, o diktirdiydi kendinä bir eni, kıvrak dikişli, kısa etekli fistan. 9. Makar ani o bilmäazdi yolları, o bulduydu aşırıda yaşayan dostun evini. 10. Makar ki yazın dumannı havalar da iiydir, avcılar onnarı beenmäz.

§ 20. BİRKAÇ DAL CÜMLELİ KATLI CÜMLÄ

102. **Okuyun teksti. Ne annadınız Çakirlär için? Annadın sıradan Mihail Çakiririn biografiyasını. Yapın aazdan analiz dallı katlı cümlelerä.**

Dramaturg Mihail Çakir

(1886 – 1971)

(Gagauz aydınnadıcısı – protoierey Mihail Çakirin oolu)

Kücüktän taa Mihail gösterärdi, ani sever herbir işi, angısı baalı askerlää. Açan ona buüklär sorardılar:

– Kim olacan büüdüünän?

Küçük Mihail cuvap verärdi:

– Ofiţer!

Ama o oldu ilkin ofiţer, geçti cengi, revolüţiyayı,rustivil cengina da katıldı. Bolşevik Prusiyadan döndü evä da çeketti yazmaa pyesa. O yazdı beş kiyat. Onnarın arasında „Karı teni” (1927), „Cenk dalgaları” (1929), „Tütün hem ateşlär”, „Sän diilsin adam”, „Tovarişç delegatın dünürcülüü”.

Mihail Mihaykwıç Çakir – gagauz halkı aydınnadısıanın protoierey Mihail Çakirin oolu. O duumuş Kişinövda 1886-ncı yılda. Peterburgta bitirmiş asker şkolasını. 1914–1918 cenk eder rus armiyasında birinci dünnä cengin frontlarında.

Cenktä Mihail Mihayloviç Çakir gösterer kendisini nicä bir girgin ofiţer. Onu nıçannêêrlar rus ordennerinnän hem medaliyalarınnan. Mihail Çakirä veriler podpolkovnik zvaniyası.

O cenk yılları, angılarını geçirmiş podpolkovnik Mihail Çakir, var nicä üürenmää, okuduynan onun pyesasını „Cenk dalgaları", angısı tiparlanmış Kişinövda 1929-uncu yılda. Bu pyesa „tragediya-hronikası".

Pyesadakı „Cengin dalgaları" personajların dialogları gösterer o vakıdın insannarın harakterlerini.

Görmää deyni birinci dünnä cengin atmosferasını, vereriz bir parça pyesadan „Cenk dalgaları". Var nicä sanmaa, ani ofiţer Albinin süreti alınmış kendisindän Mihail Çakirdän.

"*Raisa*. (Keseräk lafi). E, siz Erast L'voviç lääzım olsun çok vakıt üürendiniz vokal. Bän çok beendim sizin sesinizi. Açan siz çekedersiniz türkü çalmaa, bän doyamêêrın seslemää. Siz çok üürendiniz.

Albin. Yok, görersiniz mi, bän, doorudan demää, ilkin girdim universitetü Sora çıktım oradan, neçin anı esapladım girmää dramatik sţenaya, sora da çekettim hazırlamaa kendimi operaya, beki da operetaya. Ses belliki var. Bän üürenärdim, ama birdän-birä çeketti cenk. Beni aldılar askerä da oldum ulan polkunda praporşçik.

Sima (şaşarak gülmeklän). Operadan sora cengä.

Albin. Ne yapmaa! „Kendi ecelini sesleyeräk"...

Raisa. Nicä siz geçinesiniz cengi! O herzaman ölümü beklemäk... Bän dayanamayceydım.

Albin. (O dırer, onun önündä Sima kem Raisa. Albin: gösterer kendisini – o sever güstermää kendisini). Elbetki, zor, ama yavaş-yavaş sınaşêrsın. Herbir işä – ölümä cä var naşıl bakmaa kolay, bän sevmeerim çok düşünmää! Yaşamak osoy bir iş, ani bän görerim, ki diil lääzım çok düşünmää. (Sansın danışarak Simaya kem Raısaya). Tä – yaşaınak sizin önünüzdä. Alın onu, alatlayın, tutun o isleeyi, ne o verer sizä. Yoksa ömür – yok bişey. Ozaman ne yapmaa! Ölmää çok kolay, lääzım sade sınaşmaa bu fikirä. Diveç yaşamayacêz, diil mi?

Sima. (Parlayarak). Bän buna dayanamayceydım: bän ölä severim, ölä severim yaşamayı. Beklemää ölümü, açan isteersir yaşamaa herzaman, diveç...

Albin. (Lafeder azıcık gülümseyeräk. jestleri han deklamaţiyası nicä artisttä.) Yaşamaa herzaman, diveç?! Biz yok nicä düşünelim diveç için! Diveç – bizim için diil!.. (Pauzadan sora, duyguyian hem nervalı) Bır kerä bän durardım Kara denizin kenarında yalnız... Benim önümdü düüyşärdi dalgalar, geniş deniz yaılmıştı... diveç, kenarsız, sınırsız, nicä kendisi diveçlik... Ama o birdän-birä gözüktü bana suuk hem yabancı, ani bär. ...bän döndüm topraa, bizim topraamıza. Bän duydum yalnızlık, korktum bu yabancı, bişey karışmayan diveçliklän. Bän istedim bizim insannıklan – bän istedim... birleşmää laf, yok, diveç – bizim için diil".

Bıı dialoglar göstererlär ofiţerlerin halını, duygularını, düşünmeklerini. Nekadar da çirkin cenk – insannar isteerlär yaşamaa. Tä ne söleer ofiţer Albin, angısı taşıyêr Mihail Çakirin süretini.

– Zor açıklamaa olêr. İstämeersin annatmaa da. Çok işlär gördük hem da insanı ölä dalgalandırır, ani hepsini annadamêêrsın. Cenk bastırer hepsini. En prost, lafsız. çengin çeketmesi: diilsin sınaşık. Zor hem dayanılmaz – açan cenk aşaaladacêk; körledecek sendä, öldürecek sendä, yavaş-yavaş baalantılarını, bilgilerini, düşünmeklerin kaavilini, senin fıkirincä süretleri. Açan kendi korkunçluunnan, taa kaavi nekadar ölüm, cenk kürer insanın içindä aşaa üklü başını da geler, aar bir dayanmak, alışıklıı. Olêrsın duygusuz yaşamaya da, ölümä dä. Cenk o – revolujiya insanın ıçındä: tä sän yaşardın kendin için da düşünärdin, burada sa sän – bişey, hiç bişeysin. San öldürersin başkasını, seni dä alerlar kezä karşıdan. Ama lääzım sınaşmaa o fikirä, ani seni öldüreceklär. Doorudan da almaa, bu sıradan dışarı iş diil!"

Lääzım sölemää, ani birinci dün.nä çengin fronlar da düüşärdilär binnärlän gagauz. Ama milli literaturanın sayfalarında bu periodu göstermiş sade yazıcı Mihail Çakir.

Açan olêr revolütiya Rusiya imperiyasında, ofiţerlerä geler zor vakıtlar. Soldatlar çok erdö öldürerlär komandirlerini. Bir gün, açan podpolkovnik Mihail Çakir bulurlarmış Petrogradta onu tutêrlar kırmızı gvardiya povstanetlari. Onnar hemen-hemen öldürmemişlär ofiţeri Mihail Çakiri. Tä nasıl annadêr Mihail Çakir bu olayı. Pyesa personajı ofiţer Albin danşêr öldürücülerä:

„Karannık, yabanı insannar! Siz oldunuz en fena yabanı, siz kaybettiniz insannık üzünü. Siz zeetlecrsiniz insannarı, siz öldürersiniz, çiineersiniz ne var islää bu devlettä, kayıplaa götürersiniz vatanınızı, çiineersiniz çizmelärlän, kirli ellerinizlän kaldırmışınız kılıcı ona, ne var insanda ayozlu.

Karannık, yabanlar! Siz isteersiniz öldürmää beni? Bän bilerim, ani siz öldüreceniz beni! Siz isteersiniz benim ömürümü! Bän sizä sölecrim: bän ölümdan korkmêêrım. Ama siz yapın ne isteersiniz. Bu yabanı hem fenalıklı beladan, sizi dolaylayıp, bizä gelecek safk. Da yalabıyacck günduusu, neçin ani var Allaa".

Bu pyesanın gagauz literaturasında var çok önemli bir eri. Necin ani bu pyesa gösterer istoriyamızın en karışık bir vakıdını.

Başka pyesa, angısını yazmış Mihail Çakir „Karı teni". Bu pyesa-drama annadêr Besarabiyada 30-uncu yılların kasabalarda yaşamayı. Anotafiyada yazılı: „Bu günkü yaşamanın strukturası, neredä yok saalıklı temel. Obşçestvo, neredä hepsi kaçêr, nicä sıtmada sade islää duygular için, neredä kan teni olêr „kült". Ama hep o vakıt esaba almêêrlar karının akılını hem can istediklerini". Bu pyesanın süretlcri Lina, Zorov, Stanskaya h.b.

Dramaturg Mihail Çakirin yaratmasını lääzım aaraştırmaa. Ama onun yaşaması bitki yıllarında olêr çok zor. Neçin ani 1940-ıncı yılda,

açan geler Sovet Kuvedi, Mihail Mihayloviç Çakiri tutêrlar nicä rus ţarin ofiţerini da yollêêrlar Sibirä. Mihail Mihayloviç Çakir 30-uncu yıllarda yaşaarmış lzmail kasabasında. Orada varmış onun evi, kartina galereyası. Bunnarı hepsini konfiskat ederlär. Mihail Mihayloviç Çakir kurtulêr kapandan 1953-üncü yılda. O geler Kişinöva. Bitki yıllarını o geçirer bu kasabada. Ofiţer, dramaturg, yazıcı – Çakir Mihail Mihayloviç geçindi 1971-inci yılda.

(Stepan Bulgar)

Katlı cümlelär, angılarında var çok dal cümlä, var nasıl birkaç türlü olsunnar:

1. Birkaç dal cümlä açıklêêrlar baş cümlenin maanasını nem cuvap ederlär hep bir soruşa, ölä cümlelerä deniler birsoy dal cümlelär.

Örnek:

Bobam bilirdi, ani *benim gücenmäm geçecek,* ***ani*** *bän uslanacam,* ***ani*** *bu sade bir uşak nazlı.*

[ ], (ani...), (ani...), (ani...).

2. Dal cümlelär açıklêêrlar baş cümlenin bütünnä maanasını ya onun başka-başka laflarını(payını).

Örnek:

Neredä *kelemä sıçannarı yapınmıştılar, vardı bir tepä tenä,* ***angısını*** *uşaklar, alıp, tınaza götürdülär.*

(Neredä...), [ ], (angısının...).

3. Dal cümlelär gider biri-birinin ardına: birincisi baş cümleyi annadêr, ikincisi ilk dal cümleyi yorulmêêr, üçüncüsü – ikincisini, da hep ölä ileri dooru. Ölä da onnar biri-birinä baalanêrlar.

Örnek:

Bän annaardım, ***ani*** *bu suda yok nasıl yıkanmaa,* ***zerä*** *o buzlan karışıktı.*

[ ], (ani...), (zerä...).

Dallı katlı cümlenin sintaksis analizi		
№ s/v	*Schemalar*	*Cümlelär*
1.	**Strayca** [ ], ( ), ( )	Beşalma küüyün muzeyindä var bir büük karta, angısı gösterer, näända gagauzlar bulundu. *(Pokrovskaya I. A. kiyadından)* *nesoy?* *ne?* **[... karta], (angısı gösterer), (näända ...).**
2.	**Paralelcä** ( ), [ ], ( )	Nasıl büüdärmişlar terekeyi evel, bilerlär onnar, kim sürmüş sabannan, ekmiş ellän, biçmiş oraklan. *(S. Bulgar).* *ne?* *kim?* **(Nasıl ...), [bilerlär onnar], (kim ...).**

3.	**Birsoy** [ ], ( ), ( ), ( ).	Zarika dädü seviner, aklına getirip, nicä karısınnan büüttüülär edi uşak, nicä onnar sora üürendilär, nicä ooları şindi çorbacı oldular. 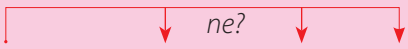 ne? **[... aklına getirip], (nicä ...), (nicä ...), (nicä ...).**
4.	**Karısık** [ ], ( ), ( ) hem ( ).	Küüda hepsi bilärdi, ani Nastinin anası-bobası işçi, ani bu kızçaaz hepsinnän yalpak lafeder hem ani o kırnak bir insancık. ne? **[... bilärdi], (ani ...), (ani ...) hem (ani ...)**

103. Yapın verili katlı cümlelerin shemalarını, bulun dal hem baş cümlelerini. Annadın, nasıl onnar katlı cümledä baalanêrlar.

1. Anam, açan düzendän çıkaardı, osaat başlaardı masur sarmaa, zerä bir yanında da uşak sallangaçta aalaardı.
2. Taliga hanidän çıktıydı kenara, neredä fişkı ükledirdi hem neredä öküzleri dinnendirirdi.
3. Angı alçakları kombayn biçämemişti, angı başaklar da erä düşmüştü, onnarı insannar kosalarlan biçärdilär, şkolacılar da toplaardılar.
4. Mamu dedi kalkalım erken, nezaman ilk horoz ötecek, gidelim panayıra da alalım kendimizä emeni.

104. Verilän katlı cümleleri yazın, bulun baş hem dal cümlelerini, söläyin, nicä birkaç dal cümleleri baalanêrlar baş yada dal cümlelerinnän.

1. Beşalma küüyün muzeyindä var bir büük karta, angısı gösterer, näändan gagauzlar Bucak tarafına gelmişlär.
2. Ekzamen okadar er kaplamaazdı onun fikirindä, nekadar o başka iş, ne lääzımdı olsun büün.
3. Sabaalän üüredici durgundu şkolanın uurunda, angısının önündä birkaç şkolacı artık şaşardılar, ne gözäl çiçeklär burada açmıştılar.
4. Sana deyärselär, ani yayan gezmää taa islää, nekadar atlı, inanmayasın bunu.
5. O girdi bu eşil başçaya, angısında zambak çiçekleri ölä gözäl açmıştılar, sansın herersi maaviydi.
6. O bilmääzdi şansora, ne türlü islää laflar sölemää, ne iilik yapmaa bu adama, okadar beenärdi onu.
7. O gündüz taa denämediydi, ani kapu, açılarkan, gıcırdêêr, nicä yaalanmadık tekerlek.
8. Ertesi günü sabaalen, taa gün duumadaan, bobam çeketti kazmaa aulu, neredä büüyärdi kartofilär, suannar hem sarmısaklar.

9. Nasıl büüdärmişlär ekinneri evel, bilerlär onnar, kim sürmüş puluklan, ekmiş ellän, biçmiş oraklan.
10. Çocuk gelärkenä, dostu çıktı sokaa ona karşı, ki almaa ondan aar kiyatların birazını.

105. **Tekstin bir payına etişmeyän durguçluk nışannarını koyun. Katlı cümlelerdä bulun baş hem dal cümleleri. Annadın dal cümlelerin soyları için.**

...Çok türlü bu dünnädä lafederlär üüredicilär için. Bän bilerim ani onnara onuştan deerlär üüredici ki onnar mutlak bilerlär kimi üüretmää, neyä üüretmää hem nesoy üüretmää. Üüredicilerin taa çoyuna yaşarkan lääzım koymaa anmak taşı angısı olsun küüyün yada kasabanın ortasında. Te bir örnek erinä alalım Todinin üürediciykasını. Eer Zoya Petrovna ozaman yapmayaydı te bu duvar gazetasını Todi beşinci klasta üürenärkän kim biler neylän biteceydi onun üürenmesi. Todi nicä dä onun komuşusu Lambuşka üürenärdi pek kolay. Bilgileri derindändi ama vardı onun bir moţaa: klasta beşä bilmääzkänä kalkıp ta deyärdi: „Bilmeerim, üürenmedim!"

Üüredicilär çok lafetmeyip hem ona yalvarmayıp, oturdardılar onu erinä da başı acımasın deyni hem başka inatlıını göstermesin deyni koyardılar jurnala „iki".

Tä butakım inatlıınnan Todi bir-iki aftanın içindä nicä pireli pali dolduydu o ikiliklärlän. Klasın haylazları onunnan şansora sarmaşıp da gezärdilär, sayardılar ani Todi şansora onnarın kafadarıydı da buna pek sevinirdilär. Todi dä kär heptän artık brakıldıydı üürenmektän: esaplaardı bezbelli ani bu ikilerin altından üstünä zor olacek çıkmaa.

(Konstantin Vasilioglu)

Dallı katlı cümlenin sintaksis analizi
1. Sölemäk neetinä görä (annatma, soruş, izin)
2. Intonaţiyaya görä (duygulu\ duygusuz)
3. Gramatika temellerinä görä (katlı)
4. Kaç sadä cümlenin yardımınnan düzülü (belliedin baş hem dal cümleleri).
5. Nesoy baalayıcıylan baalı baş cümlä dal cümleyä.
6. Dallı katlı cümlenin sheması.

Dolu sintaksis analizi:

(adl.) (ader.) (işl.) (adl.) (baal.) (adl.) (işl.) (işl.)
Yaşamak kendisi üüretmiş insanı, ani ekmää lääzım korumaa.

*(Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr annatmak baalayıcıylan **ani**; baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş **neyä?**, onuştan bu cümlä dallı katlı annadıcı).*

1) sadä, iki başpaylı, geniş, dolu,
2) sadä, bir başpaylı, bütünneşik üzül, geniş, yarı.

neyä?
[– =] , (ani = =).

§ 21. BAALAYICISIZ KATLI CÜMLÄ

106. Okuyun annatmayı. Açıklayın onun adını. Neçin avtor kullanêr annatmasında dialog? Nesoy istoriya koyulêr annatmanın süjetinä?

Satılık – Hacı

Bän, Kosti Vasilioglu, duudum Bolgrad rayonun Aleksandrovka (Satılık Hacı) küüyündä 1938-inci yılda fevral ayın 28-indä. Beni duudurduynan, mamu sansın bir çizi çekmiş suuk kışlan ilkyazın arasında. Beni o sansın bir annık taşı koymuş yıl zamannarın arasında. Bezbelli, pek büük üfkesi vardı o säurgunnu, ayazlı artık geçmiş kışa.

Mamu pek islää bilärmiş rusçayı, ama bilmääzmiş rumıncayı. Da bu beterä bän Kolidän Kosti olmuşum. Ama iş tä netürlü olmuş. Mamu, çıkılayıp beni kundak içinä, almış kucaana da gitmiş kliseyä beni vaatiz etmää. Popaz rumınmış, rusçayı, gagauzçayı bilmääzmiş. Molitvalarını, dualarını bitirdiktän, tamamladıktan sora, sıra gelmiş metrikayı doldurmaa da sormuş mamuya rumınca:

– Ne koyacan uşaan adını?

Mamu, annamayıp, sanmış, ani bobamın adını sorêr da demiş:

– Konstantin.

Popaz annamış, ani benim adım olacêk Kosti da doldurmuş o sıracıı, neredä uşaan adı – Konstantin. Ondan sora popaz istemiş annamaa uşaan bobasının adını da genä sormuş:

– Parintinin adı nicä?

Mamu sanmış, ani popaz annamadı ilk kerä da sorer taa bir kerä. Soruşu işittiynän, mamu demiş:

– Söledim yä parintinin adını – Konstantin.

Popaz, hiç bişey şüpelenmeyip, genä yazmış o sıracıkta, neredä bobayca (bobanın adı) – Konstantinoviç.

Bununnan bitirip vaatiz etmesini, verer mamunun elinä metrikayı da demiş, ani o artık serbest.

Mamu buna pek şaşıp, stavrozunu yapmış, popazın elini öpmüş da doorulmuş benimnän evä. Ama yolda o düşünärmiş da annayamaazmış, neçin parintinin adını (nicä o annamış) popaz iki kerä sormuş, ama uşaan (benim) adını hiç bir kerä da sormamış.

Evä geldiynän, musaafırlär artık beklääarmişlär kutlamaa mamuyu. Anton çiçu sorêr mamuya, ne koydu adımı. Mamu sölemiş, ani uşaan adı Koli. Çiçu almış metrikayı da, okuduynan, seslän gülmüş:

– Uşaan adı diil Koli, ama Kosti!

– Tä neçin bu rumın popazı iki kerä sordu parintinin adını? – demiş mamu.

Mamu hem musaafırlär gülmüşlär benim Kolidän Kostiyä dönmemä, tühlanmışlar, ama bitki-bitkiyä girmişlär fikirä, ani Kosti da gözäl ad.

Marinka lelü demiş:

– Ko olsun Kosti. Bunu Allaa, olmalı, istedi, ani uşak Kosti olsun.

Bän şindi düşünerim, ani popaz kär dooru da yapmış, çünkü herersi Koliylän dolu: Nikolay Arabacı, Nicolay Tanasoglu, Nikolay Baboglu,... Etmeer mi? Ko arada bir da Kosti olsun. Bu şaka.

Da şindi, paalı okuyucular, bilmeersiniz, neredä bulunêr Aleksandrovka mı? Kahırlanmayın. Bän mutlak isteerim açıklamaa bunu, çünkü herkezi yaşamasında makarki bir kerä lääzım gitsin Aleksandrovkaya. Nasıl annadayım sizä, paalı dostlarım, da taa kısadan olsun? Çadırdan Aleksandrovkaya doorudan, kir yolundan gittiynän, bir 18-20 kilometra uzaklık. Taa zeedä diil. Bu yoldan diil gençlär, ama ihtyarlar da taa çok kerä yayan gezerlär, çünkü angı taraftan da Aleksandrovkaya doorulmasan, yolun ucu manastırda biter, karı manastırına götürer.

Küüyümüz buluner Dimitrovkanın, Eni İvanovkanın, Pındıklının, Çiişinin, Eni Troyanın arasında. Bu küülerin arasında sade Aleksandrovkada hem Dimitrovkada gagauzlar yaşêêrlar. Kalan küülerdä – bulgarlar, angılarının arasında büük dostluk hem annaşmak.

Herbir küüyün var anılmış, gösterilecek erleri. Bizim küüyün da var hodullukları. En ilkin – kendi gözäl kızlarınnan. İnanmêêrsınız mı? Boşuna, paalı dostlarım. Sade bir örnecik getirecäm. Kakumun vardı üç kızı. Da tä, birisi, Kati, küüdä kaldı. Stifanayı çiişili almayınca raatlık bulamadı. Ama en küçüünü, Dorayı, Dimitrovkanın baş doktoru almayınca, hiç işinä bakamazdı. Onun gibi gözäl küüyündä da, dolaylarda da bulamamış. Kalan kızlarımız da kär gül toomrucaa, başça çiçää.

Aniler küüyümüz taa arif, girgin, ii kalipli insannarınnan, angıları taa çoyu pazarlarda, yortularda sürü-sürü, alan-alan olup, giderlär karı manastırına, angısı bizim küüyün hem Dimitrovkanın sınırında durêr. Bizdän manastıradan bir üç kilometra, ama bu yol insansız hiç kalmêêr. Gidêrlär manastıra küçüü-büüyü, çünkü pek anılmış o (içyandan da, dışardan da) kendi gözêlliinnän, kendi donaklıınnan hem durêr pek uygun erdä...

Aniler bu manastır kendi horunnan, kendi ikonalarınnan, angılarının taa çoyu sayılêr ayozlu. Bu manastırda yok bir dä adam izmetçi. Bekçisi da, şoferi da, başka zanaatçılaı da – lıepsicii karı.

Bu manastırda bulêrlar can raatlı hem Allaha yakınnık binnärlän kişi diil sade Aleksandrovkadan, Dimitrovkadan, dolay küülerdän, ama

Çadırdan da, Bolgradtan da, Ukrainadan da, Moldovadan da... Orayı diil sade inanıcılar, ama kimisi cannarını da dinnendirmää deyni giderlär. Tä neçin küüyün türküsündä çalıner:

Çok erlär bän gezdim, aktardım,
Uzakta vakıt pek zor geçer.
Neredä dä olsam, dostlarım.
Burayı kär magnitlän çeker.

Bän hodulum, ani bölä gözäl manastırımız var! Bän hodulum, ani göktä yıldızları manastırın pınarında var nicä görmää gündüz dä. Bän hodulum, ani dünneyin bir gözäl, ayozlu köşecii bulunêr benim duuma küüyümdä!

Küüyümdän taa gözäl dünnedä
Hiç bulamadım bän birerdä!
Büük duygu doldurêr üreemi:
Küçüktän taa severim seni.

Küüyümüzün adı Satılık-Hacı. Nicä görersiniz, küüyün adı artık gösterer, ani Aleksandrovka da (Satılık-Hacı da), karı manastırı da – onnar hacılık, ayozlu erlär, insanın canını, ruhunu paklayan, Allaha yaklaştıran erlär; insana küvet verän erlär; hastalıklardan, belalardan insanı uzaklaştıran hem umutlara yaklaştıran.

Kär desä da birisi, ani manastırdan fayda yok, sade, girdiynän onun içinä, gördüynän o üzlärlär ikonaları hem başka donaklıkları, angıları altından yada altınnan yalazlı (örtülü), baktıynan o üüsek tavannara, angılan gökä çıkêrlar, hem horun allaha dua etmesindä sesini göklerä çıkarerlar, bulunmaz ölä adam, angısının fikirinä bu vakıt hayırsızlık gelsin yada başka bir fenalık. Sade bu gözelliktän, temizliktän, insanın bakışlarından, angıları taa çok göka – Allaha doorudulu, var nicä paklanmaa, ilaçlanmaa, fenalıktan brakılmaa, inanıcı olmaa.

Var bir da büük, genä ölä anılmış bolnițamız, angısında birdän var nicä yattırmaa üzlärlän hasta, angısında var herbir hastalık bölümü, var herbir hastalık doktoru. İlerdän bizim bolnițada vardı ölä anılmış doktorlar, angılanna gelärdilär ilaçlanmaa Ukrainanın hem Moldovanın herbir köşesindän, büük kasabalardan, büük-büük insannar. Bitki yıllar da bolnițamız ii eldä bulundu, çünkü orada baş doktor-hirurg çalıştı benim kafadarım, angısınnan barabar büüdük hem orta şkolayı bitirdik. Onun adı Dmitriy Paraskiva.

Taman eri birkaç laf sölemää kafadarlarım için. Kısacıktan. Hepsicii, kim benimnän orta şkolayı bitirdi, oldular doktor, agronom, üüredici hem başka zanaatçı. Benim çiçumun oolunun oolu da Georgiy Födoroviç Vasilioglu bütün yaşamasını üüredici işledi. Karısı da, Elena Konstantinovna, anılmış rus dili üüredicisi. Kakumun kızı da, Ekaterina Panteleevna, hep o şkolada işledi. Şindi artık dinnener.

Küüyümüz anıler taa Vasilioglularlan. Küüyün bir üçüncü dördüncü payı, yalan da sölämeyim – Vasilioglu. Ölä bir kırkıncı-ellinci yıllarda kolhoz listesindä benim mamum, Vasilioglu Mariya Konstantinovna durardı 7-ci, kakum da, Vasilioglu Mariya Konstantinovna 8-ci. Bu, ani soyadlar da, adlar da, bobaycalar da açan birtakım. Okulun jurnallarında da herbir klasta uşakların üçüncü – dördüncü payı – mutlak Vasilioglu.

Çoyu söleer, ani Aleksandrovka horozların da, başka horozlara bakınca, sesleri taa keskinmişlär. Kimisi varmış denedii, ani manastırda manaşkalar hem inancılar sabaalen Aleksandrovka horozları öttüktan sora kalkarmışlar. Onuştan da bekim küülülär da erkenci oldular?! Bilmeerim.

(Konstantin Vasilioglu)

Parinti *(рум.)*, **boba** *(гаг.)*, **батько** *(укр.)*
Annık-sınır – межа
Çıkı-boşça – торбина
Hodulluk – гордовитість
Kalip – характер

Baalayıcısız katlı cümlä deniler ölä cümlelerä, angılarında sadä cümlelär toplu bireri intonaţiyaylan, baalayıcısız.
Yazmakta bu cümlelerin arasındakı baalantı gösteriler te bu durguçluk nışannarın yardımınnan: virgüllän, nokta hem virgüllän, iki noktaylan hem çizgiylän.

Örnek:
1.Sıkı işlemektän gözlerim karardı, kafam başladı dönmää.
[ ], [ ].
2.Tavanda anamız tutardı kış için üzüm, alma hem başka meyvalar, içersini kızkardaşım paklaardı, aulu biz süpürürdük.
[ ], [ ], [ ].
3.Yardım et dostlarına: bu yardımınnan sän iilik yapacan hem can cömertliini gösterecän.
[ ]:[ ].
4.Yaz geldi – işlär kırda zeedelendi.
[ ]- [ ].

- ***Angı cümleyä deniler baalayıcısız katlı cümlä?***
- ***Kaç sadä cümlä var nicä olsun bir baalayıcısız katlı cümledä?***
- ***Nicä baalanêrlar sadä cümlelär katlı cümledä?***
- ***Angı durguçluk nışannarı baalayıcısız katlı cümledeki sadä cümlelerin arasında?***

107. Düzün verilmiş cümlelerin shemalarını.

1. Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş, varmış bir babuylan bir dädu; babu ikinciymiş däduya.(masaldan).

2. Kocabaş Simu gezdi evin dolayanda da taa bir kerä baktı duvarlara, onnardan eski suvalar artık düşärdilär, evelki küçük pençerelerin dä çerçeveleri artık çürümüştülär, altlarında olmuştu birär oyuk (N.Baboglu).
3. Yolum düştü ana tarafıma, serin soluu çekerim güüsümä; te dönemeç, bitki yılma, bän girerim küüyümüzä (P. Çebotar).
4. Lüzgär oynêêr kara bulutlan, iilerlär fidannar erä, aaçtan iner uşak korkuylan, konamêêr garga tellerä (T. Marinoglu).
5. Büünnään-büün o orta yaşta adam düzdü pek gözäl aylä: iki kızçaazı pek benzäärdilär biri-birinä hem ana-bobaya, nicä bir içim su, karısı da razgeldi onun harakterindä, pek hatırlı insan (N. Baboglu).
6. Küüyün içindä ona sansın korkuluydu, kendi küçüklük sokaa, sansın yabancıydı, boba evi sansın bir mezardı (D.Tanasoglu).

108. **Düzünüz masal te bu çeketmeyä görä„ Bir vakıtlar varmış ,bir... „ kullanarak baalayıcısız katlı cümleleri.**

§ 22. VİRGÜL HEM NOKTAYLAN VİRGÜL KATLI CÜMLELERDÄ

109. **Okuyun teksti. Nesoy janrada o yazılı? Gagauzların istoriyasının angı periodu için annadılêr teksttä?**

Oguzistan

Burada arablar bizä guzzi"
dedilär, ruslar da „uzi".
„torki" dedilär...
Söla, kauşum, sölä, zerä ileri taa çok var!

Günbatı Kaganlıın erindä kalkmardı eni devlet-oğuzlar düzärdilärbüük bir senselä birleşmesi, 24 senselä bireri gelärdi. Karahanın oolu Yarun, orta yaşta şansora bir adam, ayırılardı bütün oguz ilinä baş – Yabgu-han. Demir kalkan üstündün indirdiynän onu, hepsi üüsck-üüsck baardı: „Oğuz hanı!", „Oguz hanı!", dä ölä dä kaldı adı – Yarun-Oguz-han Karahan oolu. Bitkisinä yaklaşırdı şansora VIII-ci asir.

Hanın kuvedi büük – o sayêr kendisini, eski Türk Kaganlıında gibi, kagan da kullanêr askeri, og-oguzlarını hem soy bölümnerini ozamannar gibi. Onun dolayında hepsi asker bekleri; beklerin dä üstündä beklär bekiydi Kün-bek. Oguz-hanın oolu; hem senselä böliünerin beyleri, zengin hayvancılık saabileri. Senselä bölümneri arasında taa çokluktu

hem kaaviydi iki senselä – gak-oguzlar herh kayg-oguzlar, angıların beyi Karahan çok uygun hem becerikli düüştüydü horezmlilerä hem karluklara karşı, açan onnar savaşardılar Sır-Dereyä çıkmaa da kaplamaa oğuz senselerin kırlarını burada.

Şindi te birleştilär. Bu eni Oguz Devleti gerää gibi genişlenirdi şansora: çekedärdi karlukların hem kıpçakların erlerindän, Turgay podişlerindän, İrgız hem Sarı su derelerindän da tutardı taa Yayık deresinädän; üülen tarafından da yannaşıktı Horezm padişaalına; günbatısındakı İstyurt kırları Hazer denizin boylarınadan hep bu oguzların otlaycak erleriydilär. Memleketin ortalında bulunêr Sır-Derä hem Aral denizi.

Kırcılıktan hem hayvancılıktan başka, oğuzların çoyu haliz askercilär hem zengin soylar, burada başladılar kasaba da düzmää hem büük alış-verişliklän zanaatlanmaa, ama fukaaralar zanaatlanêrlar balıkçılıkları, demirciliklän, sepiciliklän, hamutçuluklan, çanakçılıklan, topraa işletmää kimi erlerdä biräräz başlaardılar, çiftçi komşulara bakarak. Yayık derenin kırlarında er içindän çıkardı nafta hem gaz da onnarı toplamaklan zanaatlanırdı kimisi. O eski „Büründük yolu" Kitaydan Arab haliflerinä hem Vizantiyaya hem taa geçärdi oguzların da erlerindän, da onnara da gelip – kazanç olurdu. Bak oğuzlar becerärdilär kervannara yolu göstermää, Çolpan yıldızına görä, angısına deyärdilär „Kır-kervan yıldızı" hem da kervan saraylara erleştirmää, konaklamaa, bir lafta kervan başı olmaa. Kendileri ama kervan alış-verişliini kullanmaazdılar, belli bişey, yoktu ne mal işleri götürmää başka padişahlıklara – onnar kırcı hayvancıydılar taa. Kendileri bir uzun kervan gibi gezärdilär oradan orayı yaşamak zorlarınnan.

(„Uzun Kervan" romandan parça Dionis Tanasoglu)

Asir – вік
Azak denizi – Азовське море
Asker bekleri – воєначальники, полководці
Bürüncük , ipek – шовк
Divan – віче, зібрання
Memleket, yurtluk – держава

Baalayıcısız katlı cümlelerdä **virgül** hem **noktaylan virgül** koyulêr ozaman, açan cümlelerin arasına var nasıl uydurmaa bir baalayıcı, deyelim „hem".
Virgül koyulêr ozaman, açan cümlelär sıkı baalı biri-birinnän hem açan onnar kısaca.

Örnek:
Çan urdu, insannar dışarı çıktı, tren geldi.
[ ], [ ], [ ].

Nokta hem **virgül** koyulêr ozaman, açan cümlelär taa geniş hem taa baalı biri-birinnän maana tarafından(deyecez, açan cümlelerin içindä artık var virgüllär).

Örnek:
İçerdä küçük uşakların önündä vardı te bu oyuncaklar: bir kukla, iki top, bir beygircik; hayatta onnarın anası çamaşır yıkaardı, bir dä onbeş yaşında cocuk ona su taşıyardı.
[ ] ; [ ], [ ].
Sıralamak rubrikaların sonunda:
Gagauz dilindä var birkaç vokal grupası:
a) ön (incä) vokallar;
b) ard (kalın) vokallar;
c) düz vokallar;
ç) dudaklı vokallar h.b.

➢ ***Baalayıcısız dalsız katlı cümlelerdeki sadä cümlelerin arasında nezaman virgül koyulêr?***
➢ ***Annadın, nezaman katlı cümlelerdeki sadä cümlelerin arasında noktaylan virgül koyulêr?***

110. Aazdan annadın, neçin koyulu bu cümlelerdä virgüllär hem noktaylan virgüllär. Yapınız çıkış, bakarak shemalara.

1. Draginku Ispas oturêr içerdä, kızı Gana dışarda okuyêr nesoysa bir kiyatçık... [ ], [ ].
2. Avşam üstü gök karardı, çıktı çirkin bir boran, kalktı toz. [ ], [ ], [ ].
3. Yısındı havalar; erik, alma, zerdeli aaçları uyanmaa başladılar; sabaalen sıırcıkların hem başka kuşların sesleri işidiler. [ ]; [ ] ; [ ].

111. Düzünüz verilmiş cümlelerin shemalarını. Yapınız analiz koyulmuş nışannara.

1. Baayın kenarları pak iiri olmuş balannan doluydu; ortasında da kararardı zaybir, yalabık hem „Moldova" üzümneri.
2. Yısındı havalar; başladı uyanmaa te bu meyva aaçları: kirez, alma, zerdeli, vişne; sabaalän sıırcıkların sesleri işidiler.
3. Bobam gecä kalktı döşektän, çayırda işidildi atlı lupurtusu.

4. Çiçu geldi beni panayıra almaa; o getirmişti bizä bir kazan kırmızı patlacan, bir torba alma, bir sepet üzüm. 5. Yol git-gidä hep taa kangaklık olurdu, maşina kalkırdı, nicä top; biz biri-birimizä urulardık.
5. Otlar eşerdi, güneş şılêêr, yısıdarak dolayları; kelebeklär taa uçmêêrlar.
6. Oldu üülen, geçti saat bir, geçti iki, üç, oldu saat dört; o sa hep gelmäazdi!

Kangaklık yol – нерівна дорога

112. Düzünüz kısadan bir prezentaţiya „Gagauzluk dünnedä", kullanarak baalayıcısız katlı cümleleri, angılarında koyulêr virgül hem noktaylan virgül.

113. Koyunuz verilmiş cümlelerin kaçırılmış durguçluk nışannarını.

1. Güz yaamurları başladı dayma yaamaa bulutlar iner aşaa yıslayarak herersini sokakları evleri aulları.
2. Etişer dädu evinä sevineräk bu gözäl hem çalışkan kıza birdän düün ooluna yapêr(masaldan).
3. Gider gider çocuk çok vakıt yolda bulunarak susamış da başlamış su aaramaa (masaldan).
4. Üüsek bayırın tepesindä bir-iki üüsek aaç büüyer onnarın üstündän geçerlär lüzgerlär borannar saurgunnar.
5. Güzün erinä geldi çiskin bataklı kış çiftçilär evlerindä başladılar dinnenmää.

114. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä cümleleri.

1. Дніпро задумливо плюскає легенькими хвилями об берег, маленькі човники злегка гойдаються на них, наче граються (В. Винниченко).
2. Прилинув вітер, в тісній хатині він про весняну волю заспівав (Леся Українка).
3. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться.
4. Пахне огірками і хлібом, пахне болотом і травами, десь гукають деркачі й перепілки (З тв. О. Довженка).
5. Світло хвилями ллється з неба, сповнює повітря, несито пожирає тіні на землі, заганяє їх під дерева, кущі, у гущину.
6. Ріс місяць і блід, росли скелі і блідли.
7. Якась добрість з'єднала берег і море, згоду і смуток. (З тв. М. Коцюбинського).
8. Настав ранок, сонце вмило своє ще зелене від сну обличчя й розпустило промені. (В. Пилип'юк).
9. З гуркотом проїхала машина, піднявши пилюку на дорозі; пронісся табун коней.

10. Будинок схожий на таємничий замок. Оздоблений він скульптурами з бетону. З кутів даху спускають свої вуса-щупальця потворні дельфіни, їхні хвости, переплітаючись, моторошно виглядають на тлі неба. На спинах дельфінів сидять жіночі фігури з тризубцями в руках; уздовж карнизів розмістилися величезні жаби; до стовбурах колон, обабіч парадного входу, вилазять ящірки; в орнамент горішньої частини колон уплетені голови носорогів (С. Цалик).

115. **Bulunuz literatura yaratmalarından baalayıcısız katlı cümleleri, angılarında var virgül hem noktaylan virgül.**

§ 23. IKİ NOKTA BAALAYICISIZ KATLI CÜMLEDÄ

116. **Okuyun S. S. Kuroglunun annatmasın bir parçasını. Açıklayın, nicä annêêrsınız onun adını.**

Çoyun biri

Cenk!.. Cenk!.. Kaç yaş senin beterinä analar akıttı, kaç biyaz saç senin beterinä bobaların kafalarında zeedelendi, kaç gözäl can Vatandan sän aldın! Senin kara kanatlarını görmesin ne oollar ne unukalar!

Sän korkulu gürüldärdin gün batısında, ama gün duusunda taa hep ölä uslu dan eri aarardı, durgunmaz gün duuardı.

Gün duusu tarafından şafk bütün dünneyä daaler. Bakıp bu şafka, kuvetsiz insan kuvet bulêr, kuvetli insan kuvetinä gülümseer.

* * *

1941-ci yılın iyülü pek kızgındı. Beki, haliz dä ölä sıcaktı havalar, beki cenk vakıdı bizä ölä gelärdi, çünkü topların gürültüsü sizi alatladardı, terä atardı.

Erken sabaalen iyülün 23-dä tozlu yollarda can-cun yoktu, sade bir yalnız atlı ürük atını hızlı Dimitrovka küüyünä dooru haydardı.

Gün batısında, yakınnarda, top gürüldemesi işidilirdi. Atlı kimi kerä özengilerdä ayakça kalkardı da ileri bakardı. Bezbelli, yol ona uzun gelärdi, yada... o annamaa istärdi, yok mu taa düşmanın askeri bu taraflarda. Olanın kara kıvraşık saçlarını lüzgär teleberledärdi. Suratı onun kan gibi kırmızıydı, ya koşmaktan, ya kırmızı gölmään şafkından.

Küüyün içindä can-cun yoktu. Atlı durguttu atını selsovedin yanında da edeendän baaladı bir aaca. Kimi erdä salırdı köpeklär. Genç olan atın kuşkuluunu annadı: küüyün kenarında, daayın üstündä, gaarga sürüleri uçuşardı, korkulu baarışardı, sansın onnarın yuvalarını birkim-

sey bozardı. Ama ne a arayacêk insan bu erken cenk vakıdı daada, açan tä-tä lääzımdı duşmannar yaklaşsın?.. Genç annadı, ne için bu baarış var nasıl kalksın. O suvazladı atın elesini, söleyip yavaş: „Şindicik, balamın, şindicik koşacêz".

Sokaktan bir ihtär adam geçti.

– Sabansêêrsın, Fedika! Ne ölä erken küüyä uuradın? Söleerlär, ani cenk yakındaymış.

– Kebet ayrsınız, dädu! Başlanılmış işimi lääzımdır bitireyim, – cuvap verdi genç olan ihtar insana.

Fedika girdi içeri da telefon başlımı elinä aldı. „Neçin telefon işlämeer? A-a-a, kimsä telleri kesmiş. – Fedika baaladı kesik telleri. – Hey, – düşündü o, – iki-üç saattan soram bän olacam Kırmızı Askerlän bilä. Raykomun izinini yaptım, kaldı telefon urmaa, ani duşmannar pek yakında".

Fedika genä aldı başlı elinä: „Alo-o-o, küüyä yaklaşêr...". O işitmedi, nasıl duvarın ardında atı kişnedi, nasıl evi duşman soldatları sardı... „Hazır, – düşündü o, ilin soluyup, silip terini annısmdan. – Şindi ii yola! Genä ani uuradım evä, gördüm evdekilerini. Şansora kim biler, nezaman gelecäm ana taraflara?"

„Stay!" – iki askerci kapulardan ona abandı. Fedika atladı pençerenin setinä da ansızdan daptur kaldı. Faşist geeridan revolverlän onun kafasına urdu. Genç olanın teni pençeredän erä yavaş kaydı.

O geldi kendinä. açan bir kazan su onun üstünü attılar. Fedika ellerinnän kavradı kafasını: koyu kan onun parmaklarına yapıştı. „Naşey yapmaa, neresini almaa?" – düşündü genä o. İçeri girdi taa bir faşist, kapitan, da ona kuduz bakışını attı. „Kalk!" – işidildi onun izini.

Fedika büük sokakça, sekiz atlı arasında baalı gidärdi küüyün kenarına dooru. Atların nallan onun topuklarını çiinärdi.

„Kim o?" – duşmannar sorardı insannara. Kimi insan aul aşırı baaradı: „İi adam, bizim küülü!" Kulaklar sa, sormasa da duşmannar, çıkıp yola amazlardılar: „O komunist! O bizim ekinnerimizi aldı. O ruslarlan birlik tuttu". Fedika onnara salt kinni bakardı. Dudakları onun sansın birazıcık gülümsärdi.

Etişip küüyün kenarına, kapitan durguttu askcrcileri. „Ey, – dedi o, bakıp Fedikanın tarafına, – burada, artık, sän lafedecän!"

Çokoy..., suylan kazan askercinin elindä, kapitanın sırıdan kalaa – hepsicii Fedikanın gözlerinin önündü döndü. „Sanki dayanacam mı?" – düşündü o. Fedika baktı gökä. Gün artık kauşmaa yaklaşardı... Acıdan Fedikanın gözleri kannan doldu. „Dostlarım gitti Kırmızı Askerlää bilä. Bän dü olsam aralarında.

Enseyincä düşmanı düüşeyim, damarlarımda kanım oynarkan. Ama bitincä küvetlerim burada da lääzım düüşeyim, diilsä tüfeklän, bari dayanmaklan!" – tölä fikirlär geçer Fedikanın aklisından.

„Mey, tu!" – işidildi ses. Kapitan sorardı, var mı onun küüyündä taa komsomolçular hem komunistlär, anğı tarafa Kırmızı Asker çıkındı. Ama gencin sesini işitmedi düşman.

Genä çokoy..., gök Fedikanın gözleri önündä geçti. Açan gözlerin dumanı daaldı, Fedika gördü, nasıl onun önündü gölmää yaner. „Sevmeerlär duşmannar kırmızı boyayı", – düşündü o.

„Kalk!" – izin verdi kapitan. Fedika işitmedi izini hem kalkmadı. „Kalk!" – enidän baardı kapitan, Fedikanın güüsünü çizmenin burnusunnan urup. Fedika zorlan, sallanarak kalktı ayakça. Onu genä aydadılar. Küüyün içinä artık duşman askeri, faşist soldatları girmişti.

Küüyün ortasında, kliseyü karşı, Fedikayı bir taştan duvara dayadılar. Askercinin biri onun gözlerini bir basmaylan baaladı. Fedikanın aklisında bölä kısa vakıtta bütün yaşaması geçti: „Unudacan mı, nasıl komsomola girürdin, nasıl sürüylän uşaklar ardına kaçardı da bomboni istärdilär. Ne, diildi mi herkerü cöplerin dolu? Nasıl daadardın onnarı şoparlara, kendin dä sevinürdin... Unudacan mı, açan raykom sekretarı Ponomaröv, yollarkan izinnän küüyü, dedi: „Enseyecez düşmanı, bilä eni ömürü düzecez..."

Fedika annadı, ani o eni ömürü etiştirämeyecek düzmää. çünkü bitki saatları geçer. „Düzecek onnar, kimä bomboni daadardım..., – düşündü olan. – Sanki bitti mi ömürüm? Az mi yaşadım? Taman irmi iki yıl!" Ona geldi, ani o pek çok yaşamış da onun ölümünü yok ne şaşmaa.

Özengi – стремено

İki nokta baalayıcısız katlı cümledä koyulêr ozaman, açan:

1. Ikinci cümlä gösterer o işin sebepini, angısı için annadılêr birinci cümledä.

Örnek:

Ard kapudan gel: tokattan var nicä köpek dalasın. ***Yaraştırın****: Ard kapudan gel, zerä tokattan var nicä köpek dalasın.*

2. Ikinci cümlä ya birkaç cümlä açıklêêrlar birincinin maanasını ya onun bir payının maanasını.

Örnek:

Başça şen gerciklener meyva aaçlarınnan: top-top açêr zerdelilär, eşerer eriklär, günä uzanêr armutlar hem almalar. ***Yaraştırın****: Başça şen gerçiklener meyvalarlan,* **hem te nicä:** *top-top açêr zerdelilär, eşerer eriklär, uzanêr günä armutlar hem almalar.*

3. Ikinci cümlä tamanêêr birincinin ya onun bir payının maanasını (taa sık predikatını)

Örnek:

Gözlerimi açtıım gibi gördüm: dışarda saurgun hızlanmıştı. ***Yaraştırın****: Gözlerimi açtıım gibi, gördüm, ani dışarda saurgun hızlanmıştı.*

Kimär kerä bu soy cümlelerdä laflar: **gördüm, duydum, işittim** olur kullanılmasınnar.

Örnek:

Çıkardım kafamı kapudan dışarı da duydum, nicä lüzgär yakardı.

Yaraştırın*: çıkardım kafamı kapudan dışarı* ***da duydum, nicä*** *lüzgär yakardı.*

➢ ***Annadın, angı razgelişlerdä baalayıcısız dalsız katlı cümlelerdä iki nokta koyulêr sadä cümlelerin arasında. Örnek verin.***

➢ ***Nasıl lääzım kontrol yapmaa, ki annamaa, ani iki nokta katlı cümledä dooru koyulmuş?***

➢ ***Düşünüp, söläyin, örneklerinizlän inandırın.***

117. Verili baalayıcısız katlı cümleleri yazın, annadın, ne üzerä bu cümlelerdä iki nokta koyulu.

1. Kapunun baalamaları gıcırdardılar, da işidildi adımnar: kimsä girip-çıkardı.
2. Hayvannar bu yolu islää bilerlär: onnar hep buradan suya inerlär.
3. Belliydi, ani dädu üfkeliydi: altınkı dudaa titirärdi hem sık-sık omuzlarını kaldırırdı.
4. Bir iş onda beendim: çok çalışardı üürenmää.
5. Ansızdan işittik: piliçlär kümestän, kırlayarak, kaçardılar.
6. Neseydi kıpırdanardı otlar içindä: o benim köpeciim kendi-kendinä oynaardı.
7. Dumannı havayı malim beenmääzdi: onun kafası başlaardı acımaa.
8. Hasta duydu: kiminsä elleri onun arkasını örttü.
9. Bän çok beendim eni artistik kiyadını: onda çok meraklı annatmalar var.
10. Aaçlar sansın aalaardılar: onnarın aşaa sarkık dallarından sucaaz damnaardı.

118. Okuyun demekli S. S. Kuroglunun şiirini „Al güllär". Kimä o onu adlêêr? Diiştirin bir katlı baalayıcılı cümleleri baalayıcısız cümlelerä.

Al güllär

(Raametli F. Kurogluya adlêêrım)

Aulda, taş duvar boyunda,
Kırk birdä urulmuş bir insan,–
Senseläm akıtmış orada
Al boya kanını ozaman.

Neredä kan dökülmüş, açtı
En gözäl başçalar gülleri.
Taa Dünnää cengindän baktı
Bizlerä hısımın gözleri.

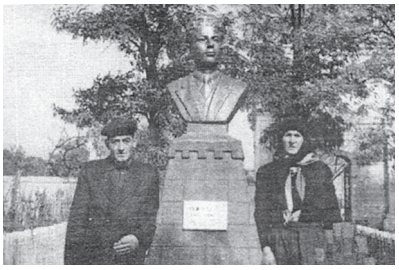

Stepan Kuroglunun bobası Stepan İvanoviç hem anasi Natalya-Nadejda Mihaylovna Födor Kuroglunun büstü yanında

119. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä cümleleri.

1. Сниться: із-за туману хата наша встає. (Н. Гришаєнко)
2. Найтепліший спогад із дитинства: мама вишиває рушники. (В. Кордонець)
3. І чула я: мої дитячі дні тікають швидко, як малі ягнята. (О. Теліга)
4. І не треба долі дорікати: всіх не може обігріть вона. (В. Симоненко)
5. Збагни глибинно і затям: з краплин утворюється море, переростають в прикре горе помилки власного життя. (Д. Луценко)
6. Ідемо вдох: тут для гучних компаній не місце. (М. Рильський)
7. Зелений яр сьогодні незвичайний: хисткий туман хитається на дні. (С. Черкасенко)
8. І не холодно дуже: є морозець, та не цупкий. (Панас Мирний)
9. Ідемо вдвох: тут для гучних компаній не місце. (М. Рильський)
10. Глянь, моя мила: зорі повисли над Дніпром. (П. Тичина).

120. Teksti „Petri" yazın. Annadın, ne üzerä cümlelerdä koyulu durguçluk nışannarı.

Petri

Sabaa oldu, saat, ani sergendä avşamdan kuruluydu, çıngırdadı; Petri döşektän kalktı. Içerdä aydınnık oldu; Petri, islää giiyinip, iki kazan su getirdi; onun mamusu imää hazırlardı. Dışardan işidildi kopek sesi, Petri içerdän çıktı: ona gelmişti kafadarı Tanas. Petri bilärdi: kafadarın evindä saat yoktu, kafadarı vakıdı bilmäázdi, şkolaya alatlaardı. Kafadarı Tanas sordu vakıdı, Petri onunnan annaştı. O gelecek bir saattan sora: şindi erken taa şkolaya gitmää.

Genä işidildi kopek baulaması. Petri köpää gözüktü; kafadarı, köpektän korunarak, auldan çıktı da evä gitti. Petri içeri girdi, mamusu masa

üstünä imekleri koymuştu, biber hem patlacan mancası gözäl kokardı. Petri çabuk yaptı gimnastikasını, yıkadı üzünü, ellerini, dişlerini da oturdu ekmek imää. Petrinin kızkardaşçıı da kalkmıştı, yıkanmıştı; Petri oturttu onu yanına, anası ona da imää koydu.

Geçti taa yarım saat, Petri hem onun kızkardaşçıı sofradan kalktılar, anası başladı bulaşıkları yıkamaa. Petri topladı lääzımnı kiyatlarını da koydu çantasına, onun kızkardaşçıı mamusuna yardım etti.

Geçti genä yarım saat, genä işidildi kopek salması, Petri, gıınip, aldı çantasını, öptü anasının yanaanı da kafadarınnan bilä şkolaya gitti.

! Sergen
Cıngırdadı
Gözüktü
Sofra

§ 24. ÇİZGİ BAALAYICISIZ KATLI CÜMLELERDÄ

121. Okuyun demekli şiirleri. Açıklayın onnarın temasını hem ideyasını. Yaraştırın şiirleri. Annadın durguçluk nışannarı için.

Ana dilim

Ana dilim, ana dilim,
Sıcak ekmään sıcak dilim

Ilkyaz kuşun ilk türküsü
Ana dili – halkın üzü.

O dünneedä tutêr bizi,
Brakêr canda derin izi.

Ana dili – inanımız
Kalmam onunnan bän yalnız.

Yapêr uşak ilk adımı,
Söleer kendi o adını.

Onunnan pek soluk ilin,
Ana dilim, ana dilim.

(İvan Kior)

Ana dilim

Ana dilim, nicä Gün duusundan bir kız,
Bu vakıdadak gezdi fereceylän –
Sokaamıza düştü kısmet-yıldız,
Inanêrım buna saadeceylän.

Ana gagauz dili – poet dili –
Diil mi dop-dooru deerim?!
Anadan atılana deyärim –deli,
Pek sendän utanêrım!

Halkım! Aklına düştür bu düşü.
Düşünüp ana için – aalama,
Dillär dünneyä bütün düzülmüş,
Say dilini, kendini dayma!

(Vitaliy Boşkov)

➢ ***Annadın, nicä bu resimdä açıklanêr insanın sevdası ana tarafına, ana dilinä.***

Çizgi baalayıcısız katlı cümlelerdä koyulêr:

1. Açan cümlelär göstererlär hızlı diişilän işlemi.

Örnek:

Kaar yaayêr – erider, yaayêêr – erider.

2. Açan bir cümlenin maanası karşı koyulêr başka cümlenin maanasına.

Örnek:

Ateş hızlı yanardı – suyun neeti da yoktu kaynasın.

3. Açan birinci cümlä gösterer ikinci cümledä lafedilän için *zamanını* ya *kolaylıını*.

Örnek:

Olacek üülen – brakacez işi.

3. Açan birinci cümlenin maanası yaraştırılêr ikinci cümlenin maanasınnan.

4. Örnek:

Açan üfkeli bakêr – suratını biber yakêr.

5. Açan ikinci cümlä yapêr bir çıkış te o işlemdän, angısı için annadılêr birinci cümledä.

Örnek:

Ceviz yatkaları tatlı – olur mu onnarı sevmemää?

➢ ***Annadın, nezaman baalayıcısız dalsız katlı cümlelerdä sadä cümlelerin arasında çizgi koyulêr. Örnek verin.***

➢ ***Nasıl lääzım kontrol yapmaa, ki annamaa, ani çizgi katlı cümledä dooru koyulmuş. Kendi örneklerinizdä gösterin. İnandırın.***

122. **Annadın, neçin aşaadakı cümlelerdä koyulu çizgi ya iki nokta .**

1. Sokaktan koyun sürüleri çoktan geçtilär – toz aulların yanında kesildi.
2. Bir yıl izmet ettim – bölä iş taa görmedim.
3. Çektim tetii – tüfek patladı.
4. Sesirgendim, işiderim: çırpılık altında fışırtı var.
5. Açan fena bakêr – ateşä attırêr.
6. Hazırlayın para: gelän aftaya tükenä çok eni mal gelecek.
7. Öküzlär sürer – beygirlär dinnener.
8. Geldi saat sekiz – başlêêrız alış-veriş.

123. **Düşünün da yazın altışar baalayacısız katlı cümlä. Annadın onnarın durguçluk nışannarı için.**

124. **Yazın cümleleri. Koyun lääzımnı durguçluk nışannarını.**

1. Suuk bulurdu seni kürk altında da o pek keskindi.
2. İslää düşündüynän annadım erif beni cuvala koymuş.
3. Brigada bütünnä çıkmıştı yolu düzmää ilkyaz selleri kaar suları yaamurlar onu oymuştu.
4. Güz geldi herersi oldu meyvalüık erik armut zerdeli alma şefteli ayva hem türlü başka işlär.
5. Küçüktü çocucak ama tez gözümä girdi çemrekti hem lafı erindäydi.

125. **Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä cümleleri.**

1. Не вмер поет – його втомило горе (Б. Лепкий).
2. Ростуть не гаї – скрипкові оркестри стоять (Є. Гуцало).
3. Ми різко зійшлися в танці – аж ґудзики відірвались (Д. Павличко).
4. Говорить – шовком шиє (Нар. творч.).
5. В хазяйки бочка протіка – вона гука бондарчука (Р. Бернс).
6. Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне (П. Тичина).
7. Сіло сонце – почали вечеряти (Панас Мирний).
8. Не діли душі наполовину – тріщини іржа покриє враз (П. Камінський).
9. Слово без діла – гітара без струни (Нар. творч.).
10. Зробив добро для тебе чоловік – ти вдячний будь йому повік. Зробив добро ти чоловіку – приємно буде вам обом (Д. Білоус).

11. Прийшов ранок – збудились дороги (М. Дубович).
12. Гляне — холодною водою зіллє (Марко Вовчок).
13. Поважай своїх батьків – твої діти будуть поважати тебе (Нар. творч.).

126. Bitirdiniz cümleleri.

1. Lüzgär esti –
2. Birdän-birä adamnar nacaklarlan peydalandılar –
3. Balaa lääzım duruk su –
4. Canavarlardan korkmaa –

127. Yazın cümleleri. Koyun lääzımnı durguçluk nışannarını.

1. Testeräylän çekettik kesmää da sıbıttık onun dişleri kırıktı.
2. Geldik boş sepetlärlän yoktu birerdä mantar.
3. Buzlu hem pek kaygın sokaa bölä havada zor çıkmaa.
4. Toom islää erä düştü yaamur olursa verecek büük bereket.
5. Ay taa göktä yoktu o vakıt o geç duuardı.
6. Zoruna lafımı söledim ölä can erim düülürdü.
7. Yaz hazırlêêr kış harcêêr.
8. Vakıtlan susmaa kavgayı bitirmää.
9. Çok vavıt kaybedecän üürenmeyä çok faydalı iş bilecän
10. Aullar kapu önneri herersi kaplı kaba kaarlan.
11. Çinilär çanaklar garafa bir çiiz gibi urardılar gözä.
12. Çan urdu slujba klisedä çeketti.
13. Yaamur yaadı soluk taazelendi.
14. Gök gürüldedi karannık çöktü.
15. Güllär açtı gözünü sevindirdi.
16. Iş bitti insan yoruldu.
17. Yıldız peydalandı uşak dünneyä geldi.
18. Karannık çöktü ay yukarı kalktı

Baalayıcısız katlı cümlenin sintaksis analizi

1. Sölemäk neetinä görä (annatma, soruş, izin)
2. Intonaţiyaya görä (duygulu\duygusuz)
3. Gramatika temellerinä görä (katlı)
4. Kaç sadä cümlenin yardımınnan düzülü.
5. Cümlelär baalanêrlar biri-birinä intonaţiyaylan.
6. Baalayıcısız katlı cümlenin sheması.

Dolu sintaksis analizi:

(adl.) (işl.) (adl.) (işl.)
Çimçirik çaktı, gök gürüldedi.
(Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr intonaţiyaylan).

1) sadä, iki başpaylı, dar, dolu;
2) sadä, iki başpaylı, dar, dolu.

[– =], [– =].

§ 25. KATLI SİNTAKSİS KONSTRUKŢİYASI TÜRLÜ BAALANTIYLAN

128. Okuyun teksti. Belliedin söz tipini. Genişledin fikirlemeyi sizi bakışınıza görä. Nesoy filosofiya düşünmekleri doldurêrlar sizin içinizi?

Cansız

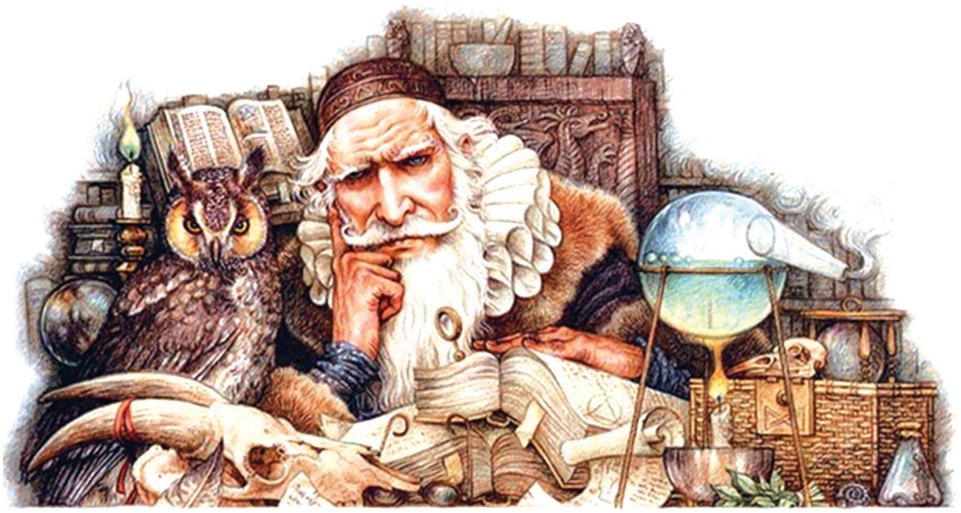

Bütün bizim yaşamamız, söleerlär bilgiç adamnar, kurularmış iki parçadan: gündän hem gecedän, kısmettän hem kahırdan, dindän hem dinsizliktän. Bir da insana bu fasıl gök altında razgelmärmiş yaşamanın sade bir aydın bölüü. Ne kaşına düşärseydi, kimä nicä Allaa verärseydi. Ama birleştirärmiş bizi bir iş – insanmışık hepsimiz...

Bir küçürek Bucak küüyündä, iki çukur arasında, yakın daa boyuna, ayırı başka insannardan kurulmuş nezamansa iki ev. Taa uzaktan belliymiş, ani kısmet bu erlerä pek danışmarmış. Suvalı, kireçli duvarlar gün-gündän er içinä batarmışlar, sansın savaşarmışlar çorbacıların palaçorluunu saklamaa maana bulan gözlerdän hem büük aazlılardan...

(Dergidän)

Bilgiç adamnar – мудреці

Katlı sintaksis konstrukţiyası türlü baalantıylan

1. Bän bilmäzdim**, kim** yazmış bu muzıkayı, **ama** belliydi, **ani** onu yaratmış pek talantlı adam.
[...], (kim...) , ama [belliydi], (ani...).
2. Karaspandit girdi aul içinä, bakınêr her tarafa***, ki*** kaçırılmasın bişey, hepsini hesap alsın, görsün, nicä yaşêêr burada çiftçi, ***da*** sora olsun ne yazmaa.
[...bakınêr], (ki...), (...hesap alsın, görsün), (nicä...), da [...olsun...]

129. Okuyun teksti. Belliedin onun temasını hem öz fikirini. Neçin ona avtor koymuş bu adı? Ayırın tekstän „Kaurma" türlü sintaksis konstrukţiyalarını, yazın onnarı tefterlerinizä.

Kaurma

(Parçası)

JURNALİST TEZEK MİTİ

Gücük ayın irmi dokuzunda, sabaa karşı, saat dörttä jurnalist Tezek Miti uyandı aar acıdan bütün sırtında. Açtı gözlerini da duydu, ani o diil kendindä. Tezää geldi, ki onun döşeendä yatêr bir yabancı güüdä. Kendisi sa bakêr o şeyä içerin dipteki köşêsindän, neredä vardı yarım metraya kadar aralık: payacannı, tozlu bir köşä, neredä o tutardı süpürgeyi.

Tezää oldu korkunç, ani duyardı yatan adamın sırtını, nicä kendisinin, da hep o vakit görärdi onu bir taraftan, şu tozlu köşedän, nesoysä kıynaş bakışlan, sansın onun bakışı gidärdi ay şılaan ardından. Tezek hepsini islää görärdi. Yatar adam uyuyardı aar uykuylan, bir ölü gibi, zordan ölmüş fakir gibi. Saa kolunu o koymuştu güüsünä, sol kolunu yorgan altına. Kırmızı boyada, kafesli yorgan sarkmıştı erä, da adamın saa bacaa dizä kadar açıktı. Kıvırcık saçlı bacaan çılbırı hem çoktan kırkılmadık iiri, öküzdä gibi, tırnakları tunuk yalabıyardılar bu siirelän karannıkta.

– Bu adam – bänim! – düşündü Tezek, – ama neçin bän görerim kendimi bir taraftan? Osa akıldan mı bozuldum? Bölä iş yoktur işittiim ileri.

Olmalı, bu iş geldi bana yorgunnuktan. Şindi hepsi olacêk, nicä vardı. Ban Tezek Miti, bän Tezek Miti.

...O sıktı kendisini, savaştı duymaa sırtını, kıpırdatmaa sinirlerini, ama yapamadı bunu: fikir işlärdi, ama onda sansın yoktu ne el, ne da bacak, ne da bel kemii. Kalmıştı sade ruhu. Da ondan, ani o gelmeyecek kendi-kendisinä, Tezään çıktı yakıcı-yakıcı yaşları, ama neçinsä o duymadı içindä derin kahır, angısı aaladêr insanı. Kahır yoktu, vardı nesoysä başka iş, duyulardı dat, ama diil dilin ucunda. Şu tatlı-acı duygu kaplamıştı onu, nicä buu, bir fasıl koku, osoy koku o ileri yoktur kok-

tuu da bu kokudan hem acı-tatlı duymaktan onun kesildi soluu, tıkandı kör ünüü da Tezek duydu, nasıl o neredänsä savaşer çıkmaa. Doorudan demää, o çıkmazdı kendisi – onu çıkarardı bir fasıl kuvet. Nekadar o çıkardı, okadar da duyardı kendisini ilin, geeridä sa kalardı yorgunnuk, maraza hem kemik acılan. Ama tezek alıp-satardı, ani o taa birkaç göz kıpmasına ayırılmasa o eski duymaklarından, şindän sora ayırılamayacêk da kalacêk yarı yolda. O istärdi gitsin ileri da datsın kırmızı şaraptan, te o duruk iişi-tatlı şaraptan. O sansın duydu, nasıl kurumuş ünüünü yıslayacêk gustlu içki, da bundan ona geldi ilin hem islää. Bu vakit nesoysa küvet itirdi onu da çıkıverdi suuka, neredä çıvdırardı saurgun, urardı poyraz lüzgeri, serperäk kuru kaar tozçaazlannı kär suratına. Tezek annadı, ani o düştü kaar içinä, ama o üşümäzdi. Fasıl!.. O duydu kendini islää, isleedän taa da islää: sırtı genä geldi erinä, ama diil o eski güüdä. Onun sırtı ilindi, nicä kuş kanadı. Ama jurnalist taa annamazdı, ne onunnan olêr, nereyi o düştü? O açamazdı gözlerini, sade duyardı, ani onu yaleêrlar bir büük yımışacık dillän. Da açan o gerdi kirpiklerini, gördü... O!.. Gördü, ani onu yalêêr bir büük koyun. Onnar bulunardılar çalmarda, neredä vardı taa üç hayvan.

– A-a-a! – istedi baarmaa Tezek, ama neçinsa çıktı: „Me-e-e-e!"

Tezek baarardı, ama ne korku, ne titiremäk yoktu onun üreendä. İçi dolardı bir pak, lekesiz, tatlı duyguylan...

...Büük dil usulunnan yalaardı onun suratını. Koynun iiri – maavi gözleri bakardılar nazlı hem can acızgannı. Koyunnar hışır-hışır kemirärdilär kuru papşoy koçannarını. İlin saurardı kaar. Gökteki şılaklardan ortalık şılardı zambak şılaannan. Tokatlar, kamışlan örtülü çalmar, papşoy koçannarı yıvında, evin örtüsü – hepsi tutuşardılar kimi kerä altın yalabımaklan. Bundan gelärdi kuytu bu kamış demetlerinnän örtülü çalmara. Poyraza kalan dam duvarları brakmazdılar lüzgeri, sade işidilärdi, nicä yukarda, dipsiz göktä öter lüzgär.

Birazdana Tezek geldi kendisinä da bakındı.

Çalmarın ortasında yapılıydı uygun ahırcık. Onun siirek parmaklıkların aralarından sarkardılar papşoy saplan. Ne gözäl kokêr papşoy sapları!.. Tezek şaştı kendi-kendisinä, ani ilerdän hiç annamazdı papşoy koçanın dadından. O duydu, ani canı isteer bir papşoy kocancıı, bütün aazı sulandı. „Şindi dadacêz, dadacêz, nesoy iş bu? Okadar mezetli kokusu var!"

Kuzucuk yaklaştı ahırcaa, uzattı incä enseciini da yımışacık dudaklannnan çekti bir yapracık. Hışır-hışır hışırdadı kuru, ama sarı yapracıklar. Tezek savaştı çiinemää, ama çiineyämedi. „A-a-a! Ban taa sütlü kuzucuk. Lääzım süt emeyim". Da bu moment, açan Tezek Miti esap etti, ani o sütlü kuzucuk, onun başına sansın kamçı sapınnan urdular da bu acıdan onun kesildi incecik bacacıkları. O gördü, ani biyäz koyun süstü onu. Brakmadı yaklaşsın ahıra. Tezek düştü erä, dikti yalabık tırnaklı bacaklarını, fikirdän geçti bir düşünmäk: „Ne aarêêrım bän bır-

da?”... Olmalı, bu düş, zerä şindän sora aydınnanmış, bän sa taa düş görerim. Lääzım kalkmaa, yısıtmaa bir demir krujka su, traş olmaa da kaçarak kaçmaa redakfiyaya. Bu sabaa lääzım vermää gazetanın ilk sayfasına bir informaţiya, zerä o şaş redaktor osaat çaaracêk odasına da deyecek:

– Tezek, ne olêr sizinnän bitki vakit? Nesoy adamsınız siz, a? Bän sizinnän şakacık oynamêêrım. Eer taa bir kerä vakıdında vermäseniz informatiyayı, ödeyeceniz ştraf irmi rublä gonorardan.

...Kokardı koyun pıtısına nem yapaaya. Kara koyun süstü biyäz koyunu da yavaşacık başladı yalamaa Tezää. Kuzu korkudan ürktü bir yanına da kösteklendi, tepinip uzun incecik bacaklaunnan, o baardı: „Brakın beni, bey! Brakın raata!” Ama sesi çıkardı zavallı hem gözäl: „Me-e-e! Me-e-e!„

(Stepan Bulgar)

130. Resimä bakıp, yazın birär yaratma, açıklayın bu temayı: „Ne bän bilerim Bucak tarafın tabiatı için”. Kullanın annatmanızda katlı sintaksis konstrukţiyaları. Yaratmada açıklayın bu soruşları.

Çalmar – навіс

➢ ***Neredä bulunêr Bucak tarafı?***

➢ ***Bucak tarafın kırların, çayırların, başçaların, baalarların gözellii.***

➢ ***Ne bän bilerim tarafımızın gölleri hem dereleri için?***
➢ ***Kim lääzım tarafın paklını hem gözelliini korusun?***
➢ ***Neçin ana tarafın tabiatı bizä en paalı?***
➢ ***Ana tarafın tabiatı – bizim pak soluumuz hem umudumuz.***
➢ ***Ana tarafın tabiatı – herzaman gözäldir.***
➢ ***Yazın kimi gagauz halk söleyişlerini, uygun sözlerini, yakışıklı laf çevirtmelerini.***

131. **Düzün cümlä verilmış shemalara.**

1) [ ], hem [ ], (açan...), [ ].
2) [ ], (angısı...), [ ], (neçinki...).

132. **Bulun da yazın tefterlerinizä 5-6 katlı sintaksis konstrukţiyası türlü baalantıylan okunmuş literatura yaratmalarından.**

§ 26. DOORUDAN SÖZLÄN CÜMLELÄR

133. **Okuyun lirika yaratmanın bir parçasını. Argumentläyin, neçin o poema? Getirdin aklınıza artistik stilinin elementlerini.**

Oglanın legendası

(Poemanın parçası)

Kuşlar ona çalardı türküyü:
„Oglan, Oglan, girgin Oglan,
Sana biz yardımcı olsak, gözäl Oglan!”
Yıktı Oglan bir çalımda beş-onunu,

Duşman ama art-arkadan bastı onu...
Dooru düüştän duşman korkêr –
Ama miskincä salt arkadan urêr...
„Topraam, afet, ki kurtaramadım seni!" –
Ölüm zaman Oglan yanık dedi.
Taşlar kopêr, kalkêr, uuldêêr hem meşelär,
Aar kaşlarnı kinni dürer köklär
Toluylan yaamurlar örterlär kannarı
Kara yaslı akêrlar Tuna suları...
Başıbozuk duşman daada kaç-kaçınêr,
Kesik kafaylan çuvalda hırsızça çıkınêr,
Ki kurtulsun bu cendemdän, soluu pak kesilmiş,
Gözäl fırlak, can da buvazına gelmiş,
Kaçıp ordan, duşman şindi girgin,
Cuvallan hodullu küüyä girdi miskin,
Türlü kötülüklär, atıp o düüşçüyä.
Çünkü korkakmış da kaçmışmış bu küüyä...

(Nicolay Baboglu)

Girgin – сміливий, хоробрий
Miskin – злий
Çalım – мить, миттєвість
Kinni – той, що відчуває ненависть

Doorudan sözdä durguçluk nışannarı

Doorudan söz – başka kişinin sözü, angısı katılı avtorun tekstinä hem verili ölä, nicä var:

1) Eer doorudan söz yazılarsa bir sırada, ozaman o alınêr kavıçlara:
„Korkma, ölmeyecek o kuşçaaz, ko dinnensin", – kasavetli dedi Dimu dädu. (S. Ekonomov)
„D.s.", – a.

Eer doorudan söz durarsa avtorun laflarından sora, ozaman onnardan sora koyulţr iki nokta; doorudan sözdän sora durguçluk nışannarı korunêrlar:
O şindi birkaç gün isteyipta gezecek kahırlı, ki ona sorsunnar: „Ne oldu, mari Paki?" (D. Kara Çoban)
A : „D.s. ?"

Eer doorudan sözün ardına gidärsä şaşma, soruş nışanı ya da çok nokta, ozaman bu nışannar korunêrlar, virgül dä koyulmêêr; avtorun lafları çekediler küçük bukvadan:
„Hepsi islää olacek! – dedi Zaari. – Salt lääzım işlemää!" (S. Ekonomov)

D.s.! – a. – D.s.!"
„Işidersin, seläm ikimizä dä kızlardan... – dedi Yörgi, uzadıp kiyadı. – Beenmişlär kiyatlarımı hem yazılarımı". (S. Ekonomov)
„D.s. ... – a. – D.s.".Avtorun lafları var nasıl koparsınnar doorudan sözü. Bu durumda kavıçlar koyulêrlar sade doorudan sözün çeketmesindä ya da sonunda, sayılêr, kavıçlar koyulmêêr doorudan sözün hem avtorun lafları arasında:

1) Eer doorudan sözün kopma erindä lääzımsa olsun virgül, ozaman avtorun lafları önündä koyulêr virgül hem çizgi, bu laflardan sora – virgül hem çizgi; doorudan sözün ikinci payı çekeder küçük bukvadan:
„Te ikonanın önündä söleerim, – yaptı stavrozunu karı, – ani bän parayı almadım".(D.Kara çoban)
„ D.s. , – a, – d.s. „.

2) Eer doorudan sözün kopma erindä lääzımsa olsun nokta, ozaman avtorun lafları önündä koyulêr virgül hem çizgi, bu laflardan sora – nokta hem çizgi; doorudan sözün ikinci payı çekeder büük bukvadan:
„Korkma, onnar bizi ensämeyeceklär, – cuvap etmiş Trakalı Öküz. – Açan koolayaceklar tutmaa, sän geliver yanıma". (S. Bulgar)
„ D.s. , – a. – D.s.".

3) Eer doorudan sözün kopma erindä razgelärsä şaşma ya da soruş nışanı, ozaman o korunêr, ileri dooru gider çizgi avtorun lafları önündä (küçük bukvadan) , bu laflardan sora koyulêr nokta hem çizgi; doorudan sözün ikinci payı çekeder büük bukvadan:
„O diil benim beygirim! – dedi Temiz Vani. – Bana aalemin malı diil lääzım". (D. Kara Çoban)
„ D.s.! – a. – D.s. „.

„Sizdä, mari Länku, bulunmêêr mı biraz papşoy unu? – sordu Vasi. – Yapsana bizä bir mamaligacık". (S. Ekonomov)
„D.s. ? – a. – D.s. „.

Ţitata yazılmasında durguçluk nışannarı kullanılêr hep ölä, nicä doorudan sözdä:
Anılmış aydınnadıcımız M. Çakir taa 1934-üncü yılda yazardı: „Gagauzların kulturası ilerleyecek kiyatların yardımınnan".

Kavıçlar içinä alınêrlar seftä sözä geçirilän fasıl laflar, ya da diil kendi adetçä maanasında kullanılan laflar; ironiyalı kullanılan laflar:
Yazın çocuklar çayırda ounardılar„gutgudak", ya da „dim-dim", nasıl başka küülerdä deniler. (N. Tufar)

134. Yazınız cümleleri. Argumentläyin, neçin koyulêr bu durguçluk nışannarı. Yapın shemalarını.

1. Çorbacı sımarlêêr Balakirä: „Sän bak, uyuma gecä, koru beygiri". (Masaldan).

2. Todur Zanet danışêr gagauzlara: „Atılma dilindän, halkım!”
3. Avşam ekmeeni idiktän sora Goguş anasına sormuş: „Mamucuk, nredän sän aldın büünkü ekmää?” (N. Baboglu).
4. „Bän isteerim üürenmää akrannarımnan barabar”, – küsülü dedi Vani bobasına. (N. Baboglu).
5. „Sän ne isteersin sölemää?” – sormuş Nastradin. (Fıkra).
6. „Bucak gibi gözäl yoktur gördüüm dan erlär!” – yazêr peetindä Gavril Gaydarcı.
7. „Kolay gelä, – dedi Radiyä yabancı bir adam. – Tanıyêrsınız mı beni?”

135. Yazınız cümleleri, koyarak kaçırılmış durguçluk nışannarını.

1. Gitmeyecäm bän bireri baardı Länka.
2. Mamu beni da kıra alacan mı sordu uşak.
3. Mamusu cuvap verdi Alacam uşaam ama gidecez yayan.
4. Mani sordu Vasilkaya Sendä dä bölä şirit var mı.
5. Üüredici teklif etti Vera git dışarı da kopar bana bir dalcaaz taazä lüläka.

136. Kurun bu shemalara görä birär cümlä. Açıklayın durguçluk nışannarın dooru koyulmasını. İnandırın dooruluunuzu.

1) „D.s.”, –a.
2) A: „D.s. !”
3) A: „D.s.? „
4) „D.s. ? – a.
5) „D.s.!” –a.
6) A: „D.s.”.
7) A: „D.s.”, – a.
8) „D.s., – a. – D.s.?”

137. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä cümleleri.

1. Земля найкраще пахне восени говорить сам до себе Тимофій (М. Стельмах).
2. Не клопочися дарма, жінко хитали сивими бородами діди.
3. А знаєте, чому півники подружилися? підійшов до дітей тато.
4. Дідусю, струмок висихає! схвильовано повідомили хлоп'ята (В. Чухліб).
5. У вигляді мови сказав Олесь Гончар дано людині великий дар» (Л. Бортняк).
6. Так воно і є! мовив дідусь, заглянувши в криничку Джерело замулилось.
7. Нічого, згодяться кошики мовить Овдій Руки в людини для того, щоб роботу ними робити.

8. Чому це ви радієте запитує Тетянка. Сонця ж нема. Хмарно. (В. Чухліб)
9. Писанка ще мало досліджена говорить учений і додає Але є переконливі докази, що вона була відома ще задовго до нашої ери. (В.Скуратівський)
10. Він має повернутися. В хатину, де на порозі — сивий чоловік. Той сивий старець прошепоче Сину... Старий і сивий, як двадцятий вік. (К. Герасим'юк).

138. **Yazın bu cümleleri tefterlerinizä, koyarak etişmäz durguçluk nışannarını hem diiştireräk nışannara görä (neredä lääzım) küçük bukvaları büük bukvaya yada tersinä.**

1. Ya gel burayı çocuum dedi Trifunun bakası.
2. Bekçi baardı hızlı çıkasınız başçadan, zerä, bän sizi tutarsaydım, kulaklarınızı koparacam.
3. Kim evceezdä yaşêêr sormuş tavşam.
4. Bän sıçan-kaçan baarmış sıçan.
5. Ya bak dooru benim gözlerimä da sölä sän mi kırdın o masa üstündä duran lampayı.
6. Bän kırmadım baka dedi uşak onu kırdı batü.

§ 27. KIYNAŞ SÖZ

139. Okuyun teksti. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini. Ne türlü ilerleer yaşamak gadjetların yardımınnan?

Kompyuter asiri

Insan zamandan istäärdi çok bilmää, annamaa, görmää, zamandan neetlenärdi yollamaa kiyat, seläm kimä sä ki etişsin taa tez. Düşünärdi, gelecek mi bölä vakıtlar, taa o yaşarkana dünnedä?

Geldilär. Şindi kimsey şansora şaşmêêr, açan telefon bulunêr cebindä, çantada, ama diil sade evdä içerdä, angısı işleer sadä ozaman, açan var yakın tellär. Televizorlar da sansın „eskidilär", neçin hepsindän var çoktan evdä kendili kompyuterlär, noutbuklar, smartfonnar hem taa çok türlü lääzımnı işlär.

Biz sınaştık bunnara, üürendik onnarlan kullanmaa, neçinki büün onnarsız yok nicä yaşamaa, işlemää, haydamaa bilgi işleri. Elbetki, çoyu onnarsız sanêrlar, ani pek zoor naşey sa bulmaa. Belliki, kolay oldu şindi ne lääzım bulmaa, yollanmamaa bibliotekalara, aaramaa kiyatlarda türlü lääzımnı işlär, ama çoyu sınaştı, evdä oturup kompyuterin önündä, bulmaa, kimä ne lääzım – referat, şiir, prezentaţiya hem taa başka işlär.

Şindi, açan bizim yaşamamızda çok iş diyşiler, geeri kalmaa kimsey istämeer, onuştan isteersin istämeersin kompyuter evdä nicä televizor, radio, onsuz sansın yaşamak durgunêr.

Vakıt alatlêêr, uçêr ileri. Kim geeri kalêr, o sora zoor etişecek tä onnarı, angıları kompyuterlän nicä en islää dostlan, hep barabar. Şaşmêêrız, açan çok yaşlı insannar oturêrlar „internettä" saatlan, „skaypı" bulêrlar, konuşêrlar biri-birinnän. Uşaklar sa, elbetki, kendi yaşamalarını kompyutersız artık annamêêrlar, başlêêrlar taa uşak başçadan üürenmää kullanmaa bölä meraklı tehnikaylan. Açan sa onnar gelerlär okula birinci klasa, onnar kolay hem büük havezlän üürenerlär taa derindän annamaa türlü işleri.

(Ivan Kior)

Kompyuter hem üürenmäk

Kayıl olmak	İnkär etmäk
1. Var material hazırlanmaa uroklara. 2. Ilerletmäk yaratmalı becermekleri.	1. Düşünülmedik kopiya yapmak yaratmalara, evdeki işlerä. 2. Kaybetmäk aklında tutmayı

Kompyuter hem cümnä

Kayıl olmak	İnkär etmäk
1. Tanışmak eni dostlarlan	1. Diiştirmäk real sözleşmeyi virtual sözleşmeyä.

Kompyuter hem saalık

Kayıl olmak	İnkär etmäk
1. Tertip etmäk işleri kaaviletmää deyni bel kemiini, gözlerini h.b.	1. Bozêr duruşunu, gözlerini h.b.

Sözä, angısını söleer başkası, diiştireräk üzünü hem onun formasını, sade brakarak onun öz fikirini – **kıynaş söz** deniler.
Vasi dedi, ***ani*** o büün getirmiş şkoladan dört taanä onnuk.
Maşicik, kalktıynan döşeendän, her sabaa deyärmiş, ***ki*** dünnä hayırlı olsun.
Mamusu da uşaana herkerä cuvap edärmiş, ***ki*** hayırlı olsun.

140. Bulun doorudan sözlü cümleleri da çevirin onnarı kıynaş sözä hem dooru koyun durguçluk nışannarını.

Mamu dedi kardaşıma: „Koli git lafkaya da al iki ekmek hem bir kalıp sabun”. Koli dedi: „Gitmeyecäm, mamu. Şindi var benim çok işim. Sora gidecäm”. Bir dä işittim sokaktan Todinin sesini: „Koli, gel bizä al kendi tefterini”. „Sän olma ölä şiret, Todi. Sän aldın, sän da getir”, Vasi annamış, ani bu işi düşmäazdi yapsın. Üürediciyka dedi, ki öbür uroo deyni hazırlayaymışık aazdan yaratmanın ii personajın patredini.

141. Verilmiş cümleleri çevirin doorudan sözlü cümlelerä, alarak esaba durguçluk nışannarın dooru koyulmasını. Yazın onnarı tefterlerinizä.

1. Vani dedi, ki gidäymişim evä.
2. Mamu söledi, ani dün beni Sırtmaç Lüba aaramış.
3. Miti sordu uşaklara, nereyä onnar gidärmişlär.
4. Onnar cuvap ettilär, ani gidärmişlär gezintiyä.

5. Dädu dedi unukasına, ki uroklardan sora birerdä oyalanmasın, ki onunnan barabar gideceymişlär meyva başçasına.
6. Mamu sordu bana, nezaman bitireceymişim karıkları yolmaa.
7. Baka sordu Koliyä, neçin o ona sormadıynan almış sandıktan dädunun medalilerini.
8. Dani sordu kafadarına, niceymiş onun dostunun adı hem neredeymiş o.

142. „Aylä", „Aylemiz", „Birlikli aylemiz" yada „Neredä dä olmasam – ayleyä çeker" temalara görä yazın birär yaratma, kullanarak cümleleri kıynaş sözdä.

143. Kıynaş sözlü cümleleri çevirin doorudan sözlü cümlelerä. Çalışın durguçluk nışannarını koymaa dooru. İnandırın kendi dooruluunuzu.

1. Mamu bana dedi, ki avşamadan bitiräymişim kazmaa aulu da sora gidäymişim lelülardan dübää almaa.
2. Kosti baardı, ki hepsicii hızlı daalışsınnar, zerä gelärmiş bir hatalı yaamur.
3. Üüredici şaka dedi, ani o artık kendisi annamış bizä annada-annada, ama biz hep annamazmışık.
4. Nikolay Ivanoviç dedi, ki hepsimiz kalaymışık uroklardan sora, çünkü yarına olaceymış kontrol işi.
5. Yabanı salvermiş kuyruunu buzlu suya da deyärmiş, ani tutulsun onun kuyruuna ufak ta, iiri balıklar da.
6. Açan tilki kapmış horozu, o baararmış, nekadar varsaydı kuvedi, ani tilki onu tutmuş da götürärmiş ulu hem karannık daayın içinä.

§ 28. DİALOG. POLİLOG

144. Okuyun teksti. Bulun dialogu, okuyun rollerä görä. Annadın, neçin dialogta koyulêr bu durguçluk nişannarı.

Harmanda

(Annatmanın bir parçası)

Kalpaksızlar diildi okadar fukaara da. Küü içindä vardı insan onnardan da beter fukaara. Bakmayın ani deerlär „kalpaksız". Yaz vakıdı yok ne taşımaa kalpak – hepsi kalpaksız. Kışın sa onnar da kalpaklı, okadar ki biri dışarda kalpaklan, kalanı da içerdä bekleerlär o gelincä. „Soyun çarıklarını hem sargılarını, çıkar kalpaanı, getirecäm bir suvacı su!" – karşıler bobasını kapu önündä bay Toşka. Te ölä biri birinnän da diyşerlär.

Onnara uyarmış ad Kalpaksız koymaa. Halizdän kalpaksız demişlär, bak Toşkanın batinin dädusu, bobası hem o kendisi bir kalpaklan evlenmişlär, üç düün geçirmişlär.

Gün artık dört adam boyu kalktı. Sıcaktan zordu soluunu almaa. Te dut altına geldi Tudorka bulü sofra elindä. En küçük kızçaazı Sofi çii borç susaannan elinda, çocucaa Petriş da ekmek bezinnän örtülü çöreklan, anasının ardından harmana geldilär.

– Haydi, izmetçilär, sabaa ekmeeni yapmaa! Toplanın dut altına, – çaardı dädu Miyal da gitti yalakta ellerini yıkamaa, o zamannar öläydi tabeet. Hepsi kaşıkleer suvannı hem sarmısaklı çii borcu, imekleri sofra üstündän süpürerlär. Harmanda işlärkän ilkin büüklär isin. Uşaklar sora da var nicä isinnär. Kim taa çok terledi, o lääzım en ilkin doyunsun!

Te sofradan bir tarafa çıkındı dädu Miyal, bitkinci bukasını yudup.

– Barsak doldu, var nasıl yaşattırmaa, – söleer dädu. Te Toşka batü da yangeldi bir tarafa: kafası gölgedä, ayakları güneştä.

– Vay-vay, vay! Bey, nesoy hastalık bu, bey, idirer da yattırer, – baardı o da taa uygun erleşti.

(Stepan Kuroglo)

!

Aar
ötäänna
Osaat
yaarın
yaamur

Söz, onu kullanan kişilerin sayısına görä, var nicä olsun monolog da, dialog da. **Dialog sözü** ona deniler, angısında pay alêr iki kişi, angıları kendi replikalarınnan doldurêrlar biri-birinin sözünü. Onuştan bir replika var nicä doldursun, genişletsin, derinnetsin başka cümleyi, başka bir fikiri yada görüşü. Dialog sö-

zündä taa çok kerä dar cümlelär hem yarı cümlelär kullanılêr:
– Tudorka, sän sabaa ne iş yapacan?
– Içerlerini paklayacam.
Dialogların başlantısında, eni sıradan başlayarak hepsi eni replikaların önünä biri-birindän ayırmaa deyni çizgi koyulêr, kavıçlar ozaman koyulmêêr.

Örnek:

Marinka, ürektän şaşıp ta, dedi:
– Nesoy sän olmuşun?
– Nesoy? – hızlı soruverdim bän.
– Bilmeerim, büümüşün, batal olmuşun.
– Sän dä olmuşun...
– Nesoy?
– Pek gözäl. Levent.
– Bän ilerdän dä gözäldim.
– Var dooruluun, Marinka, bän unuttum, ani sän herkerä gözäldin.

(K. Vasilioglu)

Polilog sözü ona deniler, angısında pay alêr birkaç kişi..

145. Yazın teksti, koyarak kaçırılmış durguçluk nışannarı. Annadın, ne türlü durguçluk nışannarı koyulêr dialoglarda.

Bobanın kemençesi

(Bir payı)

Nikuşor masanın yanında oturardı da kafasını elinnän dayayıp düşünürdü Deyecam bobama mutlak yalvaracam ona Şänsora bıktım beklemää

Aulda birkimseyin gelmesi işidildi Nikuşor bobasının aar adımnarını birdän tanıdı. Osaat ta bobası içeri girdi Balaban batal geniş arkalı san-

sın bütün içersini doldurdu Yamyaş yaamurluunu hem kalpaanı çıkarıp yorgun bir skemnecää oturdu.

Ne berbat hava dedi Sora kalkıp ötäänna geçti Su şırıldaması işidildi Bakası yıkanardı O gena içeri girdiynän sofraya oturdu Haşlak kartofileri ani mamusu onun önünä koydu, o pek tatlı başladı imää Nikuşor dooru bobasına bakardı.

Sanki söleyim şindi düşünürdü o Osaydı taa iidir başka kerä Yok, şindi söleyecäm Yaarın pazar baka büün taa geç yatacêk.

İdiktän sora mamusu sofrayı topladı da ötänna geçti Kaşıkların çanakların takırdaması işidildi Mamusu kapları yıkaardı Bakası susardı Sora Nikuşora dooru dönüp, sevineräk ona baktı da dedi

Çal bana bişey kemençedä çocuum

Nikuşor duvardan bobanın kemençesini alıp çenä altına onu kıstırdı da calmaa çeketti...

(Davida Vetrova göra)

146. **Düzmää dialog temaya „Ilkyaz yortuları".**

147. **Düzmää polilog temaya „Benim sevgili televizion peredaçam".**

148. **Düzünüz dialog:**

„Benim sözleşmäm skayp aşırı".
„Lafetmak telefonda".
Sözleşmak „sms" – kanın yardımınnan.

§ 29. ÜÜRENİLMİŞİN TEKRARLANMASI 5-9 KLASLARDAN

149. **Okuyun teksti. Açıklayın temasını hem öz fikirini. Ayırın da yazın tefterleriniză bir katlı cümlä. Yapın ona dolu sintaksis analizi.**

Anam

Bän bilerim, ani bu dünnedä hepsi mamular kendi uşaklarına deyni – hepsindän gözäl, nicä da herbir anaya onun uşaandan taa gözäl hem taa akıllı yok. Garga gargacı görmüş: – gözelim benim! – demiş. Bu ölä. Bununnan bän Amerikayı açmêêrım. Ama benim mamum, Kara Kostinin Manisi, halizdän da, boydan kaarä, çok üüsekti başkalarından. Tä neçin bu laflar ona pek yakışan

Türlü gözäl karılar
Gök altında çok.
Mamu gibi gözeli –
Dünnedä hiç yok.

Hem mamu pek arifti, akıllıydı da. Bunun için çok örnek var nicä vermää. Mamu, nekadar yaşadı – küüyün en ii terziykasıydı. Dikärdi herbir rubayı, kimä ne lääzımdı. Hem dikärdi hızlı, havezlän, adamın sırtına görä. Rubalar olardılar gözäl, kıvrak, uygun, yakışıklı, fasonnu...

Bän artık yazdım, ani bizim küüdä büük bolnița, okul, neredä pek çok karı zanaatlaşardı. Elbetki, hepsindä vardı ölä rubalar, angılan başka erdän, kasabalardan alınma. Elbetki, o rubalarlan çıkardılar sokaa yortularda, pazarlarda, işä giiyärdilär... Mamu birisini da, fasonnu rubalarlan geçärkän, brakmaazdı, çıkıp önünä, bakmayınca hertarafça. Mamu sade bir kerä bakardı da sansın gözlerinnän patredä çıkarardı. Tutardı aklisında herbir buruşucaa, herbir dikişi.

Kendi müşterilerinä ondan sora çok kerä mamu dikärdi sımarlama fasonda. Deyelim, ki gelmiş bir üürediciyka da isteer diktirmää fistan. Ama isteer olsun fasonu, nicä doktorun karısının te o kırmızı güllü biyaz fistanı. Yada küülülerin biri gelmiş da isteer diktirmää fistan, nicä üürediciyka Mariya Grigoryevnanın. Mamu sade sorardı: „Angısı, mari? Te o mor mu, osaydı çizgili eşil olan gibi mi?"

Sade bundan sora mamu ölçü alardı: rubanın uzunnuunu, genişliini..., döşedärdi masanın üstünä platı da, tebeşirlän belli edip rubanın herbir payını, kesärdi, duurayardı o platı da kalan platı hem parçaları geeri verärdi. Kim çoktan diktirärdi, o bilärdi, ani mamuda ölçünmäk geçmeer da sade sorardı, nezaman gelsin almaa. Ama eni müşterilär ölçünmeyi da sorardılar.

Da sora, geldiynän şölenmiş gündä, gördüynän rubayı hazır, dikilmiş, ütüyä urulmuş, pek şaşardılar buna. Mamu, elbetki, teklif edärdi giisinnär. Ama giidiktän sora taa da pek şaşardılar, çünkü ruba yatardı insanın üstünä, birersi sarkmaazdı; omuzları, koltukların altları germääzdi... Ennerin da, paçaların da, uzunnuu taman, nicä müşteri istemişti.

Hem taa bir iş isteerim sölemää. Mamu birkerä bilä körlemeyä örnek almaazdı. O mutlak gördüü fasona bişey-bişey ekleyärdi, zeedeleyärdi. Hep o fason mamunun elindän mutlak taa gözäl, taa uygun, taa yakışıklı çıkardı. Da bundan sora fason saabisi taa çok kerä gelärdi da isteyärdi, ki onda da olsun bölä fistan.

Benim da üreemä pek hoş gelärdi, açan insan, alarkan o rubaları, sevinärdi, şılaardı üzleri, aydınnanardı. Açan da razgelärdilär beni birbişey yaparkan!.. Bendän kısmetli bu dünnedä yoktu.

(Kosti Vasilioglu)

150. **Bulunuz teksttä:**

I-var.	II-var.
10 laf incä vokal garmoniyasınnan	*10 laf kalın vokal garmoniyasınnan*

151. **Payediniz verilmiş lafları kısımnara.**

Bän, dünnedä, uşaklarına, uşaandan, akıllı, gargacık, boydan, üüsekti, başkalarından, küüyün, terziykasıydı, üüredici, biyaz, diktirmää, uzunnuunu.

152. **Yapınız bu laflara fonetika analizi.**

Sölemää, ekleyärdi, yakışıklı, ilktän, annêêrım, aalem.

153. **Koyun urgu laflara.**

Sadä, aderlik, adlık, erlik, kedi, hayır ol, becermeerim, becererim, kugu kuşu, martı kuşu, çıkırıklı pınar, seren, derin, onun derinnii, inanmazdı, razgelämediydi, bilerlär, sevindir, sevindirmää.

154. **Koyun kaçırılmış bukvaları.**

Bilm...rim, evd...kilär, b...nim, bir(kaç), ilk(yaz), alac..k, y...yan, ç...k, kimär (kerä), oynam..., elc...z, kurtç...z, di...i, to..., bo..., m...vi, bi..., k...ru, ta...şam, su...an, ...ava, ...oroz, kız (kardaş) , çaarış (baarış), bir (buçuk).

155. **Yazın bu lafları tefterlerä. Argumentläyin, neçin onnar yazılêrlar büük bukvaylan.**

Sabaa Yıldızı, Saman Yolu, Orta Aziya, Kara deniz, Poyrazdakı Amerika, Eski Troyan, Alaca Manastır, Afon Bayırı, Eni yıl, Babu günü, Canavar yortuları, Küçük Paskellä, Ak Perşembä, Evropa, Balkannar, Karpat bayırları, Yalpu gölü, Satılık Hacı, Hederlez, Kolada.

156. **Düşününüz dä doldurunuz direcikleri.**

Sinonimnär	Antonimnär	Omonimnär

157. **Annadın bu lafların leksika maanalarını. İkisinnän düzün cümlä.**

Mermer taşı, zaabit, zaamet, zanaat, ateş, adet, asker, kurban, memleket, serbest, baka, mamaliga, furkuliţa, ayazma, vaatiz, taliga, toloka, kahraman, personaj, şannı h.b.

158. **Getirdin aklınıza lafbirleşmelerini doru hem kıynaş maanaylan.**

159. **Bulunuz lafların morfemalarını.**

Daalık, papşoyluk, daalar, daacı, otluk, okuyucu, pınarlardan, gagauzluk, sallangaç, gelmää, evcääz, cannı, cansız, baada, laflanmamışınız, topçaazımızda, tuzlucakta.

160. Verilmiş frazeologizmaların açıklayın maanalarını. Düzünüz cümlä.

Adam olmaa, uymaa birkimseyin aklısına, insan akıntısı, beygir kuvedi, bir kaşık suda buultmaa, çakmaa bir şamar, üfkedän çatlamaa, er çatlasın, çekiyä koymaa, gözleri doldu, gözleri aktı, yola dorutmaa, tersim döndü, dudaanı sarkıtmaa, ayaktan durmaa, erin dibindä, cendemdä.

161. Bakarak resimä, düzün yaratma-miniatüra temaya „Benim tarafım – benim sevdam".

➢ ***Yazılı yaratmanızda belli edin söz paylarını.***

162. Yapınız prezentaţiya „Ilkyaz çiçekleri". Onnarın adları – nesoy söz payları?

163. Düzün prezentaţiya „Kendibaşına hem yardımcı söz payları", yaparak çıkış, ne üüreniler morfologiyä bölümündä.

Söz ilerletmesi

§ 30. KISADAN ANNATMAK TEKSTİ, AÇIKLAYARAK BİR YA DA TAA ZEEDÄ BİRİ-BİRİNÄ BAALANTILI FİKİRLERİ (AAZDAN).

164. Okuyun demekli teksti rollerä görä. Annadın, nesoy moral-êtika teması açılêr R. Gamzatovun annatmasında. Kısadan açıklayın tekstin fikirini.

Bir kerä, küçükkenä, boba pek cezaladı beni. Düülmeyi çoktan unuttum, ama onun sebepini büünnän-büün tutêrım aklımda, bütün da yaşamamı unutmayacam.

Sabaalendän çıktım evdän, sansın giderim şkolaya. Halizdän saydı dooruldum başka sokaa, sora çevirdim taa başkasına, ölä da etişmeyip o günü şkolaya. Maalä çocuklarınnan avşamadan oynadım paraya. Bobam verdiydi birkaç gümüş kiyat almaa deyni! Da te bu paraları tarattım, saçtım pek hızlı, unudup hepsi için bütün dünnedä. Gümüşlär, elbetki, çabuk bittilär, da çekettim daatmaa kafamı, neredän bulmaa taa. Benim keskin fikirimin yardımınnan çıktım bu çözülmäz situaţiyadan, nicä sudan-kup-kuru. Bu iş için gezdim küüyün o kenarından bu kenarınadan, söleyeräk hepsinä, ani sabaa gelerlär güreşçilär, onuştan lääzım oldu onnara deyni toplamaa para. Dolaylayıp küüyü, saydım kazancımı da annadım, ani var nicä oyunu ilerletmää. Ama bu „kısmetsiz" gümüşlär da etişmedilär çok vakıda. Oynamaa sayıdı lääzım oldu diz çökeräk, mekleyeräk, onuştan donnarım diil sade yırtılsınnar, ama delindilär da, dizlerim da artık soyuldu. Bu vakıt evdekilär çeketmişlär beni aaramaa, artık avşamnardı. Büük batülarım dolaylamışlar küüyü, aararkana beni.

Da tä bobanın önündäyim – bekleerim daavamı. En çok bän, akına, korkardım bundan, ama saadım geldi... Boba kesti gözdän beni, yardı bakışınnan yukardan aşaadan.

– Annatsana, neredä sän yırttın donnarını?
– Şkolada... Iliştirdim enserä...
– Nezaman?
– Büün.

Bobam yardı ölä bir şamar, ani gözlerim da artık çaktı, sansın ateş fırladı gözlerimdäm.

– Eer sän hemen annatmayarsaydın doorusunu, alêrım elimä kamçıyı.

Korkum kamçıdan ölä büüktü, ani bir kıpımda annattım doorudan, ne kotardım o günü, çekederäk taa sabaalendän. Daava bitti.

Üç gün gezdim, iilip kafamı, sansın diildim kendimdä. Üçüncü günü boba oturttu beni yanına, sevdi, sordu, ne geçeriz şkolada, nesoy notalar kablettim bu bitki günnär. Bir da ansızdan meraklandı:

– Sän bilersin mi, neçin düüldün?
– Neçinki, ani oynadım gümüşä.
– Diili bu iş için.
– Neçinki, ani yırttım donnarımı.
– Diil bu iş için da. Kim yırtmêêr küçükkenä donnarını, sän diilsin kız, ani gezäysin herkerä uz yolcaazdan.
– Neçinki, ani gitmedim şkolaya.
– Elbetki, bu senin en büük yannışlıın, angısından çeketti o gün belaların. Ama düüdüm seni, oolum, yalan için. Yalancılık – diil yannışlık, diil razgelä, o – tabeetin bir kaliteli, angısı var nicä kökleşsin. O – nicä ayırık senin canında. Eer vakıdınca köklän çıkarmayasaydın, dolduracêk bütün içini, ani kalmayacêk hiç er büümää ii toomnara. Dünnedä, bana görä, yalancılıktan taa bet, prost iş yok. Bu saattan ötää sän, oolum, söleycän sade doorusunu. Git, düşün da yap çıkış, ani yalancılıklan uzaa gitmeyecän.

Bän gittim, kendi-kendimä fikirimdä emin ederäk, ani başka hiç yalandırmayacam. Kim söz verer, o lafında lääzım dursun.

(Çevirdi Nadejda Kuroglo)

Büünnän-büün
Dooruldum

Birkaç
Kup-kuru
Daava

Diil
Yolcaaz
Tabeet

Ayırık
Oolum
Lääzım

§ 31. KONTROL YAZMAK TAKRİRİ

165. Yazın kontrol takriri.

Bän geç annadım

Benim anam kurgaf küçücük bir karıcıktı, pek yımışak hem şen tabeetlan. Onu hepsi sevärdi. Ama o sevärdi sade beni, benim için yaşayardı hem işleyardi. Kalıp erken dul, ölä da evlenmedi.

Bän islää tutêrım aklımda, nicä o ilk sefer getirdi beni şkolaya. Biz ikimiz dä duygulanardık.

Şkolanın aulunda durardılar büüklär, hepsi onnar tutardılar uşaklarını ellerindän. Açan bizä dedilär dizilmää, analar – bobalar dizildilar bizimnän bilä. Kıvırcık saçlı üüredici, gülümseyeräk, söledi uşaklara girsinnär klaslara anasız- bobasız.

Anam, salverip benim elimi, dedi: „Aalama, al kendini elä, sän- adamsın". Da yavaşıcık itirdi beni.

Bobamı tutmêêrım aklımda, mamu beni yalnızça büüttü. Bän yoktur düşündüüm, kolaydı mı ona osaydı zordu mu. Biz uygun hem şen yaşardık. O işlärdi, bän da üürenärdim, sebepli vakıtta gidärdik teatruya, kinoya, avşamnen beenärdik düş gütmää. Mamu düş güdärdi, ani bendä olacek kaavi harakter hem ani bän olacam yazıcı. Bän sa isteyärdim olsun herzaman kolaylık girmää kinoya.

Böläydi dokuzuncu klasadak. Sora, nicä sölärdi anam, beni sansın diiştirdilär.

Bekim bu oldu, neçinki peydalandı eni dostlarım, ama düşünerim, onnarın kabaatı bunda yoktu. Bän onaltı yaşındaydım, vardı nasıl artık kendim düşüneyim.

Çekettim prost üürenmää, geç gelmää evä, tütün çekmää. On klas bitirdiynän, instituta geçmedim. Gittim işlemää. Oldu kendi param, ama anama verdim sade ilk kazancımı.

Bir kerä gördüm onun masasında validol. Yoktur ileri işitiim o alaşsın can eri acısına. Komuşular sölärdilär, ani anam pek diişti, bän sa isteyämärdim bunu denemää.

Geçti yıl. Bir yortuya karşı anam hazırladı bizä dostlarımnan imää, kendisi gitti oturmaa komuşulara. Öbür gün biz dostlarımnan yollandık dinnenmeyä kasabadan ötää. Anama haber vermedim, ani gelmeyecäm gecelemää evä.

Geldim taa öbür gün iştän sora, ama anamı saa bulmadım: o ölmüş bir avşam ileri, açan evdä yalnızdı.

Bu oluşlardan sora dostlarımdan atıldım. Işimi brakmayarak, kendibaşıma hazırlandım ekzamennerä, verdim hepsini pek islää, ama birdän-birä annadım, ani sevinmelii yoktu kiminnän paylaştırayım, yok te

o paalı insan kim buna sevineceydi bütün üreklän, kim bunun için düş güdärdi, kimin gözleri şılayceydı kısmettän. Ikinci kursta annattım bu oluşları Olega, angısınnan dostlaştık.

„Pezevenk! – işittim bän. Annadarkan kendim için, birdän –birä annadım, ani öldürmää var nicä gamsızlıklan. Bän annadım bunu pek geç.

„Yap hepsini, ne annattın bana, – dedi bir kerä Oleg. – Senin mamun isteyärdi sän olaysın yazıcı, denä ona deyni."

Te o, kimä adandı annatmam, hiç bir vakıt ne okuyacek, ne da annayacek, ani bütün yaşamamı savaşacam olmaa ölä, nicä o isteyärdi olayım. Bän aldım kendimi elä, çünkü bän-adamım.

(Elizaveta Auêrbah, çevirdi Nadejda Kuroglo)

Kurgaf – худорлявий
duygulanmaa – хвилюватися
düş gütmää – мріяти
pezevenk – мерзотник, негідник
gamsızlık – байдужість

§ 32. AYIRILMA ANNATMAK TEKSTI, AÇIKLAYARAK BIR YA DA TAA ZEEDÄ BIRI-BIRINÄ BAALANTILI FIKIRLERI (AAZDAN)

166. Okuyun demekli teksti. Nesoy istoriya bilgilerinnän seftä karşı geldiniz? Ayırın da annadın onnarı sıradan.

Manastırın kurulması

Aydınnık hem gözäl donaklı bu çok milletli er-Besarabiya. Bu er, kendi süretinä görä, nicä bir çatırık, neredän geçärdilär günbatısına hem

günduusuna türlü halklar. Birazı durgunardı burada sade bir parça vakıda, kaavileşip, gidärdilär ileri dooru. Birazı sa, erleşip, işlärdilär toprak, güdärdilär büük sürüleri.

Geçti asirlär, da büün, bu bereketli erdä uslu yaşêêrlar may üzlän milletlär hem soylar. Bu kenarın istoriyasına yazıldı taa bir pek meraklı sayfa manastır için, angısı bulunêr diil uzak Aleksandrovka küüyündän.

Manastır – o bir skelä kurtulmaya, adacık hakına pravoslav dininä, neredä durmamaca okunêr dualar hepsi hristiannara, bizim memleketä hem bütün dünneyä.

Adetä görä, manastırın istoriyası çekediler 20-ci yıllardan XX-ci asirdän. Görümnü oluşluk – görünmäk Iisusun Anasını bu erlerdä var arhiv dokumentlerindä dä.

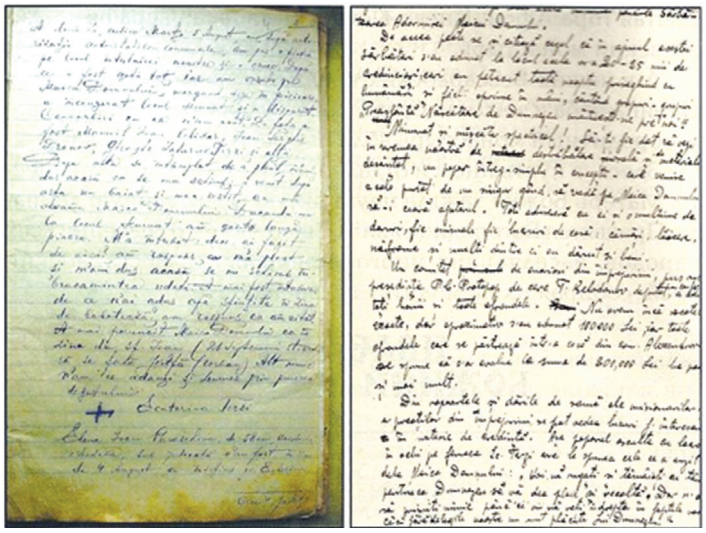

Ilk, kim gördü bu görünmeyi-dilsiz çoban Foma Konstantinoviç Tadjı. Yracık küüdän o otladardı koyunnarı. Birdän bira, yakın kendisinä, o gördü Büük Karıyı. Çoban istedi sokulsun ona, ama Iisusun Anası oldu görünmäz. O çözdü onun dilini da o annattı küülülerä, ne gördü.

1924-cü yılda, Mariya Magdalinanın günündä **(avgustun 4)**, karılar Aleksandrovkadan gittilär o erä, neredä göründü Ayozlu Bogorodiţa.

Onnarın arasında vardı 49 yaşında bir karı – Ekaterina Dmitrievna Terzi, angısı duldu artık 30 yıl.

Geldii gibi bu erä, onnar birisini görmedilär. Bir dä Ekaterina Terzi dedi:„Bakınız, tee Karı bizi çaarêr" , da kaçtı onun tarafına. Öbür karılar birisini görmedilär, ama kaçtılar Katinin ardına. Görmää Karıyı yakışmadı. Kati yalnız diz çöktüydü, gözleri da yaşlan doluydu. O söledi onnara Karının laflarını: „ Sölä insannara inanmayı dooru götürsünnär hem dua etsinnär Allaaya pişman olmaklan, ama bän buldum bırda yakışıklı er. Getiriniz bırayı ayazma, mum, günnük hem holoy. Burada vakıdında olacêk manastır". Ozamandan beeri bu gün sayılêr manastırın günü.

Ertesi günü, avgustun 5, Ekaterina, sorup zaabitlik organnarına, koydu kruça hem bir taş o erä, neredä gördü Iisusun Anasını. Kati genä gördü Gök Padişaakasını. O dolayladı bu eri da kaybeldi.

Haber, ani göründü Gök Padişaakası, kapladı dolay küüleri dä. Bu erä çekettilär gelmää Allaha inanan hacılar. Onnar getirärdilär bu ayozlu erä mum hem günnük, holoy. Onnar çalardılar psalomnarı nem duaları, şannayarak Allahı hem Iisusun Anasını.

Binnän insan, inanan Allahi, mumnar ellerindä dua edärdilär gecä-gündüz açık kırda. Insannar getirärdilär türlü işlär, angıların yardımınnan düzdülär bir küçük klisecik. Orayı astılar ikonaları hem okuyardılar duaları.

Büünkü gündä o küçük kliseciin erindä durêr Aozlu-Duuma-Allahtan duan karı manastırı.

1924 yılda Izmailın episkopu Iustinian blagoslovit etti bu eri da yaptılar burada ilkin adam manastırı „Skit Iustinian" adına. Hep bu yılda koyuldu manastırın temelleri. Izmaildan geldilär 6 manah, onnarın başıydı ieromonah Venedikt.

1933 yılda adam manastırı diişti karı manastırına. Manahlar döndülär geeri Izmaila, bırayı da geldilär 8 manaşkac. Bu karı ocak erinä baş oldu manaşka Zinaida Terzioglo.

Zinaida Terzioglo

1936 yılda onnar oldular artık 24. 1944 yılda, açan geldi sovet askeri, Zinaida Terzioglo hem birkaç ta manaşkac, kalkınıp, gittilär Rumuniyä. Manastırda kaldı 8 manaşkac. Zinaida Terzioglunun erinä kaldı manaşka Alevtina. 1945 yılda ona verdilär san igumeniya.

Igumeniya Alevtina

Tezlää onnar oldular 16 kişi. Matuşka Alevtina götürdü bu diil kolay işi 43 yıl. Allahın yardımınnan, yavaş-yavaş, manastır hep kalkındı hem düzüldü.

Çok zor vakıtları geçirdi manastır: birkaç keret istedilär onu kapamaa, savaştılar daatmaa da. Bu beterä pek kahırlanardı igumeniya Alevtina. Bir keret o gördü Karıyı hramın üstündä. O tutardı Örtüyü elindä da dedi: „Korkmayınız, bu manastır hiç bir da zaman kapanmayacek". Matuşka igumeniya diz çöktü, Karı da kaybeldi.

Birazdana çekedildi düzülmää eni hram Arhangel Mihailın adına, deyni eskisi hepsini acıları hem manaşkaları, artık, almazdı .

Manastırda götürdülär slujbayı çok pastırlär, ama anacêz sade birkaçını. 1967–1978 yıldan slujbayı götürdü igumen Aleksiy (Filozov). 1969 yıldan çekeder ona yardım etmää igumen Ioannikiy (Horunjiy), angısı işledi taa bitki günnerinädän(+ 1996).

1978 yıldan çeketti işlemää igumen Andrey (Maşkov). O dayma sölärdi apostol Petrinin laflarını: „Olunuz hepsiniz bir fikirdä, cana yakın, kardaşlıkta hem dostlukta". Bu lafları yazdılar onun anmak taşında da.

Geçindi igumeniya Alevtina (Pisova Anna Petrovna) 1987 yılda.

Işi elinä aldı igumeniya Efrosiniya (Paskalova Elena Nikodimovna). O götürdü hem ilerletti işleri, angılarını çekettiydi igumeniya Alevtina.

Ayozlu Arhangel Mihailın adına hram da gelärdi artık küçük. Çoyu insannar dua edärdilär dışarda. Igumeniya Efrosiniya esapladı, ani lääzım kaldırmaa eni, büük hram. 1990 yılda manastırda koydular eni hramın temellerini Troiţanın ardına.

Allahın yardımınnan sobor düzülärdi. Matuşka bütün üreeni hem canını koydu hramın düzülmesinä. Dualaın yardımınnan, Allahın yardımınnan hram düzüldü, ama matuşka Efrosiniya etiştirämedi onun

açılmasına, deyni Allaa aldı onu 2001 yılda. Ilk sobor duaları hramda Troiţanın adına çalındılar, açan toplandı çok insan gömmää matuşkayı.

Götürdü gömmeyi arhierey Agafangel, Adesin hem Izmailın mitropolidi.

Gömdülär matuşkayı iki hramın arasında: Bogorodiţanın hem Troiţanın.

Büünkü gündä işleer hem çalışêr igumeniya Ermogena(Külaflı Irina Dmitrievna).

Çalışmakların yardımınnan 2004 yılda hram Troiţanın adına bitirildi. Ayozladılar hramı (sentäbr) 21 – Ayozlu Duumakı Bogorodiţanın günündä. Yortuyu götürdü arhierey Agafangel, Adesin hem Izmailın mitropolidi, ona yardım edärdi may 60 popaz. Manastır bukadar çok insan toplantısı taa yok gördüü.

Genç hem çalışkan igumeniya Ermogena pek çok işlär yaptı manastıra: koyuldu büük portalar, plannar manastırın dolayında, geçirdi 7 kilometralık gaz hem taa çok işlär. O büün da çalışêr genişletmää hem gözelletmää manastırı.

Yok nasıl anmamaa taa bir ayozlu eri – pınarı, angısının istoriyası hep meraklı. 1924 yılda, adamın birisinä geler düşünä, ani görünmäk erindä kazsın bir pınar, angısının suyu alıştıracêk insanı. Içip bu suyu, insannar kablederlär saalık. Yapıldı hep bu erdä bir dä kupelnä, neredä insan var nicä girsin suya. Bu ayozlu su inanan insana faydalı oldu.

Bän hodulum, ani yaşêerım diil uzak bu ayozlu erä, angısının kublaları şılêêr dolaya. Bän hodulum, ani benim bobam, Yabanjı Georgiy Mihayloviç, anılmış teneki ustası, çok yıllar işledi manastırda. Diil bir örtü örtüldü onun altın ellerinnän.

Bir laflan, bu gözellii, bu cennet başçasını lääzım görmää, duymaa manastırın ruhunu hem dua etmää Allaha bütün üreklän.

(Düzdü Lüdmila Veliksar dokument kiyatlarına görä)

Çatırık – перехрестя
Kenar – край
Skelä – пристань
Hak – істина
Görümnü oluşluk – явлення Божої Матері
Görünmäk – явлення
Büük Karı – Велична Жона
Gök Padişaakası – Цариця Небесна
Zaabitlik organnarı – влада
Hacılar – паломники
Ocak eri – багаття, вогнище
Örtü – Покров

§ 33. YARATMA MORAL-ÊTIKA, CÜMNÄ TEMALARINA

167. Toplayın material da düzün yaratma verilmiş temalara.

Cümnä temaları:

1) Uşak merkezi.
2) Natura hem biz.
3) Dik baare bir fidan yaşamanda.
4) Sevda Vatana, sevda ana tarafına yapêr insanı cana yakın.
5) Dostlas komuşularlan!

6) Aklında tutmak – bizim zenginniimiz.
7) Musaafirlik – gagauzların bir kaliteli.
8) Gözellik yapêr yortu işlenir günnerini dä.

Moral-êtika temaları:

1) Zor mu olmaa halizdän dost?
2) Ne alamayacan paraylan?
3) Neredä duumuşun, orada da fayda getirmişin.
4) Ne o olmaa zamandaş insanı?
5) Nesoy zanaat ayırmaa, götürülsün işin faydaylan?

§ 34. TAKRİR-ÇEVİRMÄK

168. **Çevirin bu teksti ukrain dilindän gagauz dilinä. Açıklayın sıradan bu tekstin baş fikirini. Yazınız yaratma-fikirlemä temaya „Ne lääzım insana kısmetli olmaa deyni?"**

Жар-птиця

Усе було дивовижним: чисте небо, море блакиті, м'яке сонячне світло; перша зелень на деревах, ще недавно похмурих і кострубатих, була схожа на хмари зеленого диму, що ось-ось здійметься догори. Не хотілося сідати ні в автобус, ні в тролейбус, і він пішов пішки, відчуваючи, що його тіло – велика й легка пустка, на яку, очевидно, перетворилася його недавня радість, його піднесеність почуттів. Ніжність, зовсім недавня, тендітна, ще начебто звучала в душі, але це вже були рештки тієї великої, справжньої ніжності, яка частково перетворилася на попіл, частково згасла, а частково її випромінювали спогади.

Колись у дитинстві йому снилися сни: він тримав у руках жар-птицю, а потім, прокинувшись, навіть відчував на долонях дотик золотого, сліпучого пір'я. Здавалось іще деякий час, що він зловив-таки жар-птицю, але тануло останнє марево сну, і приходила до нього сумна впевненість, що ніякої жар-птиці не було, що все це привиділося, але тепер усе начебто відбувалося у зворотному порядку.

Вуличний рух, метушня чи, навпаки, навіть непоспішливість – усе це було осмислене. Оглядаючи вулиці вечірнього міста, він зрозумів: у передчутті ночі люди прагнуть не самотності чи суму – хочуть бути комусь потрібними.

(В. Шевчук)

Çatırık – перехрестя
Kenar – край
Skelä – пристань
Hak – істина

§ 35. KISADAN ANNATMAK TEKSTI ARTISTIK STILINDÄ (AAZDAN)

169. **Okuyun teksti demekli. Ayırın da annadın kısadan tekstin ideyasını.**

Boba oollarınnan

Bobaları izin etmiş, ki oolları yaşasınnar birliktä, ama onnar seslemääzmişlär. Ozaman o getirer onnara bir dışar süpürgesi da verer onu kırsınnar.

Türlü-türlü bükerlär, kıvradêrlar, hertürlü kırmaa savaşêrlar, ama kıramêrlar. Ozaman bobası çözdürtmüş o süpürgeyi da genä izin etmiş kırsınnar onun herbir çıbıcaanı ayırı.

Oolları pek kolay kırmışlar-falamışlar o süpürgeyi.

Ozaman bobası demiş: „Gördünüz mü, nicä siz, genç hem kaavi adamnar, bir süpürgeyi kıramadınız? Ama neçin? Neçinki onnar, o fışkannar birerdä topluydular. Ama gördünüz mü, ne oldu o süpürgeylän daattıktan sora? Siz da te ölä. Hepsiniz birerdä yaşaarsaydınız, – kimsey sizi enseyämäz. Ama çekedärseydiniz çekişmää hem herbiri sade kendisini düşünmää, – sizi pek kolay herbiri enseyär”.

- ***M. Kösenin „Ana toprak” peetini üürenin kiyatsız sölemää.***
- ***Okuyun taa bir kerä da annadın metaforayı „başça giiyinmiş”.***
- ***Neçin butürlü lafbirleşmelerinä metafora deeriz?***
- ***Bulun başka metaforaları da bu peettä.***
- ***Söläyin, taa nelär bilersiniz eski gagauz Beşalma küüyü için.***

§ 36. AYIRILMA ANNATMAK TEKSTİ PUBLİŢİSTİK STİLİNDÄ

170. **Okuyun demekli teksti, ayırın da annadın onun öz fikirini.**

Kosmos yakın hem uzak

Kosmos... Bu laf girdi bizim yaşamamıza diil çoktan, ama büün bu lafsız yok nicä.

XX-ci asirin 60-cı yıllarında dünnä işitti ölä bir haber, angısı payetti üzyıllıı iki paya – kosmossuz hem eni zamannarlan, açan ilk kahramannar yollandılar te o erlerä, neredä insan taa yoktu – kosmosa.

Çiçek (aprel) ayın 12-dä, 1961 yılda Sovet Birliin uçakçısı, rus halkın oolu Yuriy Gagarin kosmos gemidä uçtu ölä yukarı, nereyi taa kimsey etişmediydi. Bu gün girdi dünneyin tarihinä nicä gün, ani açtı yol kosmosa, dünnä kosmonavtika günü.

Gagarin – birinciydi, tä neçin onun laabını bilerlär hererdä, dünneyin herbir tarafında.

Ozamandan kosmosa etiştilär şansora beşüz insana yakın, çok devletlerdän – Rusiyadan, Amerikadan, Kitaydan, Çehiyadan, Germaniyadan, Rumıniyadan hem taa çok devletlerdän.

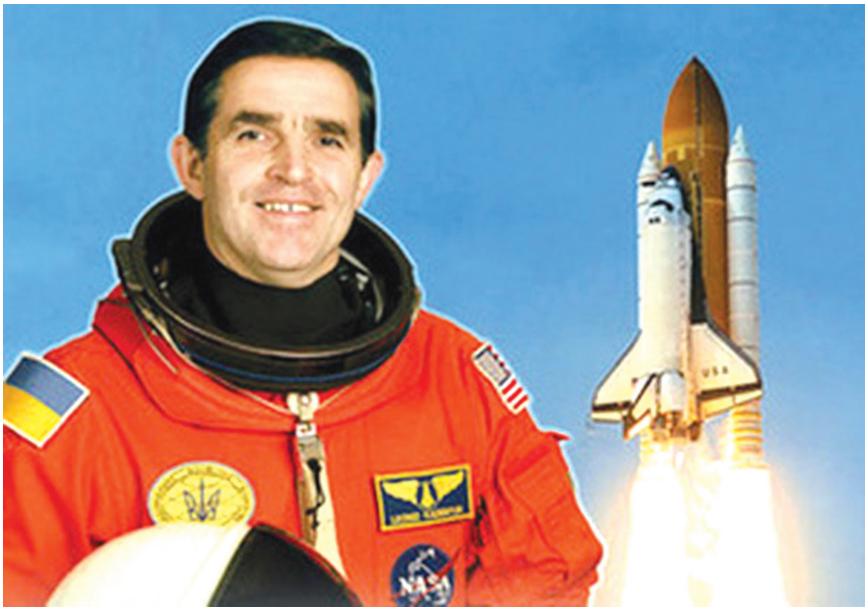

Kosmossuz büünkü gündä yok nicä – bunu hepsicii biler. Televiziyä, internet, baalantı – bu hep kosmosunun yardımınnan.

Bizim dilimizä elli yıldan zeedä geldilär bölä laflar, nicä „sputnik”, „kosmos gemisi”, „kosmonavt”, „astronavt”, „kosmos stanţiyası”.

Biliner, ani kosmos şindi oldu ölä bir er, neredän var nicä cenk tä çeketsin, tä neçin Rusiyanın hem Amerikanın kosmonavtları, başka devletlerdän adamnar işleerlär aylarlan-yıllarlan barabar, ama sadä usluluk, bilgi fayda için, neçinki oradan, kosmostan bizim topraamız nekadar gözäl, okadar da küçücük. Her yıl yollanêrlar işlemää, yaşamaa Dünnäarası Kosmos Stanţiyasında üçär-beşär uçak-kosmonavt zanaatında, angıları bilim tarafından çok faydalı iş yapêrlar kendi kuvetlerini harcêêrlar islää işlär için. Onnar yardım ederlär tanımaa, nicä hava olacek, hava durumunu göstererlär, vererlär hepsimizä umut, ani lääzım korumaa bizim zengin dünnemizi, topraamızı, yok etmää devletlerin baarışmalarını, cenkleri köklemää yaşamaktan.

60–70 yıllarda XX-ci asirindä ilk kosmonavtların laablarını bilärdilär, onnarı tanıyardılar, sayardılar hepsini kahraman. Şindi, XXI-ci asirin başlantısında, bu zanaat oldu şansora diil fasıl, ama ölä taa siirek. Ukrainadan kosmosa uçtu Leonid Kadenük 1997 yılda, angısı duudu 1951 yılda küüdä Klişkovţı, Hotin rayonunda, Çernoviţk bölgesindä. Kosmosa uçtu amerikaneţlärlän barabar gemida „Kolumbiya”.

Kosmos... Çoyuna hep taa uzak, ama insannar isteerlär git-gidä yapmaa onu yakın.

(Ivan Kior)

Talmaç – перекладач

§ 37. KONTROL YAZMAK YARATMASI

171. **Toplayıp material, yazın kontrol yaratması bu temaya „Var bin yol, biri – benim!"**

Üüredici

Hepsi zanaatların arasında üüredici bulunêr ayırık. Biz hepsimiz baalıyız taa küçüktän, uşak başçasından, şkoladan üüredicilerinnän.

Bän sayêrım, ani olacam islää üüredici. Küçüklüümdän severim çok okumaa, bilmää, annamaa, neyä sa üüretmää kimi sa, göstermää türlü meraklı işleri lääzım bilmää dilleri, sayıyı, çok taraftan bilgileri. Küçük klastan üürenicilär isteerlär havezlän üürenmää yazmaa, okumaa, saymaa, severlär vermää binnän soruş. Islää üüredici lääzım hepsinä cuvap bulsun.

Bu zanaatsız yok nicä yaşamaa dünnedä.

Agronom

Bän severim işlemää toprakta, büütmää türlü ekinneri, aaç dikmää, baa kesmää. Biz yaşêêrız küüdä, tä neçin lääzım bilelim çok.

Şkolayı başardıynan, bän gidecäm çiftçi zanaatçı universitetä, neçinki isteerim olmaa agronom. Orada üürederlär pek çok işä: nezaman taa islää ekmää booday, arpa, yulaf, çavdar, nasıl yardım vermää ekinnerä – gündödülerä, papşoylara, baalara, ne türlü yapmaa kultivaţiya, nezaman yapmaa faydalı işleri udobreniyalarlan, nicä toplamaa bereketi, korumaa toplanmışı.

Agronomda yok vakıt dinnenmää. Ilkyazın, yazın, güzün o hep kırda, başçada, meyvalıkta. Kışın da o düşüner toomlar için, sürmäk için, ekinnär donmasınnar. Düşüner nicä topraamız dinnensin da genä versin çiftçilerä zengin bereketleri.

çiftçi zanaatçı universitet – сільськогосподарський університет

Hayvan yılaççısı

Biz ayırêrız zanaat kendi bilgilerinä görä. Bu iş diil kolay. Tä neçin lääzım çok düşünmää, sayıklamaa, kendi kuvedini esaba almaa.

Bän, başardıynan üürenmää şkolada, isteerim olmaa hayvan yılaççısı (ветеринарный врач). Bu zanaat pek meraklı hem faydalı. Küücülär, çiftçilär tutêrlar çorbacılıkta türlü ev kuşları hem ev hayvannarını – tauk, ördek, kaaz, domuz, koyun, inek. Elbetki, raat insana, açan onnar saaselem, bulunêrlar hoş saalıkta. Ama açan onnar hastalanêrlar, pek kahırlı hem gücenni olêr çorbacılar – nesoy yılaç bulmaa da alıştırmaa zavalı hayvancıı.

Ozaman yardıma geler hayvan yılaççısı, angısı savaşêr yardım etmää: kopça mı vermää, okol mu koymaa, emi mi diyştirmää. Tä neçin bölä zanaat herkerä olacêk lääzım. Kuşu-hayvanı alıştırdıynan, sansın kendinä dä olêr ilin.

Bän ayırêrım bu pek meraklı zanaatı.

(Üürenicilerin yaratmalarından)

§ 38. ANNATMA KENDİBAŞINA AYIRILMA TEMAYA

172. Ayırın kendibaşına bir tema da yazın annatma

Yolcunun düşünmekleri

(esse)

Vatan var hepsindä. Vatansız yok ne kuş-hayvan, vatansız yok insan.

Insana lääzım Vatan
Halkına kalsın dammar

Kanında dedä sesi
Uzaktan evä çeksin
Insana lääzım Vatan.

...Şindi ölä zamannar, ki yollanmaa başka devletlerä diil zoor. da yollanêrlar. Bütün biyaz dünnä oldu kimä sä nicä ev. Büün Ukrainada, Moldovada – sabaa Türkiyädä, Italiyada, Bulgaristanda. Ölä yaşamak – adam oturamêêr bir erdä. Ama...

Yolculuk – bu pek meraklı iş. Görmää, nicä yaşêêrlar başka halklar, ne gözellilklär var orada, ne türlü dinnenmäk orada severlär. Gittiynän nereyi sa uzaa, lääzım bilmää dili da, adetleri da, kaybelmemää insannarın arasında.

Kim sever çok gezmää, onu var nicä annamaa. Ama ne dalga kalkêr canında, açan başlêêrsın düşünmää ana taraf için. Bekim yaşlar da akêrlar, yavaş derecik gibi yanaklardan aşaa? Tä ozaman var nicä annamaa insanı –Vatan, duuma er çeker, çaarêêr: „Neredä sän bulunêrsın, olum-kızım? Nezaman dönecän geeri"

Yolcuya aç kapuyu,
Teklif et onu: ,, Buyur!"
Susandı sa – ver içsin,
Sofraya imää geçsin
Yoruldu sa – dinnensin,
Üşüdü sä – ver giinsin <…>

Biz ölä dä bitkiyädän annamaycêz, nasıl insan kimär keret yıllarlan bulunêr yabancı devlettä, ne olêr onun canında.

Elbetki, var adam, ani sınaşêêr – yok ne yapmaa. Bir yıl kazanmaa, iki yıl, taa çok yapmaa kendinä „yortu" da gitmää trendä Parijä, Londona, Veneţiyaya... Ama gördüynän türlü gözellikleri, ana topracık hep çekiççik gibi urêr kafana: „Çocuum, seni bän bekleerim, gücendirmä beni!"

Sora soracan derindän,
Cuvap versin – neredän?
Angı yollardan döndü,
Nasıl memleket gördü?
Taa mı zengin o erlär?
Pak hem derin derelär?

Yolcunun cuvapları var nicä olsunnar çok türlü, ama bitki-bitkiyä, ömür ölä bir meraklı iş, ani yok nicä onu aldatmaa.

Canımı darsık sıktı
Yaban yollara baktım
Meraklı çok iş gördüm,
Ama... tä geeri döndüm...
Salt ana tarafımda
Usluluk var canımda.

(Ivan Kior)

§ 39. AVTOBİOGRAFİYA

173. Yazın kendi avtobiografiyanızı bu ürnää görä.

Avtobiografiya – urum dilindän alınma laf. Urumca **autos** – kendim, **bios** – yaşamak, **grafo** – yazêrım. Bu lafın maanası – kısadan yazı bir kişinin kendi yaşaması için.
Bän, Veliksar Vika, duudum mardın 15-dä 2005 yılda Aleksandrjvkada, Bolgrad rayonunda , Ades bölgesindä.
Bobam-Veliksar Tani, duuması 1968-ci yılda, güreşmektä trener. Anam- Veliksar Lüdmila, duuması 1972-ci yılda, üüredici ana dilindä. Aylemizdä 3 uşak var: batüm Seröja hem kardaşım Miti.
Bän 2011-ci yılda Aleksandrovka orta şkolanın I-ci klasında başladım üürenmää.
Pay tutêrım okulun yaraşmaklarında, rayon olimpiadalarında. Var gramotalarım.

Avtobiografiya

Bän, (laab, ad, bobayca), duudum (gün, ay) 20_yılda (duumakı er).
Sonda yazılêr ana-boba (L. A. B.), onnarın zanaatları;
Üürenmenin başlantısı;
Premiyalar hem nagradalar (angı predmettä hem ne sebep için);

Data (sol tarafta) Imzalamak (saa tarafta)

§ 40. TEKSTLÄR ÇEVİRMAK İÇİN GAGAUZ DİLİNÄ

174. Alınız esaba, ani siz sansın çeviriciysiniz, da lääsım çeviriciniz teksti ukrain dilindän gagauz dilinä. Savaşıp vermää tekstin öz maanasını hem tema sını

Вино з троянд

На неї задивлялися навіть дідугани, і вже рідко який хлопець не міряв очима з голови до п'ят. В одних у зорі світилося захоплення, в других – неприхована хіть, а треті милувалися нею, як шедевром краси. Коли вона кидала чорні коси на пружні груди і пливла селом з сапкою на плечі, хлопці божеволіли. Приходили боязко до її воріт і натхненно говорили про кохання, а вона тільки слухала і мовчала. Ніхто не насмілювався торкнутися її, мов боявся осквернити дотиком красу. Вона ніким не гордувала і ніколи не ганила, а тільки прохала прощаючись.

– Не ходи до мене більше. Добре?

І в тернових очах було стільки благання, що ніхто не зважувався їй заперечувати. Минало в хлопців оп'яніння від краси, закохувалися вони в звичайних кирпатих і гостроносих дівчат, а Ольга ставала для них приємною згадкою.

Андрій ніколи не зважувався підійти до неї. Та й куди йому, кульгавому горбаневі, було сікатися, коли й не такі, як він, од неї гарбузи

качали. Вона часто ловила його погляд на собі і завжди у відповідь світилася привітністю, але він вбачав у тому образливу жалісливість.

Хлопці ставали трактористами і шоферами, йшли в льотчики і моряки, а він і мріяти про це не міг. Він копирсався в колгоспному саду, а вдома розводив квіти.

До квітів принадився, відколи померла мати. В його садибі не росла ніяка городина, лише виноград, яблуні, вишні і квіти, квіти. І могила матері з ранньої провесни аж до бабиного літа квітувала, мов клумба.

Він дарував розкішні букети нареченим, і всі були йому вдячні, і всі шанували його, а йому ж хотілося випити хоч краплю кохання.

– Чи й мені ти подаруєш букет на весілля? – запитала якось Ольга, коли в саду трусили яблука. Він мало не отерп від несподіванки, але мовив:

– Ти вибереш сама, які захочеш. – Потім він посміливішав і сказав: – У мене їх дуже багато. І ще, коли захочеш, до твого весілля я зроблю вино з пелюсток троянди.

– Вино з троянди? – здивувалася дівчина. – Таке й вигадаєш.

– Не віриш? – захвилювався він. – Те вино – як ніжність. Коли прийдеш по квіти, покуштуєш.

І він зашкутильгав до куреня, куди його кликав сторож.

Андрій чомусь вірив, що Ольга прийде по квіти. Він виглядав її кожен вечір. Його збентеженість помітили навіть сусідські хлопчаки, які щовечора щебетали на подвір'ї. Це були вірні Андрієві друзі і надійні охоронці його квітів та саду. Того, хто насмілювався зірвати без дозволу бодай гроно винограду чи квітку, піддавали безпощадному остракізмові. Його цькували так настійливо і жорстоко, як це можуть робити лише діти.

Ці голомозі квітникарі вечорами, як мухи, обсідали Андрія. Він розповідав їм, що бачать у снах квіти, як вони перешіптуються з сивими зорями, вигадував казки про дивовижні краї, де квіти не тільки пахнуть, але й розмовляють, і ходять, і граються в піжмурки, а в'януть лише тоді, коли в тій країні з'являється хоч одна нещаслива людина.

– Квіти люблять щасливих. У нас від нещасть вони не в'януть, а плачуть. Ви бачили, скільки вранці на них роси? Ото їхні сльози. Хто росяного ранку знайде незаплакану квітку, той буде дуже щасливий.

– А ви знаходили незаплакану квітку?

– Ні, я не знаходив та, мабуть, і не знайду...

Висіло над ними добре і щире небо, і малюкам здавалося, що всіяне воно не зорями, а квітами, і що посадив ті дивовижні квіти дядько Андрій.

Ольга прийшла в неділю зранку. Вона була така прекрасна, що відразу якось похнюпились квіти, а господар відчув себе нікчемою і не знав, де подітися.

– Це правда, що суха квітка, знайдена росяного ранку, віщує щастя? – запитала вона в Андрія.

Язик у хлопця прикипів до піднебіння, очі застигли від подиву.

– Хто... Від кого ти чула про це?

– Я приходила до тебе вчора ввечері і слухала, що ти казав дітям. Так то правда чи ні?

– Ні. То я сам вигадав. – Андрій заховав очі в кущ півоній.

Ольга зітхнула.

– Жаль, що я не вмію так гарно видумувати.

„Для чого тобі це? – дивувався хлопець. – З тебе досить тієї вроди, якою наділила мати. А в мене... Що я робитиму, коли зрадять мене ще й ті химерні вигадки?"

Перегодом вони сиділи в заплетеній хмелем і диким виноградом альтанці і смакували вино з троянд.

– Ти дуже гарний хлопець, Андрію, – мовила Ольга.

– Ти хотіла сказати, що я непогана людина? – перепитав.

– Я хотіла сказати те, що сказала, – засміялася Ольга і без усякого зв'язку стала побиватися: – Мені багато кажуть, що я гарна і тому мене люблять. Гадають, мені приємно від того. А хіба я винна, що я гарна? Хіба моя врода – це я?

Вона грайливо перекинула коси зі спини на груди.

– Я хочу, щоб хтось полюбив мене, а не мою красу, чорні брови та рожеві щічки. – Вона помітила, що Андрій хоче вклинцювати своє слово, і заговорила ще швидше: – Що та краса? Вітри видублять шкіру, дощі змиють рум'янець! Натягаєшся ящиків на токах, попогнеш спину на буряках – де та й врода дінеться...

Вона замовкла, і Андрій не знав, що сказати.

– Ну, скажи, Андрію, коли висушить мене праця та негода, чи буду любою для того, що спокусився красою?

– Не знаю, Ольго, – щиро зітхнув хлопець. – Не знаю, хто б тебе зміг не любити отаку!

– Я не весь вік такою буду, Андрію, – мовила сумно. – Так мені можна нарвати квітів?

Андрій кивнув головою, і дівчина побрела в барвисте живе озеро. Вона ходила між квітами, а за нею ходили його закохані очі. Ольга прискіпливо обдивилася чи не кожну пелюстку і вернулася до альтанки з порожніми руками.

– Мені жаль рвати їх, – соромливо зізналася. – Вони такі гарні. Краще я зайду іншим разом. Добре?

Він іде з нею до хвіртки і мовчить. Дівчина виходить на вулицю і, дивлячись у синій неспокій його очей, тихо каже:

– А до весілля ти неодмінно приготуй вино з троянд...

(Василь Симоненко)

Несподівана радість

Тієї ночі випав густий лапатий сніг і, прокинувшись уранці, княжна Варвара ніяк не могла збагнути, чого це в її завжди напівтемній кімнаті стало якось незвично світло і біло-біло. Лише коли підвелася з ліжка і підійшла до вікна – зрозуміла, що трапилось.

Все, все надворі: і земля, і дерева, і кущі, і ближній шлях, і далеке озеро зливалися у сліпучій яскравості. Лише будівлі подекуди вперто проступали з тієї загальної білизні, прориваючи гострими верхами товсте пухнасте покривало снігу.

На тому безкрайньому засніженому просторі особливо виразно виднілась якась чорна рухлива цятка, що ледь помітно пересувалася від греблі берегом озера. Здається, то була людина. Але хто б міг бродити так рано серед неходжених заметів? Звичайно, впізнати подорожнього було неможливо, хоч би як пильно придивлятися. Проте якимсь іншим чуттям, не зором, а швидше серцем Варвара здогадалося, що то був Шевченко.

Може, по рухах його, котрі вже легко вирізняла з-поміж безлічі інших, мовби зовсім подібних; а швидше – по вдачі, впертій і непосидючій. Кому б оце заманулося від самого рання брести серед заметів, простувати самотньо по коліна в снігу, крім нього — вічно бентежного й бунтівливого?

То справді був Тарас. Він прошкував од греблі понад озером. Незайманий рипучий сніг бавив його, кликав вдихати морозну свіжість синюватого простору, підставляти груди крижаному колючому вітру…

(Володимир Дарда).

На берегах Дунаю

Широкий, повноводий Дунай... Про тихий плин його давно забуті поети складали співи, які линуть за хвилями через століття. Не випити його повені, не вичерпати його глибини. Несе Дунай свої води до моря, пробиваючи гори, прорізуючи широкі долини. Нема йому впину, як розлогим думам поета.

Іван Петрович при кожній нагоді водив напувати коня до тихого Дунаю, пив пригорщами воду, тамуючи спрагу. Глибінь здавалася такою прозорою, наче в ній відбивалися легендарні герої, які черпали шоломом з Дунаю воду. Хотілося полинути за тим прозорим плином, пізнати в ньому древнього Святослава, що вів бої з гордою Візантією, прибивав на брамі Цареграда свій щит, щоб через багато століть сміливіше було Сагайдачному відшукувати шляхи до цієї фортеці, яка під владою турків перетворилася в повитий невільницьким плачем Стамбул. ***(За Іваном Пільгуком)***

* * *

Сонце почало повертать на вечірній круг. Кайдашиха вийшла з хати і прикрила очі долонею. Вона була вже не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем. Маруся Кайдашиха замолоду довго служила в дворі, у пана. куди її взяли дівкою. Вона вміла дуже добре куховарить і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів і набралась од них трохи панства. До неї прилипла якась облесливість у розмові й повага до панів. Вона любила цілувать їх в руки, кланятись, підсолоджувала свою розмову з ними. Попаді й небагаті панії частували її в покоях, садовили поруч з собою на стільці як потрібну людину.

Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, наче дрібним горохом. До природної звичайності української селянки в неї пристало щось вже дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на ввесь рот. Маруся була сердита. ***(За Іваном Нечуєм-Левицьким).***

§ 41. AAZDAN HEM YARILI YARATMA-YAZDIRMA RESİMNERÄ GÖRÄ

175. **1. Bakınız kuşkulu resimä. Nasıl duygular peydalanêr sizdä? Yazdırınız resimi artistic stildä.**

2. İnsanın yardırması resimnera görä.

3.Yazdırınız D. Savastinin grafika resimini. Ne gösterinez resimdä? Nesoy duygular sizdä peydalanêrlar? Kurunuz dialog, düşünüp. Ne iş için adamnan karı var nicä sözleşinnär. 4. Kurunuz resimä görä süjet annatma.

4. Kurunuz resimä görä süjet annatma.

Audirovaniye

Okolcu

Kultura evini bitirdilär işlemää, da bulldozer çeketti yıkmaa onun yanında duran damcaazı.

– Bunun da geldi bitki günü, – dedi Nazetli Miron Panayit Lambuya. – Çoktan o bey! Onun kurulması yılın bizim dädu da bilmääzdi... Bir vakıt burada çorbacılık etti Gırliţa da.

– Angı Gırliţa? – sordu Panait.

– Sän yok neredän biläsin onu, – dedi Nazetli. – Bu oldu bir kırk yıl geeri. Bu damın yanında vardı okol. Okol deyärdilär aula, angısı sarardı bu damı. Orayı kapardılar zapsız hayvannarı. Kullanardı bu okolu Gırliţa. Ondan korkardı diil sade hayvangüdücü uşaklar, ama onnarın bobaları da. Hem korkardılar diil, ani o kaavi adamdı deyni, ama sade onun için, ani o annamazdı.

Okolun içi herkerä doluydu ineklän, öküzlän, keçiylän, koyunnan. Kimi sefer orda bulunardı kär domuz da. Insannar durardılar aulun dışyanında da yalvarardılar, ki Gırliţa kolversin onnarın hayvannarını. O sa, yalkaşıp, düüyärdi ba birini, ba öbürünü. Iş bitärdi onunnan, ani o hiç lafsız gidärdi adamın evinä da alardı içerdän amenda erinä, ne istäärdi.

Gırliţanın büük dürüklüü üzerinä ona kimsey yaklaşamazdı, bir adamdan kaarä. O – ahmacık Papurka Todiydi. O herkerä kendiliindän yardım edärdi Gırliţaya toplamaa okola hayvannarı, seslärdi onu, hep dönüşärdi onun yanında. Papurka hep umutlanardı, ani gelecek vakıt, o da olacek, Gırliţa gibi, okolcu. Onun yufka fikirindä yoktu başka düşünmäk, okolcu olmaktan kaarä. O hersabaa, saurdarak yırtık paçalarını, gelärdi okola Gırliţadan ileri da baarardı hayvannara, ki kaşınmasınnar aullara, kırmasınnar tokatları, bozmasınnar damı. Hem o hergün sorardı Gırliţaya, nezaman o yapacêk onu okolcu. Gırliţa herkerä kaldırardı tatarnıı, da bu, küsüsüz, kaçardı bir tarafa. Sora o genä kaçınırdı kırlarda, toplardı okola boşta hayvannarı.

Çok yıl Papurka bölä kaçındı Gırliţanın ardına, isteyräk olmaa okolcu. Bir may günü Gırliţa geldi okola geç. Papurka dönärdi aulun içindä, koolayarak hayvannarı, angıları mizlärdilär aaç hem uzadardılar kafalarını aul aşırı. Gırliţa geldi, nicä ileri, susarak, ama bu sefer- kara dürük. Papurka, atlayarak, gitti ona karşı da çeketti göstermää, angı hayvannar kaşınmışlar aula, angıları ne yapmışlar, hem genä sordu, nezaman Gırliţa yapacêk onu okolcu. Gırliţa baktı ona ölümnü, aar bakışlan. Onun elindä vardı bir arşınnık kızıl mocuga. O dooruldu Papurkanın üstünä, kaldırıp mocugayı, geerilip ta, ne kuvedi varsa, urdu aykırlıına Papurkanın belinä. Papurka çirkin baardı, düştü erä da başladı sürünmää kolların üstündä, nicä boş çuval. Çaardılar feldşeri, o baardı Gırliţaya:

– Sän insan mı, osa hayvan mı?

Gırlitşa genä kaldırdı mocugayı da urdu feldşerin koluna, dirsektän yukarı. Feldşerin kolunu alıştırdılar. Papurka sa sakat kaldı, sürünärdi aullar boyunda.

– E, ona, Gırlitşaya bişey mi olmadı bunun için? – sordu Nazetliyä Panait.

– Nasıl olmadı? Oldu! Onu sora candar koydular.

– Bilersin bişey? – dedi Panait. – Beni korku alêr evellerdän. Bana geler, ani o kendini bilmesindän ölmesinädäk her saat korkarmış bişeydän: te onu düüyeceklär, soyacêklar, kapaycêklar-raada brakmaycêklar. Evellik bana görüner, benzeer bir karannık hem pek kıstav kafesä, angısında emen yok nicä yaşamaa. Kayet büükmüş yaban despotluk- betli, çirkin, dayanılmaz.

(Dmitriy Kara Çoban)

? SORUŞLAR

1. Ne bitirdilär işlemää adamnar?
a) bolnitşayı;
ä) kultura evini;
b) şkolayı.

2. Neyä deyärdilär okol?
a) aula, angısı sarardı küüyü;
ä) aula, angısı sarardı okolu;
b) aula, angısı sarardı damı.

3. Kim kullanardı bu okolu?
a) Papurka Todi;
ä) Gırlitşa;
b) Miron Panayit.

4. Neyä hep umutlanardı Papurka?
a) ani olacêk okolcu;
ä) olacêk zengin;
b) olacêk çoban.

5. Neylän urdu Gırlitşa Papurkaylan?
a) pardıylan;
ä) mocugaylan;
b) kamçıylan.

6. Ne oldu Gırlitşaylan bu işlerdän sora?
a) urattılar iştän;
ä) koydular candar;
b) oldu küüyün baş adamı.

Iki ool

Bir avşam oturuşta kimisi laf kattıydılar o iş için, nicä uşaklar, büüdükçä, sayêrlar analarını-bobalarını. Ozaman manim benim annattıydı bir kısacık istoriyacık, angısı halizdän olmuş yaşamakta.

Brakıp işi bir tarafa, manim çeketti:

– Vardı bir vakıt çiftçi, diildi da pek fukaara, bir laftan- orta çorbacıydı. Vardı onun iki oolu, akıllı çocuklar, gezärdilär şkolaya birdän, üürenärdilär da pek islää. Istärdilär ikisi da üürenik olmaa. Ozamansaydı pek zordu üürenmää: çok ödemää lääzımdı. Siirektä para tarafından yufkaca insannar başarırdılar üürenmeyi. Bu insana zordu: iki kişi üürenmää o vakıtlarda diildi şaka. Ama o savaşardı nası-nicä başarsın işlerini, uç-uca getirsin onnarı, savaşardı, nicä taa kolay olsun oollarına, yardım edärdi onnara- salt üürensinnär. Geldi vakıt, da onun oolları başardılar şkolalarını. Başardıkça, işä girdilär: birisi- advokat, öbürü da üüredici. Yaşaardılar islää, yok ne demää, ama büük çocuu advokat taa islää yaşardı.

Istedi bobası gitsin şeftelesin onnarı. O bu vakıt urduydu kendini çıraklaa, bak sattıydı hepsiciini, neyi vardı, oolların beterinä. Yayan çarıklan, giiyimni yamalı dimilärlän, yollandı kasabaya. Etiştikçä, uuradı advokat ooluna. Urdu tokada, çıktı slugaların biri.

– Ne deyecän, dädu? – sordu o.

– Sölä çorbacına çıksın, bän onun bobası,- cuvap verdi dädu.

Gitti sluga, söledi advokata. Advokat çıktı dışarı, uzun-uzun baktı bir çala ihtyara, kızarıp, sararmaa başladı. Ölçtü birkaç kerä däduyu tabannarından başınadan, ama dayanamadı, döndü arkasınnan bobasına.

– Koolayınız onu buradan, görmeyim! – izin etti slugalarına çorbacı,- harınnamaa başlarsaydı, kolveriniz tazıları, onnar göstereceklär onun yolunu. Da dooruldu içeri.

Ihtyarın gözlerindä yaşlar peydalandılar. Çıkarıp kalpaanı, sildi onnarı, bir çala baktı içeri girän oolunun ardına da yan-yan sora aldı yolunu bir tarafa.

– Te neylän ödeerlär oollarım ihtyarlıımda, – dedi dädu kendi- kendinä. Onun havezi kaybeldi, vazgeçtiydi artık istediindän da. Ama düşündü şeftelesin ikinci oolunu da.

Gitti ona, buldu onu konuşarkana. Çok insan oturardı sofrada. Oolu karşıladı onu, pek sevindi gelmesinä.

– Baka, geç te burayı, odaya, soyun senin partallarını, çıkar çarıklarını, bän sana verecäm bir kostüm, bir çift çipiçi; giinecän, düzünecän da girecän bizim aramıza.

– Yok, bunu yapamam. Bän becermeerim kullanmaa kendimi bölä insannarın arasında. Taa islää bän ayırı te bu odacıkta oturacam.-Yok bişey, ba baka. Onnar da bizi gibi insan: nicä sän, nicä da bän. Girecän benimnän, bän seni tanıştıracam onnarlan, söleyecäm, ki sän benim bobamsın, elleşecän herbirinnän da oturacan erindä.

Ihtyar yıkandı, tarandı, da girdilär ikisi konuşannarın odasına. Girdicään orayı, sansın kaybeldi, eridi bu adam insan boluu içindä. Yoktu da nicä tanımaa onu, kim o: zengin mi osaydı fukaara mı, ama bu insannar bir sanardılar kendilerini. Ihtär duydu birdän, ani girdi kendi insanın arasına, pek ta şennendi bundan. Islää insanın arasında ihtärlar da gençlenerlär.

Ozaman da, bu konuşkada, dädu annattı bu istoriyayı, çünkü bir başkası için.

Mani genä aldı iiyi da, sıkıp sümää rökenin başlıına, çeketti iplii işlemää ileri dooru.

(Gavril Gaydarjı)

SORUŞLAR

1. Kim annattı istoriyacıı iki ool için?
a) kendi dädu;
ä) mali;
b) büük ool.

2. O zamannar üürenmää deyni ne lääzımdı?
a) götürmää kendini islää;
ä) pek islää üürenmää;
b) çok ödemää.

3. Angı zanaatı aldı dädunun büük oolu?
a) advokatlıı;
ä) üüredicilii;
b) traktorculuu.

4. Neyä üürendi dädunun ikinci oolu?
a) feldşerlää;
ä) lafkacılaa;
v) üüredicilerä.

5. Angı oolu kabletmedi däduyu?
a) ilk oolu;
ä) ikinci oolu;
b) ikisi da kabletmedilär.

6. Ne olêr ihtärlarlan islää insanın arasında?
a) taa ihtärlêêrlar;
ä) onnar gençlenerlär;
b) fena olêrlar.

Okumak seslän

Yardımcı

Çiskin hem suuk april yaamuru karşıladı sabaayı küüdä. Kenarkı evin sarkık saçaandan su damnardı dooru sundurmaya, ama hayadında şansora şıplardı sualı erä dä.

Bu alçak saçaklı evdä yaşaardı bir dul karı çocuunnan. Dranguları bilirdi bütün dolay, neçin deyni onnardan ucuz işçi yoktu. Marinka kayıldı neredä olarsa işlemää gecä-gündüz, sade uşaa olsun tok. Hepsi bilirdi, ani işleyecek bütün gün bir çanak arpa için... Açan büüdü Mitika, anası çeketti onu da almaa yanına. Da bir gün çocaa geldi haber gitsin ustaya Ristuya.

Bu çiskin sabaa anası yısıttı ona papşoy bulgurundan çorbayı da koydu sofraya. Ama genç olan oturdu sofraya sade anasının hatırı için. O büüdü geniş arkalı hem kaavi bir çocuk, da onun için o pek benzärdi er- adama, ani geçirmiş yaşamasında çok zorlar. Olan pak hem temiz cannıydı, yalpaktı hepsinä. O tutmardı küsü, onun için o pek hızlı koyurdu canına aalemin kahırını, sevinmeliini.

Onu esaba aldı küüyün en ii ustası Ristu. Fukaaradan o iş için paalı almazdı, ama işi yapardı temel-diveç. Da bu adam teklif etti Mitiyi. Evdä yaptı laf, ani alacêk Mitiyi ustacılaa.

Miti kalktı sofradan. Ester mamaligayı ölä dä açmadı. Kara kaşlı, gözäl hem geniş arkalı, o hiç benzemäzdi, ani büümüş mamaligaylan. O gücenik baktı sofraya, ama ..... döndü giinmää...

(Mariya Kuyumcu)

Yanıklık

Torlak Kostinin büük kahırı vardı: bobası pek hastaydı, bitki günnerini beklärdi.

Nicä-nicä, ama bobaylan taa iidi: ba puluu düzärdi, ba orakta kosaları düüyärdi, yada ii laflan akıllı yola dorudardı.

Ihtyar boba artık kalkmazdı şansora...

Tä hısımnar toplandıydı bir gün, zerä işi heptän zor olduydu.

Oturêrlar oolları, kızları uşaklarınnan da kahır kırêrlar. Hep danışêrlar hastaya, bekim, gelecek kendisinä. Dädu sa bir laf çıkarmêêr, sesi süünük heptän.

Tä küçük Goguşçuk, taa büük oolunun çocucaa, yaklaşêêr patın boyuna.

– Dädu, yapacan mı bana bir kızacık, va? Hepsi çekiner Sandinin bayırında...

Yapacan mı?

Dädu bişey deyämedi, sade kımıldattı azbuçuk dudaklarını. Gözlerindän yaşları akêr.

Bobası alêr Goguşu bir tarafa. Kendisi lafa girer:

–Tezdä ilkyaz, tätü, yaklaşêr. Kıra çıkmaa vakıt. Sän dä düzelecän. Baa toplamasınadan kalkınacan.

–Yok, oolum, – gücülä dedi boba, – bän...bän... kahırlanmayın...

–Küsmeersin mi bizä? Gücendirdik, beki?

Dädu sade salladı başını...

–E, canın acıyêr mı bişeyä?

–Yok, sade, ani kiyat üürenämedim, sizi üüretmedim. Prost edin...

Bukadar da işidildi dädunun sesi.

Avşam üstü geçindi. Raametli oldu. Güzädän etişämedi.

Geçtiydi birkaç yıl. Goguş olduydu büücäk. Çocuk şansora kıra gezärdi bakasınnan. Yardım edärdi.

–Alsana bana bir kiyat, ba baka. Üüreneyim. Sesleyecäm herbir lafını.

–Yok neyä, çocuum. Kırda kim işleyecek ya? Bütün küüyümüz üürenmedi, biz dä kaybelmeyecez.

Güz geldi. Şkola vakıdı. Goguş genä yalvarêr bobasına. Ama genä naafilä. Da kaybeder umudu Goguş.

Bir gün, geçärkän tükenin yanından, Goguş görer, nicä bir boba çocuunnan çıkêr, kiyat almışlar tükendän.

–Versänä bän dä göreyim o kiyadı, – kıyıştı Goguş.

–Senin yok mu kiyadın? – sordu o çocucak.

–Yok benim kiyadım, bän üürenmeerim.

–Isteersin mi üürenmää ya? – sordu adam.

–Pek isteerim, ama...

–Annêêrım. Tut bu gümüşü da al kendinä kiyat.

Goguş bilmäzdi , näpsın sevinmeliktän:

– Benim dä var kiyadım!

(Stepan Kuroglu)

Küülerin adlarI – Bucaan zenginnii

Herbir insanda var ad, angısını ona verrelär-baaşlêêrlar analar-bobalar. Bu adlan insane götürer kendi yaşamasını. Ad – adamın yol yıldızı. Onu yok nicä beenmemää yada küsü tutmaa, ani bekim diil ölä gözäl. Ama adları biz ayırmêêrız.

Hep bölä ad var derelerdä, denizlerdä, bayırlarda, göllerdä, okeannarda. Bu – kanon, angısınnan biz kayılız.

Bucakta var çok kasaba hem küü. Bizim ana tarafımızda çok asirlär yaşardılar türlü halklar, geçti binnän insan. Çoyu braktı burada kendi adlarını, angılar büün kullanılêrlar.

Küülerin adları taa çok türk dilin köklerindän alınma. Kimär keret biz hiç derindän düşünmeeriz, neredän o burada, ne türlü onun maanası. Var ölä bir bilgi payı – toponimiyä, angısı gösterer bizä tarih tarafından, dil tarafından hem geografiya görä adın maanasını.

Gagauzların çoyu yaşêêrlar Moldovada, var gagauzlar Ukrainada, da taa başka yakın hem uzak devletlerdä. Elbetki, hepsi insannar meraklanêêrlar: „Neçin küüyün bölä adı? Kimdän, neçin hem nezaman o kalmış osa gelmiş?”

Bu adlar – bizim zenginniimiz. Halk ozaman halk, açan onun oolları-evladları koruyêrlar istoriyamızı, hodullanêrlar ani onun ana topraa – burada, bu kuraklı çayırlarda.

Herbir ad – niçä bülbül türküsü. Kısa mı, uzun mu, kolay sölenän ya da diil – onnarı biz lääzım sevelim, bilelim onnarın maanalarını.

Kubey adı kalmış burada nogay tatarların vakıdından. Bezbelli, bu diilmiş büük küü, ama adı var nicä çevirmää bölä: ,,kubla", ,,orta", nicä klisedä kruça kublada ortada durêr, hem küü durêr bir üüsek bayırda bu çayırların aralarında. Ölä da var – bu küü haliz ortada, onun dolayında çok taa küçüräk küücääz peydalanmış sora.

Satılık Hacı (şindi Aleksandrovka). Bu adı koymuşlar, (legendaya ya da tarihä görä), bir zengin adamın adına, angısı tutarmış büük panayır, satılık er. Ona deyärmişlär Hacı, neçinki Hacılaa gitmiş.

Kazayak küüyün da gözäl adı. Nicä annadılêr bilgi kiyatlarda, küü bulunêr ölä erdä, angısının toprakları benzeerlär kazın ayaklarına.

Çöşmäküü, Karakurt, Beşalma, Avdarma, Hasan Batır, Pındıklı... Bu adları var nicä türkü gibi çalmaa, sıralamaa bitkisiz, ölä onnar gözäl, original, türk dilinnän baalı.

Adsız bişey yok. Onnarlan bizim yaşamamız olêr taa zengin hem meraklı.

(Ivan Kior)

Halk sedefleri

Ne yapalım, ki unudulmasın dilimiz hem kaybelmesin „gagauzluk”? Biz lääzım koruyalım dilimizi, besleyelim onu herbir taraftan, sayalın adetlerimizi, bakalım lääzım uşaklarımızı, da ozaman evimiz dä, soyumuz da kaavilenecek, gecä da günü adayacêk.

Büünkü gündä bir da Allaha biz şükürüz dedelerin hatırına görä: korumuşlar dilimizi, evelki adetleri da top-top gümä çiçek gibi bizä baaşış verdilär.

Kolada

Büün Eni yıl yanvar ayına razgeler. Evelki zamannarda Eni yıl ilkyazın açılarmış, nezaman doz-dolay uyanêr, herersi eşerer, kuş yavru-

su peydalanêr, aulda da mal zeedelener, yılı büün oniki aya payederiz. Evellär yıl iki paya pay-edilärmiş: yaza hem kışa. Yaz çekedärmiş Hederlezdä, Ay Görgidä, çiçek ayın (aprelin) 23-dä eskiycä da kapanarmış Kasımda (eskiycä oktäbrinin 26-da). Yıl basamakları neçin ikiliymiş? Neçinki dedelerimiz zamannarın zamanında göçücü insannarmış da hayvancılık kolayına görä aysözünü (kalendarını) yaklaştırarmışlar: o vakıda, nezaman hayvannarı kışlalara geçirärmişlär hem nezaman kıra otlamaa çıkararmışlar.

Sade nezamannar gagauzluk toprakçılaa konêr, kır işçilii kolayını alêr, nasıl sebebä alêrız, XIII–XIV asirdä, başlêêrlar, ayların tabeetlerini denemää, onnara görä da kendi işlerini yakıştırmaa. Te ne zamannar yılın paylarına ad koydular: yanvarä – Büük ay; fevralä – Güçük ay; marda – Sürmäk ayı, baba Marta; aprelä – Çiçek ayı; maya – Hederlez; iyünä – Kirez ayı; iyülä – Orak ayı; avgusta – Harman ayı; sentäbriyä – Stavroz (Ceviz ayı); oktäbriyä – Canavar ayı; noyäbriyä – Kırım ayı. Kimi küülerdä ayların başka adları var, ama bunnar, angılarını söledik, onnar – evelki, gagauz dedelerdän kalma. Açan insan eni aysözä geçmiş, kimi adların eri diişmiş. Hederlez adımnadı maya, kasım da – noyäbriyä, neçinki eni aysöz iki aftaya taa buyanı geler. „Stavroz ayı" adını, bezbelli, almış gagauzlar hristiannı Kabul etmesi vakıdından, ay evelki bir demektän yılın başlantısını sentäbridän saymaa.

Nasıl da olsa, ama ay adları bizä annadêrlar, ani halkımız taa zamandan yılın da, yıl dönümünün dä vakıdını ii bilärmiş. Şindi da bu adlar, yortular, sıralar lääzım yaşasın.

Ayların adına görä çiftçi bakarmış, nezaman o işini, bu işini yapsın. Kimi adlar kendileri bunun için söleer, kimi – saklêêr, ama insannarın kendi sayısı varmış. Kasımdan başlarmışlar saymaa günneri: ,,Seksän – tarla toomunu at sän; „Doksan – yaza konsan"; „üzä bastık düzä bastık"; „üz on – tarla başına kon"; „üz irmi – ak sürgü"; „üz elli – yaz belli h.t.b.

Evellär, taa açan dedelär Gökä-Erä baş urarmışlar, Suyun da, Ateşin dä, Daayın da, Gün-Ayın da kuvedinä inanarmışlar. Eni yıla karşı havaya çıkarmışlar, elinä bir elek booday alıp da daadıp dolayın dört tarafına, deyärmişlär: „Ormannar-jormannar, eni yılda verin bizä saalık, varlık, uzun da ömür: tarlalara çamur, teknelerä – hamur, hayvannara – mal: keçilerä – olak, beygirlerä – taylak, koyunnara – kuzu, sevinsin üräääm, gözüm...".

Pek uzak zamannarda herbir yılın da kuş, hayvan adı varmış: canavar, öküz, tauk, koyun hem başka, onun için da şindiki vakıtta çok sıralar baalı bu mallarlan. Evel sıraya görä hayvanın birisinin adına yılı adlarmışlar.

Eni yıl bunun için – pek büük yortu. Geçteki yıl nesoydu – bileriz, eni yıla umutlanêrız. Eni yıla karşı herbir evdä türlü imeklär hazırlanêr: süüş (kaynanmış) tauk, paça, türlü mezä, turşu. Ama en sevinmeli – kıırma (kirdä, pidä), angısının içinä bir meyva dalcaazı, çotuk kırıntısı, booday tenesi, bir gümüş h.b. koyarmışlar. Kıırmayı payedip, kimä ne düşer, edenmeyä görä dä ona eni yılda adêêrlar kazanç: zenginnik mi, mal mı, bereket mi. Musaafirlär için sofra kurêrlar: imeelik, herbir evcimana birär kolaççık mumnan, mezä, ceviz h.b. Koladacılara, içeri çaarıp, kolaç, para vererlär, hêy-hêycılara, survakicilerä – gümüşçük, kovricäk, pesmetçik.

Kolada türküleri taa çok bulgarcaymış, eki moldovanca. Nicä göçücü bir halk, çok kır işçilii zanaat kolayını, adetleri, nasıl da hristiannıı gagauzlar komşulardan alêrlar. Bu kulturada urumnarın da belli izi. Ama Eni yıl türküleri, sölpetleri gagauzların da vardı. Eni yıl – o eni yıl toprakçıya da, hayvancıya da.

Eni yıl günü erken sabaalen biri-birinä rakıylan geziler; nunaya, bobaya, senseleyä, dostuna da. Ilk musaafiri baaşış bekleer, gözäl da sofra.

Gündüz survakicilär gezerlär. Survaki – çiçekli donaklı bir meyva fidanı fişkanı. O – saalın, varlıın bir büülü simvolu: onunnan insana diyip, eni yılda iilik adayıp, survakici kuvet verer Canabisinä.

Çok türlü gözäl sıralar, cümbüş ta varmış Eni yılın günnerindä, çok savaşmaa da lääzım onnarı ayırıp kaybetmemää. Hem kultura bölümneri halizdän bu işä lääzım baalansın. Bu nasaat büün pek tecil, neçinki dil, adetlär – halk temeli, halk özü, yolculuk arabanın dingily. Bunun için da analar-bobalar, kardaşlar-kızkardaşlar: ,,Eni yılınız kutlu olsun: bereketli, sefalı, umutlarımız, aslıya çıksın. Çok yıllara!"

(Stepan Kuroglu)

Hederlez yortusu için

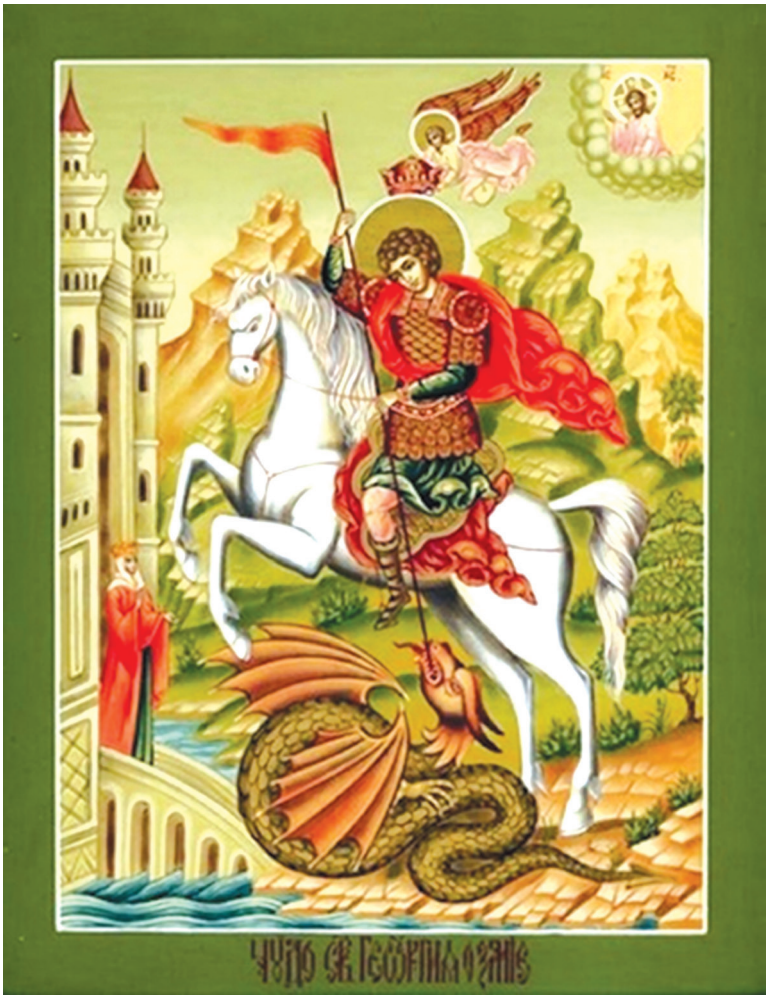

Hederlez gagauzların ilkyaz yortusu. Bu yortuya bizimcä taa deerlär Ay Görgi yortusu. Sveti Görgi yortusu. Düşer Hederlez her yılın mayın altısına. Bu gündän sora sayılêr, ki sıcak vakıtlar artık geldi. Ilkyaz başladı yaza geçmää hem geeri dönmesi olmaz. Insannar küüdä olur hepsini işlerini korkusuz yapsın: çamur karsınnar, suvasınnar. Evel gagauz küülerindä yapılar, evlär çamurdan işlenirdilär. Ilkyazın hem güzün onnarın duvarlarını suvardılar sarı çamurlan, başka türlü onnar, oyulup, yıkılırdılar. Şindiki zamanda suvamak işleri kaybeldi, battı, neçinki hepsi evlär oldu taştan, ama eer çamurdan kerpiçtänsälär, onnar çementlän suvalı çok yıllara, aulllar da oldu demirdän.

Hederlez yortusu – bu gündä may hepsi insannar kurban kesirdilär. Kurban için, taa vakıdında, ayırılırdı bir kuzu en iilerindän, taa ii kuzu olsun erkek. Onu keseceykän, adam düşer yapsın stavrozunu da desin: „Hadi Allah kabletsin!”. Derisini üzerlär tuluma, kesilmiş kurbanı ol-

maz parçalamaa. Bütün kuzunun içini, paklayıp, bulgurlan doldurup, atêrlar fırına bütün, ona deyni vardı maasuz kap – kurban tepsisi. Fırına atacêykan, üstünü örterlär kepektän yuurulu bir pazıylan. Fırında piştiktän sora, çıkarıp, götürerlär popazda okutmaa. Okunmuş kurbandan birazını üleştirerlär komuşulara, kalanını bütün aylä, yakın komşularlan ya hısımnarlan, oturup, iyerlär, şarap içerlär, duva ederlär. O günü lääzım hepsi kurban insin. Ertesi gününä olur kalsın sadecä, ne komşular üleştirdilär. Kemikleri olmaz sıbıtmaa köpeklerä, onnarı lääzım toplamaa da evin temelinä gömmää. Kuzunun kafasını hem kimi barsaklarını, yıkadıktan sora, kaynadıp, yapêrlar çorba, ama o günü imeerlär. Kuzu çorbası iniler ertesi günü.

Hederlezdä herbir aylä düşer kurban kessin, ama var evlär, kimin ev kurbannarı düşer Hederlez gününä, onnar mutlak bu günü kurbansız olmaz geçirsinnär. Nasıl da olsa, herbir aylenin vardı kurban günü.

Hederlez günü evel gagauz küülerindä olurdu horu, horu daaldıktan sora, olurdu güreş. Güreştä kim üstelärdi, ona pelivan denilirdi, onu muzıkaylan küü içindä gezdirirdilär hem pelivana baaşlardılar bir koç. Taa sora, hep Hederlez günündä, hepsi insannar olurdu çekilsinnär da bilsinnär herkezin nekadar aarlıı bu yıl hem nekadar zeedeleyecek gelän Hederlezädän, hep ölä gençlär, 15–20 yaşınadan, ölçärdilär boylarını da ölçüyü, ikonalıkta, bir köşecää saklayardılar.

Hederlezdä koyunnar, keçilär, büük hayvannar artık küüdän kıra, eşil ota çıkêrlar, ama Kasımda, kış aazında, genä sıırlık aullarına kapanêrlar.

(Nikolay Baboglu)

Gagauzlarda kasım yortusu

Kasım hem Hederlez – bu iki yirtu gagayzlarda çok saygılı günnärdir. Onnarı insan bakêr derin evellerdän diil sade hristiannık yortuları deyni, deyecez, nicä Kolada Iisus Hristozun duuma günü ya Paskellä – Hristozun dirilmesi günü, ama Hederlez hem Kasım uzaktan belli, ki onnar naturadan hayvancılıktan başlanma hem kalma yortular. Hederlez bakılêr mayın altısında – yazın başlantısı, onda var türlü halk adetleri, hem da Kasım – güzün bitkisi. Bu yortuda da var türlü adetlär.

Laf Kasım var yortunun adı, angısı bakılêr noyäbrinin sekizindä. Hem taa, laf Kasım, yılın onbirinci ayın adı, bundan başka, gagauzlarda var soy adları da Kasım, Kasımoolu hem başka.

Kasımda, kimin var malı hem kolaylıklı, hazırlêêr kurban için bir toklu (hesap alın, Hederlezdä – kuzu; kasımda – toklu – kuzular artık büüdülär). Bu yortuda kurban kesiler mal saalı için. Kesilmiş tokluyu soyup, yıkayıp, paklayıp içini bulgurlan hem kıyılmış barsaklarlan doldurup, fırına bütün atêrlar. Kurban piştiynän, onu götürmeerlär kliseyä okutmaa, ama sade tütüderlär. Tütütmäk için günnük çölmeciinä, günnüktän başka, koyêrlar birkaç tel yapaa en besli koyundan. Butakım günnük hem yapaa kokusunnan, pişmiş kurbanı tütüder sadece karılar, deyni onnarın elindän mallar olur taa ii üresinnär.

Kasım bizdä sayılêr taa Ay Dimitri günü. Kimin içersindä vardı Dimitri adına kimsä, kurban kesilirdi onun saalı için, onun adına.

Klisä herkerä halk eski adetlerini çalışmış alsın kendi elinä. Taman bu iş olmuş Kasım yortusunnan da. Popazlar görmüş, ani Kasım eski bir köklü hem gözäl yortu da yapmışlar onu Ay Dimitri günü. Ama Kasım bundan hiç bişey kaybetmemiş.

Bu gündä, taa nasıl eskidän kalmış: çobannar koyunnarı getirerlär kışlalara, neredä kışı geçireceklär. Küülerdä getirerlär çorbacıların evlerindä aullarına. Hep bu gündä çobannara ödek veriler hem kurban etinnän hem şaraplan onnarı ikramnêêrlar. Kasımda, koyunnarı ayırmaktan kaarä, başka iş yapmaa olmaz, bu yortu bakılêr nicä işlenmäz günü. Kasımdan sora kış çekeder. Olur hemen bu gündä kaar düşsün. Var eski dedä sösü :,,Kasım geldi – gii kürkü !”

Ilkyaz yortuları

1. Mardın birindä – Baba Marta.

O günü karılar çıkararmışlar rubaları, yorgannarı-döşekleri dışarı. Yaparmışlar martacık (kırmızı-biyaz-iplicäk), da baalarmışlar uşakların kollarına, kuzucukların, buzaacıkların boynusuna, ani nazarlanmasınnar. Tutarmışlar dokuz gün. Evel dedelär sölärmiş: ,,Baba Evdokiya”.

Martacıkları büünkü gündä taşıyêrlar güüsündä bir ay.

2. 9, 22 mardın – yortu **„Kırk meçik”**. O baalı insannarın işlerinnän kırda, baalarda, başçada, aulda. Hem o gün – anmak günü Iisus Hristozun kırk yardımcısını. Onuştan o günü yapılêr kırk guguşçuk – kolaççık, da veriler insannara.

3. Taa bir yortu – mardın 25, aprelin 7 – Blaguşteni. O Paskelledän dä taa büük yortu. O günü ayozlar sölemişlär bütün dünneyä, ani olacêk Mariyanın çocuu – Iisus Hristos. Gagauzların inanışlarına görä, Blaguşteni günü kuşlar da yapınmêêr. Taa sık söleerlär kırlangaçlar için, inanarmışlar, ani onnar gelerlär kär Blaguşteni günü. Bu gündä lääzım balık imää – „bütün yıl saa olmaa deyni”.

4. Süüt pazarına karşı – cümertesi günü **„Lazari – Ay Lazar”**. Bu günün var birkaç adeti. Iisus Hristos diriltmiş ölü Lazarı. Bu günü erken gidiler mezarlaa hem kızçaazlar 5–10 yaşında gezer Lazari evdän-evä, çalarak Lazari türkülerini.

5. Süüt pazarı. O gün insannar süüt dallarınnan, kolivaylan, kolaçlan giderlär kliseyä, okudêrlar onnarı. Sora giderlär mezarlaa da iliştirerlär-vererlär. Açan okudarmışlar süüt dallarını, getirärmişlär onnarı evä, da yaparmışlar o dallardan feneţ da koyarmışlar ikonanın yanına, kullanarmışlar türlü hastalıklardan ilaç gibi hem koruntu evä.

Biz bu yortuları tutêrız, ki kaybelmesin bizim, kulturamız, tradiţiyamız hem adetlerimiz.

Paskellä

Paskellä-en büük yortu gagauzlarda. Onu bekleerlär 50 gün, tutarak oruç. Bu vakıt insannar merkezä çıkmêêrlar, şennenmeerlär.

Paskelleyi tutarmışlar 3 gün, 3 gün sıravardı gidärmişlär kliseyä hem biri-birinä musaafirlää. Avşamdan gidärmişlär kliseyä, okudarmışlar paskayı, yımırtaları, paskellä mancalarını. Klisä slujbasından sora uşaklar üleştirärmişlär komuşulara birär dilim paska hem ikişär kırmızı boyalı yımırta, bundan sora aylä oturarmış sofraya. Ilkin iyärmişlär okunmuş paska hem yımırta. Paskellä sofrasını kaldırmarmışlar 3 gün. Herbir musaafirä ikram edärmişlär paska, yımırta, şarap. Gagauzlarda, nicä da başka milletlerdä, var paskellä oyunnarı: yımırta oyunnarı – dokuşma, uşaklar, kimär kerä büüklär dä, çiftä-çiftä durarmışlar biri-birinä karşı, ellerindä kırmızı boyalı yımırta. Herkezi urarmış yımırtasınnan karşıdakısının yımırtasına. Kimin yımırtası kırılmazmış – o da ensärmiş. Gagauzlar şen hem faydalı geçirerlär Paskelleyi: açılêr meydan horusu hem türlü sıralar, düünnär.

Troiţa

Troiţayı da, nicä da Paskelleyi tutêrlar 3 gün. Cümertesi – anmak günü – moşa. Bu günü uşaklara veriler baaşış: çanacık, krujkacık dolu tatıllıklan. Troiţaya karşı toplêêrlar troiţa çiçää, ceviz yapraa, pelin. Onnarlan donadêrlar evi, çorbacılık yapılarına daadêrlar içerlerdä erä, soba üstünä, krivatlara, masa üstünä. tokada, geriş kapusuna asêrlar taazä ceviz dalı. Otları sıkıştırêrlar saçak altına da. Troiţa günü okunêrlar klisedä ceviz yaprakları hem otlar, angılarından insannar getirerlär evä.

Canavar yortuları

Bu günneri rituallarına görä girärmiş korunmak hem imitaţiya yapınmaları. Evelki vakıtlarda gagauzlarda en saygılı hayvan sayılarmış yabanı. Bu günnär karılar işlämemişlär, ani yabanılar dokunmasınnar koyun sürüsünä. Kullanmarmışlar makaz, iinä, buçak, ani ,,kitlemää yabanıların aazlarını". Yabanılar insana zarar yapmasınnar deyni, dokunmarmışlar yapaaya, giisileri yıkamarmışlar, dikmärmişlär haliz adam rubası. Hepsindän çok sayılarmış 3-cü günü – ,,Topal canavar yortusu". Gagauz folklorunda var bir evelki legenda, ona görä, bir vakıt adam enseyäbilmiş topal canavarı, angısını Allaa yollamışmış isin adamı.

Bu günü adam karşılarsaydı kırda canavarı, o lääzım soyunsun rubasını, sıbıtsın onu da kaçsın, zerä canavar onu mutlak iyär.

Dedelär canavarın kafasını koyardılar yurtanın giriş kapusunun önünä nicä bir koruntu fena duşmannardan.

Yortular hem adetlär ayna gibi istoriya etaplarında bir halkın yaşamasını her taraftan göstererlär.

Baalayıcılar

Koordonativ baalayıcılann çeşitleri, maanalan hem kullanılması

Kullanılêrlar	
Birsoy cüıılä paylarında	**Baalayıcılı dalsız katlı cümlelerdä**
1. Birlcştirän baalayıcılar: *da, hem, da/dä, ta/tä, ne ... ne, ne ... ne dä*	
1) Komşu tokadın yanında oturêrlar dört adam da anêrlar geçmiş vakıtları. 2) Düdu erken sabaalen dışarsını süpürer hem inââ sürüyä kolverer. 3) Küüdâ dä, dolaylarda da dua evini sevinärdilär. *(D. Kara Çobana görü)* 4) Kızçaaz korkudan ne soluyabiler, ne söleyäbiler bişey.	1) Gün sıcaa şansora kesildi, da küüdâ insannar başlccrlar toplanmaa derneklerä. (*D. Kara Çobana görâ)* 2) Geçân pazar ne bän gittim maaleya, ne bana birkimsey geldi. 3) Liţeycilerdä uroklar geçer sabaalen, küçük üürenicilerdä üülendän sora. 4) Bu maaledä her gün hem Mani babu sokaa çıkêr, hem Petrika dädu bütün gün tokatçıın yanında sundurmada oturêr.
2. Karşıtlaşan baalayıcılar: *ama, sa, sä*	
1) Bizim dädu gençliindâ fukaaraydı, horuya gelärdi aalcmin rubasınnan, ***ama*** şendi. *(D. Kara Çobana görü)* 2) Gecä avtor yazdı annatmanın taa bir variantını, ama sabaalen onu beenmedi da yırttı. *(D. Kara Çoban)*	1) Hayırsız gelärdi pek, ***ama*** Kırboba lââzımdı sıksın kendini, dayansın, baarmasın. *(D. Kara Çobana görâ)* 2) Lääzımdı paklamaa çetkacıkları, hazırlamaa boyaları, Sarafını ***sä*** durardı dizi üstündä, çekilmäzdi resimnemää. *(D. Kara Çobana görâ)*
3. Ayırdan haalayıcılar: *ya... ya da, osa, ba ... ba*	
1) Kış yortularında babular vererlär uşaklara ***ya*** gölmecik, ***ya*** basma, ***ya*** kolaç, ***ya*** tatlılık. 2) Danil ba uzaklanardı kasabadan, ***ba*** genä yaklaşardı ona. *(D. Kara Çobana görâ)* 3) Sân, kızım, işini bitirdin mi ***osa*** taa hiç tutunmadın mı iştän?	1) Uzun kış avşamnan kızlar ya dernek birkimseydä yapardılar, ***ya da*** evdä onnarı anaları dokumaa üüredârdi. 2) Kesimä tutunacêykan, Sarafim ***ba*** acıkardı, ***ba*** kırda peyzaj diildi uygun, ***ba*** birkimsey gelärdi onun yanına... *(D. Kara Çobana görâ)* 3) Büün kıra bütün günä mi gidersiniz, ***osa*** iş üülenä kadar bitecek mi?

Dal cümlelerin çeşitleri

Dal cümlelerin çeşitleri	***Cümlelür***	***Shemalar***
Subyektçi dal cümlä	***Kim*** tamyer aalcmin hayırlarını, o kendi da dolu hayıdan. *(D. Kara Çoban)*	***(Kim ...), [o ...].***
	Kimin var kendi aklısı, o bakmcer herkerü aalemin laflarına. *(D. Kara Çoban)*	***(Kimin ...), [o ...].***
Predikatçı dal cümlä	Dal fidanı ***netakım***, benim boyum otakım. *(Türküdän)*	***(... netakim), [... otakım].***
	Nesoy fidan, emiş tä ölâ. *(Söleyiş)*	***(Nesoy ...), [... ölä].***
Bellilikçi dal cümlä	Her kasaba, ***nereyi*** gidersin seftä, interesi ii görüner.	***[Her kasaba, (nereyi ...), ...].***
	Geldi aklımıza bir islää ideya, açalım şkolada bir muzey.	***[... ideya], (...).***
	Gelecek o gün, ***açan*** bizim klas gidecek Bcşalma muzeyinä.	***[... gün], (açan ...).***
Tamannlıkçı dal cümlä	Belliydi, ***ani*** Zlata dindi. *(D. Kara Çoban)* O deer, ***ki*** bensiz yokmuş nicâ yaşasın.	***[Belliydi], (ani ...).*** ***[... deer], (ki ...).***
	Hatır gütmää lääzım ona, ***kim*** kendisi başkasını hatırleer.	***[... ona], (kim ...).***
Hallıkçı dal cümlä	Evin duvarları kara, ***zerä*** onnar hiç bir kerä yoktur kireçlendii. *(D. Kara Çoban)*	***[... kara], (zerä ...).***
	Neredä yok annaşmak, orada yok kısmet tä.	***(Neredä ...), [orada ...).***
	Alatlêêr adamnar, ***çünkü*** daa içindä başlêêr karannık çökmää.	***[Alatlêêr ...], (çunkü ...).***
	Ki bekçiyi uyku basmasın, o bütün gecä geziner ötää-buyanı.	***(Ki ...), [... geziner ...].***
	Topraa lääzım ölä kullanmaa, ***ani*** o dinmesin da hep bereket versin.	***[... ölä...], (ani ...).***

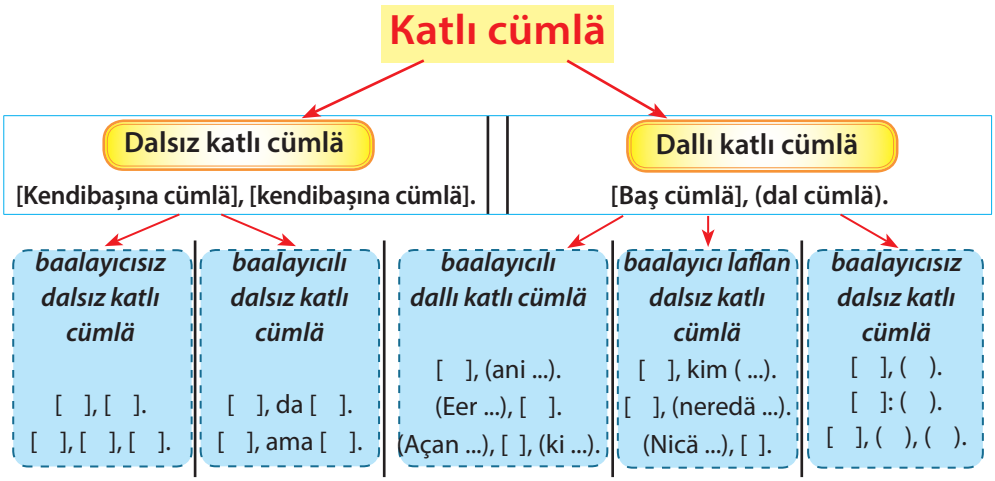

Koordonativ baalayıcılarlan cümlelür

Birleştirän b.: *da, hem, da/dä, ta/tä, ne ... ne*	1) Bulutlar kaybeldilär, ***da*** göktâ kaldı bir incecik biyaz tütüncük perdesi. 2) Göktâ bulutlar karışêr, ***hem*** çimçirik çakêr.	***[ ], da [ ].*** ***[ ], hem [ ].***
Karşıtlayan h.: *ama, sa, sa*	1) Belaya var nicä kasavetsiz dä bakmaa, ***ama*** var nicä ürään dä kopsun, yakından baktıynan ona. 2) Biz oyalandık, onnar ***sa*** geeri dönmüşlär.	***[ ], ama [ ].*** ***[ ], [... sa ...].***
Ayır dan b.: *ya... ya da, osa, ba ... ba*	1) ***Ba*** can erim düülürdü, ***ba*** kafam başlardı acımaa, ***ba*** boşum sancılardı. 2) Kışın bitki günnerindâ var nicâ ***ya*** kaar atıştırsın, ***ya*** yaamur yaasın.	***Ba [ ], [ ], ba [ ].*** ***ya [ ], ya [ ].***

TUTUNUZ AKLINIZDA BU LAFLARIN YAZILMASINI

A

aar
adım-adım
aldıcaan
aldıynan
alan
alan-alan
almadaan
ana-boba
aaramaa
atmaa
ayırık
avşam

B

Beş-altı
bezbelli
bıldırdan
bir buçuk
birär-birär
bir-iki
birkaç
bir kerä
bişey-bişey
bim-biyaz
bitmedään
busoy
boz
but

C

Ceviz

ç

Çaarış-baarış
çanta
çin-sabaalen
çok-çok

D

Daava
dan
demäk
Demir yol
diil
dip
dooru
dooruldum
düdücäk
duuup
dünnä

E

El
elcääz
er
ev
evel

G

Gagauzça
gecä-gündüz
geleceydim
geldicään
geldiynän
gerää gibi
geeri dooru
gelmää
giinip
gölmecik
görän
görmedään
görä-görä
günbatısı
günduusu

H

Haber
hardal
hasta
hatır
hava
havez
haşlak
hazır
hayır
haylak
hayvan
hertürlü
her kış
herzaman
Henez
horoz
hızlı

ı

Ilkyaz
inanıcılar
isteerim
işitmäz

K
Kabuledän
kalan
kalmaazdı
karagöz
karı-koca
kaplayınca
katmêêr
kıp-kırmızı
kırkayak
kızkardaş
koyup
kuan
kutlamaa
kup-kuru
kurt-kuş

L
Laf
lääzım

M
maraz
mayıl

N
naanä
neet
nicäsä

O
Ool
oolum
osaat
oynayan

ö
Ötäänna
öteeyıl
ötöögün

P
Paskellä böcää

R
renk
Rusça

S
Saat
sabaa
salına-salına
saklar
sap-sarı
sarı saçlı
serbest
sergen
sıırcık
sivri burnulu
sofra
sormadaan
soruş-cuvap
söleyän
söleyincä
suan

T
Tabeet
tavşam
te bu
tezdä
toz
tutar
türlü-türlü

U
Uur
uç
uçup-gitmää
uzun sakallı

Ü
üünmäk
üüsek
üzsüz

Y
Yaamur
yaarın
yan-yan
yardım
yazabilmää
yazêêrım
yıl
yıldız
yımırta
yolcaaz
yorgan
yumak
yuurmaa
yuurt

Z
Zamannêêrsın
zor

Умовні позначення

– робота в парах, групах

– робота за варіантами

– домашнє задання

– творчі завдання

– складні випадки правопису

Kullanılmış literatura

1. Arnaut D. İ. Lirikadan. – Odessa: "Mayak", 2001
2. Baboglu İ. İ. „Gagauz dili hem literatura” 9-ci klas. – Kişinöv: „Ştiinţa”, 2008.
3. Baboglu N. İ. Sözlük. Gagauzça-rusça hem rusça-gagauzça. –Kişinöv, 1993.
4. Baboglu İ. İ. hem Baboglu N. İ. Gagauz dilindä gramatika kuralları. – Kişinöv: „Ştiinţa”, 2000.
5. Bulgar S. S. Annatma toplumu.
6. Vasilioglu K. K. Annatma toplumu „Ana tarafım-benim sevgilim”. – Kişinöv: „Ştiinţa”, 2005.
7. Kırmızı Ê. A. Sözlük. Rusça-gagauzça-türkçä-rumunca. – Turţiya. – 2010.
8. Kior İ. F. Lirikadan. – Odessa: "Mayak", 2001.
9. Kuroglu S. S. Annatma toplumu „Yollar”. – Kişinöv: „Ştiinţa”, 2000.
10. Çakir M. M. Gagauzlar: istoriya, adetlär, dil hem din. – Kişinöv: „Pontos”, 2007.
11. Програма „Гагаузька мова для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання”, автори А. М. Мілков, І. Ф. Кіор, М. Ф. Чебанова.

İçindekilär

§ 1. Gagauz dilin maanası halkın yaşamasında ... 3
§ 2. Tekrarlamak. Sadä cümlä.
Bir başpaylı hem iki başpaylı cümlelär ... 6
§ 3. Tekrarlamak. Cümlenin birsoy payları.
Birsoy paylarda bütünneştirici laflar ... 14
§ 4. Danışmak. Dar hem geniş danışmaklar ... 19
§ 5. Tekrarlamak. Koyulma laflar, lafbirleşmelär, cümlelär ... 22
§ 6. Cümlenin ayırılı ikincili payları ... 25
§ 7. Katlı cümlä ... 29
§ 8. Annayış dalsız katlı cümlä için ... 32
§ 9. Baalayıcılar dalsız katlı cümlelerdä.
Durguçluk nışannarı dalsız katlı cümlelerdä ... 35
§ 10. Annayış dallı katlı cümlä için ... 41
§ 11. Dallı katlı cümlenin soyları ... 45
§ 12. Bellilikçi dal cümlelär ... 51
§ 13. Annadıcı (tamannıklı) dal cümlelär ... 56
§ 14. Hallıklı, erlik hem zaman dal cümlelär ... 59
§ 15. Neet, sebep dal cümlelär ... 63
§ 16. Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär ... 68
§ 17. Yaraştırma dal cümlelär ... 70
§ 18. Sankilik dal cümlelär ... 73
§ 19. Brakım dal cümlelär ... 76
§ 20. Birkaç dal cümleli katlı cümlä ... 79
§ 21. Baalayıcısız katlı cümlä ... 85
§ 22. Virgül hem noktaylan virgül katlı cümlelerdä ... 89
§ 23. Iki nokta baalayıcısız katlı cümledä ... 93
§ 24. Çizgi baalayıcısız katlı cümlelerdä ... 98
§ 25. Katlı sintaksis konstrukţiyası türlü baalantıylan ... 102
§ 26. Doorudan sözlän cümlelär ... 106
§ 27. Kıynaş söz ... 110
§ 28. Dialog. Polilog ... 113
§ 29. Üürenilmişin tekrarlanması 5–9 klaslardan ... 116

SÖZ İLERLETMESİ ... 120
§ 30. Kısadan annatmak teksti, açıklayarak bir ya da
taa zeedä biri-birinä baalantılı fikirleri (aazdan). ... 122

§ 31. Kontrol yazmak takriri 124
§ 32. Ayırılma annatmak teksti, açıklayarak bir ya da taa zeedä biri-birinä baalantılı fikirleri (aazdan) 125
§ 33. Yaratma moral-êtika, cümnä temalarına 130
§ 34. Takrir-çevirmäk 132
§ 35. Kısadan annatmak teksti artistik stilindä (aazdan) 133
§ 36. Ayırılma annatmak teksti publiţistik stilindä 134
§ 37. Kontrol yazmak yaratması 136
§ 38. Annatma kendibaşına ayırılma temaya 138
§ 39. Tekstlär çevirmak için gagauz dilinä 140
§ 40. Avtobiografiya 141
§ 41. Aazdan hem yarılı yaratma-yazdırma resimnerä görä 146

AUDİROVANİYE 149

OKUMAK SESLÄN 154

BAALAYICILAR 168

Tutunuz aklınızda bu lafların yazılmasını 171

Kullanılmış literatura 173